

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Федорак Леся Миколаївна

УДК 343.211+234

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НАЯВНОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ЙОГО
ПОМ'ЯКШУЮТЬ

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Науковий керівник
ФРІС Павло Львович
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Львів – 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	с. 4
ВСТУП.....	с. 6
РОЗДІЛ 1. Загальні засади дослідження проблеми призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують.....	с. 14
1.1. Стан дослідження проблеми визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності у наукових працях українських та зарубіжних учених-юристів.....	с. 14
1.2. Українська кримінально-правова політика у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності: історико-правовий аналіз.....	с. 25
1.3. Поняття і ознаки обставин, що пом'якшують покарання, та їх співвідношення із суміжними кримінально-правовими інститутами.....	с. 45
1.4. Визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності згідно з законодавством окремих зарубіжних держав.....	с. 72
Висновки по розділу I.....	с. 79
РОЗДІЛ 2. Особливості призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують.....	с. 81
2.1. Науково-практичні засади визначення судами міри необхідного і достатнього покарання.....	с. 81
2.2. Особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що обтяжують покарання.....	с. 111
2.2.1. Загальні положення про призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що обтяжують покарання.....	с. 111
2.2.2. Теоретико-прикладні питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.....	с. 117
2.3. Особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.....	с. 141

2.4. Особливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.....	с. 150
Висновки по розділу II.....	с. 164
ВИСНОВКИ.....	с. 166
ДОДАТКИ.....	с. 171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	с. 231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Авт. – авторский

АРК – Автономна Республіка Крим

ВІЛ – вірус імунодефіциту людини

Вид. – видавництво, видавничий

Вып. – выпуск

Высш. – высшая

ВНИ – Всеукраїнський національний інститут

ВЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ДТП – дорожньо-транспортна пригода

КЮІ КНУВС – Київський юридичний інститут Київського національного університету внутрішніх справ

Кн. – книга

Кол. – колектив

Конф. – конференція

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс

Мат. – матеріали

Міжвуз. – Міжвузівська

Міжнарод. – міжнародна

МВД – Министерство внутренних дел

МКК – Модельний кримінальний кодекс

Наук. – наукова

НКЮ – Національний комісаріат юстиції

Отв. – Ответственный

Перероб. – перероблено

Практ. – практична

РСР – радянська соціалістична республіка

Ред. – редактор

РАЦС – реєстрація актів цивільного стану

РСФРР – Російська соціалістична федеративна радянська республіка

РСФСР - Російська соціалістична федеративна союзна республіка

СНД – Співдружність незалежних держав

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік

ССР – Союз соціалістичних республік

УСРР – Українська соціалістична радянська республіка

УССР – Украинская советская социалистическая республика

Ун-т – університет

Учеб. – учебник

ЦК – Цивільний кодекс

Шк. – школа

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Призначення покарання – один із центральних (базових) інститутів кримінального права. Складовим його елементом є обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Серед робіт монографічного характеру, які безпосередньо присвячені пом'якшуючим покарання обставинам, найбільш відомими є праці Л.А. Доліненко, О.В. Євдокімової, А.Т. Іванової, Т.І. Іванюк, Т.І. Нікіфорової та Г.І. Чечеля. В основу дисертації лягли також праці таких українських та зарубіжних вчених: М.І. Бажанова, Л.С. Белогриця-Котляревського, В.І. Борісова, Л.Е. Владімірова, В.К. Грищука, А.Е. Кістяківського, О.Г. Колба, І.В. Красницького, В.О. Меркулової, В.О. Навроцького, М.І. Панова, В.В. Полтавець, Т.В. Сахарук, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, П.Л. Фріса, О.С. Яцуна, Я.М. Брайніна, А.Ю. Буланова, І.І. Карпеця, Н.Ф. Кузнецової, Б.О. Куріного, Л.Л. Круглікова, М.І. Качан, О.А. Мяснікова та інших.

Незважаючи на значну кількість праць з досліджуваної проблематики, слід зазначити, що на сьогоднішній день у науці кримінального права єдиний підхід існує тільки щодо питання віднесення обставин, що пом'якшують покарання, до загальних засад призначення покарання та їх розташування за межами складу злочину. Водночас, судді та працівники прокуратури у вище зазначених питаннях не єдині: 45% опитаних суддів вважають, що пом'якшуючі обставини належать до ступеню тяжкості вчиненого і особи винного, ще 17% суддів відносять пом'якшуючі обставини до особи винного. І лише 38% суддів стверджують, що досліджуванні обставини належать до загальних засад призначення покарання. Серед працівників прокуратури цієї ж думки дотримуються тільки 75%. Решта відносять обставини до ступеню тяжкості вчиненого злочину і особи винного (25%). Крім того, 11,1% опитаних суддів та 8,3% працівників прокуратури не розрізняють різної правової природи пом'якшуючих покарання обставин та ознак привілейованих складів злочинів. Таким чином, вище зазначені питання у судовій практиці продовжують бути дискусійними.

В свою чергу, в науці продовжується обговорення поняття та правової природи пом'якшуючих покарання обставин, їх змісту, кримінально-правового значення, переліку, місця в системі загальних засад призначення покарання, врахування обставин при призначенні покарання, в тому числі з позиції співвідношення пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Окремі вчені аналізують питання доповнення та зміни норм закону щодо призначення покарання (визначення його розміру чи строку) у випадку наявності в справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин. Однак конкретні пропозиції з цього приводу не наводяться. О.В. Євдокімова на дисертаційному рівні у 2007 р. вивчала питання призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують, зосередившись, однак, лише на одному аспекті цього інституту – призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Крім того, позиції, наведені у її дослідженні, бачаться достатньо дискусійними.

На нормативному рівні перша спроба визначення впливу пом'якшуючих обставин на покарання була закріплена у ст. 44 Кримінального кодексу Української РСР 1960 року і продовжена у ст. ст. 69, 69¹ чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України). Однак наведені норми, як показала досліджувана судова практика, далеко не досконалі. Позиції авторів щодо нормативного вираження ст. 69 КК України неоднозначні. Водночас, проблемні питання застосування норми ст. 69¹ КК України у науці кримінального права України на монографічному рівні взагалі не досліджувались.

Зазначене обумовило актуальність проблеми, яка стала предметом дослідження.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853).

Метою дослідження є виявлення основних проблем у сфері призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, розробка напрямків

їх подолання, а також підходів до призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження**:

- проаналізувати наявні досягнення науки кримінального права щодо визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності;

- дослідити історію визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності;

- визначити поняття «обставина, що пом'якшує покарання»;

- визначити правову природу та ознаки обставин, що пом'якшують покарання, а також їх співвідношення із суміжними кримінально-правовими інститутами;

- проаналізувати досвід окремих зарубіжних держав у питаннях визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності;

- встановити науково-практичні засади визначення судами міри необхідного і достатнього покарання із врахуванням загальних засад призначення покарання;

- визначити вплив пом'якшуючих покарання обставин на призначуване судом покарання, в тому числі проаналізувати проблемні питання конкуренції обставин, що пом'якшують покарання, та обставин, що його обтяжують;

- встановити перспективи вдосконалення нормативного регулювання процесу призначення покарання із застосуванням пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин.

Об'єктом даного дослідження є суспільні відносини, пов'язані із призначенням покарання.

Предметом дослідження є призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують.

Методи дослідження обрано виходячи з поставлених у роботі завдань, із урахуванням об'єкта та предмета дослідження. Основним методом, що був використаний при написанні даного дослідження, є діалектичний метод пізнання соціальних явищ і процесів, який дає можливість розглянути ці явища і процеси у

розвитку та зв'язку, виявити їх закономірності та тенденції: становлення інституту призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують (підрозділ 1.2.), взаємозв'язок пом'якшуючих покарання обставин з іншими загальними засадами призначення покарання (підрозділ 1.3.), врахування пом'якшуючих обставин при призначенні покарання (розділ 2). В ході написання роботи використовувались також методи спостереження, вимірювання, які дали можливість дослідити практику застосування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (розділ 2), визначення їх правової природи (підрозділ 1.3.), ступеню тяжкості та особи винного як загальних засад призначення покарання (підрозділ 1.3.), а також забезпечили дослідження практики застосування ст. ст. 69, 69¹ КК України (пункт 2.2.2. підрозділ 2.4.). Методи аналізу і синтезу дали можливість визначити ступінь тяжкості вчиненого злочину і особу винного (підрозділ 1.3.). Герменевтичний метод забезпечив тлумачення текстів нормативних джерел, які на різних історичних етапах визначали становлення інституту пом'якшуючих покарання обставин (підрозділ 1.2.). Узагальнення та історично-порівняльний метод забезпечили дослідження історії та світового досвіду врахування обставин, що пом'якшують покарання (підрозділи 1.2., 1.4.), а також вирішення питання поняття, змісту та врахування досліджуваних обставин судами (підрозділ 1.3.), подолання конкуренції при застосуванні пом'якшуючих та обтяжуючих обставин (підрозділ 2.3.), визначення застосування ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного як загальних засад призначення покарання (підрозділ 1.3.), дослідження практики застосування ст. ст. 69, 69¹ КК України (підрозділ 2.4., пункт 2.2.2.). Соціологічні методи використовувались для анкетування суддів та працівників прокуратури, які підтримують державне обвинувачення в суді, з метою визначення їх правової позиції щодо питань, які вивчались у дослідженні (підрозділи 1.3., 1.4., розділ 2).

Емпіричну базу дисертації складають 400 кримінальних справ, які знаходились у провадженні місцевих судів Івано-Франківської області, вироки по яких винесені у 2008–2010 рр.. Було досліджено 1300 вироків, які були винесені в Україні в період з 01.06.2008 р. до 01.01.2010 р., якими призначалось покарання за

наявності обставин, що його пом'якшують (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України). Досліджено також 200 вироків, які суди України виносили із застосуванням статті 69¹ КК України в період з 01.06.2008 р. до 01.01.2010 р. (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень України).

Емпіричну базу складають також анкетування, проведені серед 50 суддів і 50 працівників прокуратури Івано-Франківської області щодо питань, які досліджуються у дисертації, та серед 50 найбільш досвідчених суддів Івано-Франківської області з питань визначення виду та розміру призначуваного покарання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що пропонована робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінально-правових аспектів призначення покарання за наявності обставин, які його пом'якшують.

Найбільш важливими з числа теоретичних положень, висновків та пропозицій, сформульованих у дисертації, які містять ознаки новизни, є наступні:

Вперше:

- визначено соціальну зумовленість існування статті 69¹ КК України як прагнення України виконати зобов'язання перед Радою Європи та одночасно підтримати єдність законодавства держав-учасниць СНД;

- встановлено, що кримінально-правова політика України на рівні реалізації щодо конкуренції пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання спрямована на призначення якнайм'якших типових покарань;

- запропоновано алгоритм встановлення міри покарання, який включає в себе послідовне врахування всіх загальних засад призначення покарання;

- запропоновано доповнити перелік загальних засад призначення покарання такою засадою, як «ступінь вираженості ознак складу злочину» взамін «ступеня тяжкості вчиненого злочину», під якою розуміються індивідуальні ознаки конкретного злочину, які не включені у склад злочину, за вчинення якого особа притягається до кримінальної відповідальності.

Удосконалено:

- теоретичні положення щодо розуміння правової природи обставин як пом'якшуючих не загалом покарання, а покарання, яке призначається;

- поняття «ступінь тяжкості призначеного покарання» як кількісного виразу небезпечності конкретного злочину з усіма його характеристиками як якісними, так і кількісними, що визначається видом і розміром призначеного судом покарання за конкретний злочин на підставі врахування положень Загальної частини КК України, ступеню вираженості ознак складу злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Набули подальшого розвитку:

- поняття обставини, що пом'якшує покарання: це самостійний засіб забезпечення індивідуалізації покарання, що лежить за межами складу злочину, та безпосередньо впливає на пом'якшення покарання, що призначається судом;

- вчення про обов'язкові ознаки пом'якшуючої покарання обставини: нехарактерність для більшості злочинів, вплив на покарання, що призначається, обов'язковість, суворо визначена направленість впливу на покарання у бік його пом'якшення, непохідний характер від інших обставин, самостійність при призначенні покарання;

- дослідження інституту призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та інституту призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, що дало можливість встановити недоліки нормативного визначення вказаних інститутів та запропонувати шляхи їх усунення.

З урахуванням викладених положень запропоновано внесення змін та доповнень до КК України та КПК України, а також до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України з метою удосконалення нормативного врегулювання та правозастосовної практики щодо призначення покарання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані у дослідженні теоретичні положення, висновки і пропозиції використовуються:

- у науковій діяльності – при проведенні досліджень у сфері кримінального права;

- у правозастосовній діяльності – як рекомендації щодо призначення покарання у діяльності судів Івано-Франківської області (акт впровадження апеляційного суду Івано-Франківської області від 15 березня 2010 р.);

- у навчальному процесі – під час викладання дисципліни «Кримінальне право» у Прикарпатському юридичному інституті Львівського державного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 15 березня 2010 р.) та Юридичному інституті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (акт впровадження від 14 травня 2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно, містить повний та систематизований виклад сформульованих автором положень і висновків, які ґрунтуються на власних результатах дослідження автора.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та їх аргументація, рекомендації практичного характеру з удосконалення закону про кримінальну відповідальність, що містяться у дисертації, обговорені на засіданні кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ, а також були оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських та міжвузівських наукових конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (Волинський національний університет імені Лесі Українки, 29–30 травня 2009 р., м. Луцьк), Міжнародному симпозиумі «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності» (Львівський державний університет внутрішніх справ, 11–12 вересня 2009 р., м. Львів), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (Міжнародний гуманітарний університет, 9 жовтня 2009 р., м. Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи України» (Київський університет права, 29 жовтня – 1 листопада 2009 р., м. Алушта), Міжнародній науковій конференції «Восьмі юридичні читання» (Хмельницький університет управління та

права, 13–14 листопада 2009 р., м. Хмельницький), Всеукраїнському науково-теоретичному семінарі «Політика Української держави в сфері боротьби зі злочинністю» (Прикарпатський юридичний інститут Львівського державного університету внутрішніх справ, 17 грудня 2009 р., м. Івано-Франківськ), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Правова політика Української держави» (Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 19–20 лютого 2010 р., м. Івано-Франківськ), Інтернет-конференції по кримінальній юстиції (Інформаційно-аналітичний портал, Луганськ, 2010 р.), III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Філософські, методологічні й психологічні проблеми права» (Київський національний університет внутрішніх справ, 23 квітня 2010 р., м. Київ).

Публікації. За темою дослідження нараховується 14 наукових публікацій, з них 5 опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, 9 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Обсяг і структура роботи визначається метою та завданнями дослідження, відповідає логіці наукового пошуку та композиційно складається із вступу, двох розділів, восьми підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 251 сторінку, з яких: 170 – основний текст, 10 додатків на 60 сторінках та список використаних джерел – 21 сторінка (204 найменування).

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НАЯВНОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ЙОГО ПОМ'ЯКШУЮТЬ.

1.1. Стан дослідження проблеми визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності у наукових працях українських та зарубіжних учених-юристів

Національна наукова думка щодо визнання обставин такими, які пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності, бере свій початок ще з підручників з кримінального права Л.С. Белогриця-Котляревського [3], Л.Е. Владімірова [2], А.Е. Кістяківського [1] та інших вчених-правознавців. Вказані праці ґрунтувались на Уставі про покарання, які накладаються мировими судьями 1864 року, Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1866 року. Згадані вище нормативні документи досліджували обставини прив'язували до вини та покарання. Відповідно зазначені учені досліджували обставини у вказаному контексті.

При цьому А.Е. Кістяківський у своїй праці аналізував обставини, які, на його думку, впливали на умисність злочину та зменшували вини і покарання: стан сп'яніння та вік (неповноліття). Названі обставини автор розкриває через призму безпосереднього впливу на осудність. З цієї позиції А.Е. Кістяківський визначає можливість притягнення особи до відповідальності за умисний чи необережний злочин [1, с. 455-532]. Таким чином, на думку дослідника, наведені стани впливають на визначення форми вини. Отже, автор фактично увів вказані категорії в склад злочину.

Водночас, Л.Е. Владіміров хоч і визначав обставини як такі, що зменшують винуватість, однак вказував, що обставини, наведені у загальній частині Уложення про покарання кримінальні та виправні, в склад злочину не входять [2, с. 231]. При цьому автор виділяв обставини зменшуючі винуватість, передбачені загальною та особливою частинами Уложення про покарання кримінальні та виправні [2, с. 225-

231]. Відрізняв він їх по ознаках можливості застосування перших у всіх злочинах та введення других в склад злочину.

В свою чергу, Л.С. Білогриць-Котляревський говорив тільки про причини, які виключають осудність. Хоча включає до них і обставини, які згідно Уложення про покарання кримінальні та виправні зменшували вину та покарання [3, с. 117-251]. Загалом же погляди автора викладені у підручнику з кримінального права [3, с. 117-251] повністю співвідносяться із змістом згаданого Уложення.

У дореволюційній Україні, яка перебувала під владою Російської імперії, було написано також окреме дослідження по питаннях покарання. Однак його автор, М.М. Абрашкевич, аналізував тільки загальнотеоретичні питання еволюції ідеї про злочин і покарання, не торкаючись проблем його зменшення чи пом'якшення [4].

В свою чергу, в самій Російській імперії у дореволюційний період питанням обставин, що пом'якшують покарання, приділяли увагу П.Д. Калмиков [5], Н.А. Неклюдов [7], І.В. Платонов [8], С.В. Познишев [10], Н.Д. Сергієвський [9], М.С. Таганцев [6] та інші.

Слід зазначити, що П.Д. Калмиков розрізняв поняття пом'якшення і зменшення покарання [5, с. 368]. При цьому перше, на його думку, мало місце у випадку застосування передбачених законом обставин, а друге – у випадку застосування не передбачених законом обставин за розсудом суду.

М.С. Таганцев в своїй праці приділив особливу увагу правилам призначення покарання неповнолітнім. Він виділяв згідно Уложення про покарання кримінальні та виправні 1866 року загальні правила та особливі випадки зменшення покарання, вважаючи такий спосіб призначення покарання досить складним [6, с. 101-113]

Н.Д. Сергієвський також говорив про зменшення і пом'якшення, однак не покарання, а вини [9, с. 356-363]. При цьому пом'якшення, на його думку, було винятковим і застосовувалось тільки за клопотанням суду перед «імператорською величністю» з причин, як передбачених законом, так і не передбачених.

Н.А. Неклюдов виділяв декілька видів обставин: пом'якшуючі покарання – «силою самого закону»; зменшуючі вину – визнаються такими на розсуд суду, однак їх перелік визначений законом; зменшуючі покарання – на розсуд присяжних

засідателів без зазначення підстав для такого зменшення; пом'якшуючі покарання – за розсудом верховної влади у виняткових випадках, передбачених законом [7, с. 140-141].

В свою чергу, І.В. Платонов обставини, зменшуючі вину, називав особливими обставинами. Оскільки, на його думку, вони вказували на недосконалість тогочасної системи кримінального права, адже їх назва не пояснювала юридичних властивостей відповідних умов винуватості, і таким чином вони являлись безсистемними залишками кримінального права [8, с. 85].

С.В. Познишев у своєму підручнику з кримінального права висуває ідею про відсутність необхідності в переліку випадків пом'якшення відповідальності (покарання). Він вважав необхідним встановлення законодавцем тільки принципів пом'якшення [10, с. 634]. Така ідея пояснювалась неможливістю описати у законі всі випадки пом'якшення відповідальності (покарання), а також можливість неточного опису таких випадків.

Слід звернути увагу і на те, що С.В. Познишев правову природу обставин визначає як пом'якшуючі покарання і відповідальність [10, с. 634], відійшовши від традиційного на той час трактування обставин, як зменшуючих чи пом'якшуючих вину або покарання. Таким чином автор дещо наблизився до сучасного розуміння обставин в кримінальному праві.

С.В. Познишев також присвятив окрему працю питанню покарання, однак вона розкривала тільки загальнотеоретичні проблеми покарання [11].

Таким чином, як в тій частині України, яка перебувала під владою Російської імперії, так і в самій Російській імперії, до моменту падіння царизму і початку творення незалежної Української держави у 1917 році, наукова думка в галузі кримінального права з питань визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, складалась із ряду ідей щодо визначення правової природи, правового значення, змісту та переліку досліджуваних обставин.

В дослідженні не приділяється увага науковій думці XIX-XX століття, яка панувала на Правобережній Україні, Галичині, Волині, оскільки вона не здійснила вагомого впливу на формування сучасної кримінально-правової політики України

щодо визнання обставин такими, які пом'якшують покарання. Адже погляди, які висловлювались ученими того часу, не знайшли свого продовження у наступних дослідженнях.

Слід зазначити, що до прийняття НКЮ РСФРР Керівних засад з кримінального права РСФРР 12 грудня 1919 року, які відповідно до рішення НКЮ України з 4 серпня 1920 р. набули чинності на території України, продовжували діяти Уложення про покарання кримінальні та виправні (у редакції 1885 року), Устав про покарання, які накладаються мировими суддями 1864 року, та Уголовне уложення 1903 року. Відповідно наукова думка щодо питання визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, яка ґрунтувалась на зазначених джерелах, не змінилась.

13 серпня 1922 року ВЦВК було затверджено Кримінальний кодекс Української РСР. Незабаром, 31 жовтня 1924 року, було прийнято Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, норми яких були продубльовані у Кримінальному кодексі Української СРР від 08 червня 1927 року. Відповідно до зазначених нормативних актів в 20-30-х роках ХХ століття сформувався поняття вини в широкому розумінні як загальної підстави кримінальної відповідальності. В такому розумінні вини обставини визначались як «обставини, що пом'якшують вину» [12, с. 12]. Вказана позиція продовжує існувати до прийняття Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік від 25 грудня 1958 року [13, с. 518-523]. Її прихильниками були А.А. Піонтковський [14, с. 120] та Б.С. Утєвський [15, с. 29-103].

Вказана позиція є дискусійною, оскільки вина є ознакою одного із елементів складу злочину, а обставини, що пом'якшують покарання, лежать за його межами.

Однак ідея пом'якшення обставинами вини була не єдиною на той час в науці кримінального права щодо визначення обставин, які досліджуються.

А.А. Герцензон визначав обставини як такі, що пом'якшують суспільну небезпеку вчиненого злочину [16, с. 455]. Вказану ідею підтримали Я.М. Брайнін [17, с. 66], А.Д. Соловйов [19, с. 105] та М.А. Шнейдер [18, с. 38]. Їх позиція обґрунтовувалась тим, що ступінь суспільної небезпеки – це сукупність об'єктивних

та суб'єктивних обставин, які і є пом'якшуючими обставинами при призначенні покарання.

В 50-ті роки ХХ століття зароджується ідея, яка є актуальною на сьогоднішній день про те, що обставини пом'якшують саме покарання. Н.Ф. Кузнецова та Б.О. Курінов в її підтримку стверджували, що встановлення пом'якшуючих обставин пов'язане із призначенням покарання. Саме тому їхня сутність полягає у пом'якшенні покарання [20, с. 93].

З прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік від 25 грудня 1958 року (далі - Основи), а відповідно до них КК Української РСР 1960 року [13, с. 530 - 546] обставини законодавцем визначались як пом'якшуючі відповідальність.

В цей час вся територія сучасної України входила до складу СРСР. Відповідно до проголошення незалежності України у Радянському Союзі розвиток законодавства та науки відбувався в єдиному руслі.

У період з часу прийняття Основ до моменту проголошення незалежності України пом'якшуючим обставинам у своїх дослідженнях приділили увагу М.М. Бабаєв [22], М.І. Бажанов [28], Б.С. Волков [26], Г.С. Гавєров [24], Н.К. Горя [34], Л.А. Доліненко [29], А.Т. Іванова [23], І.І. Карпець [21], Л.Л. Кругліков [31], В.П. Малков [26], Ю.Б. Мельнікова [33], М.А. Скрябін [32], К.Н. Флоря [27], В.Л. Чубарєв [30], Г.І. Чечель [25] та інші. При цьому Л.А. Доліненко [29], А.Т. Івановою [23], Г.І. Чечелем [25], було написано окремі дослідження по проблемах пом'якшуючих обставин. В своїх працях учені в першу чергу приділяли увагу правовій природі обставин.

І.І. Карпець та М.М. Бабаєв, незважаючи на визначення на той час законодавцем обставин як таких, що пом'якшують відповідальність, продовжували наполягати на їх впливі на ступінь суспільної небезпеки злочину [21, с. 21; 22, с. 20]. Водночас, І.І. Карпець поділяв обставини на ті, які включені в склад злочину, і ті, які знаходяться поза ним і є саме пом'якшуючими обставинами [21, с. 25].

А от А.Т. Іванова та Г.С. Гавєров говорили про обставини уже як про пом'якшуючі відповідальність [23, с. 10; 24, с. 84]. При цьому автори опиралися на

можливість звільнення від кримінальної відповідальності та застосування примусових заходів виховного характеру при врахуванні деяких пом'якшуючих обставин [23, с. 10-11; 24, с. 84]. Водночас, даючи визначення поняттю «пом'якшуючих відповідальність обставин», А.Т. Іванова вказувала на їх вплив на ступінь суспільної небезпеки злочину або особи, яка вчинила злочин [23, с. 10-11].

Г.С. Гаверов піднімав питання характеру переліку обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. На його думку, перелік пом'якшуючих обставин повинен бути відкритим, а перелік обтяжуючих обставин – закритим, з метою уникнення ужесточіння покарання [24, с. 95]. Пом'якшуючі обставини він поділяв на ті, які відносяться до особи винного, до об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину та причин і умов вчиненого злочину [24, с. 86-87].

Г.І. Чечель в своїй праці не розрізняв обставин, що пом'якшують покарання і привілейованих ознак складу злочину. Відповідно він обставини класифікував з позиції їх розташування у кримінальному законодавстві (розташовані у Загальній частині та розташовані в Особливій частині) [25].

Суттєвою відмінністю його праці від інших досліджень у зазначеному напрямку є спроба дослідити на основі практики застосування пом'якшуючих обставин ефективність відповідних обставин стосовно пом'якшення кримінальної відповідальності (вплив обставин на строки позбавлення волі, на призначення режиму виправно-трудової установи, вплив вироку, винесеного з урахуванням пом'якшуючих обставин, на наступну поведінку засуджених, рецидивна злочинність серед таких осіб). Результати його дослідження показали досить високий рівень ефективності [25, с. 60-165].

Питання співвідношення обставин, що пом'якшують покарання особи винного і характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину розкривалися у праці Б.С. Волкова та В.П. Малкова [26, с. 44]. Вони вважали, що пом'якшуючі обставини, які проявляються у злочині, характеризують одночасно злочин і особу, а обставини, які стосуються минулого та теперішнього життя винного, характеризують тільки особу винного [26, с. 44].

К.М. Флоря [27, с. 33-55] досліджувала питання призначення покарання з урахуванням причин вчинення злочину (різновидом причин у неї виступали пом'якшуючі відповідальність обставини). Слід звернути увагу на пропозиції автора про необхідність встановлення законодавцем неможливості для суду призначити максимальну міру покарання при наявності у справі пом'якшуючих обставин та відсутності обтяжуючих, а також не можливості призначити мінімальну міру покарання без посилання на пом'якшуючі обставини [27, с. 117].

В свою чергу, М.І. Бажанов, не тільки не розрізняв правової природи обставин, що пом'якшують покарання, і ознак привілейованих складів злочину, але й допускав можливість повторного врахування одних і тих же обставин в якості ознак злочину і пом'якшуючих обставин. Така позиція пояснюється можливою наявністю ступеню вираженості ознак складу злочину [28, с. 44-51].

Л.А. Доліненко та М.А. Скрябіна висловлювали позиції про винесення пом'якшуючих обставин за межі складу злочину [29, с. 8; 32, с. 76]. Окремо слід виділити наведені авторами класифікації пом'якшуючих обставин. Л.А. Доліненко поділяла обставин на ті, що характеризують ступінь суспільної небезпеки злочину, особу винного, об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину [29, с. 20]. В свою чергу, М.А. Скрябін класифікував їх на ті, що характеризують тільки злочин або тільки особу винного, а також ті, що характеризують як злочин, так і особу винного [32, с. 76-77]. Відмінністю наведених класифікацій від наявних на той час є те, що автори не відносили обставини до тих чи інших самостійних кримінально-правових категорій, а визначають обставини, як такі, що тільки їх характеризують.

У праці В.Л. Чубарева приділено увагу одній пом'якшуючій обставині – відшкодуванню шкоди. При цьому автор зосереджувався виключно на кількісних показниках тогочасної судової практики [30, с. 72-82].

Л.Л. Кругліков досліджував історію інституту пом'якшуючих обставин та перспективи його розвитку. Автор висловлював ідею про те, що пом'якшуючі обставини являють собою певну різновидність даних про вчинене і особу винного, хоча і не вичерпуючи при цьому їх змісту [31, с. 67]. Є досить цікавою ідея Л.Л. Круглікова щодо черговості врахування при призначенні покарання загальних

засад його призначення. На його думку, при призначенні покарання повинні враховуватись, по-перше, характер суспільної небезпеки вчиненого злочину, по-друге, ступінь суспільної небезпеки вчиненого, по-третє, дані про особу винного, по-четверте, пом'якшуючі та обтяжуючі обставини [31, с. 146-147].

Ю.Б. Мельнікова висловлювалась про відсутність необхідності існування будь-яких класифікацій обставин через неможливість однозначного визначення відношення тієї чи іншої обставини до певної категорії [33, с. 93-104]. Така позиція не спростовує необхідність класифікації пом'якшуючих обставин, наведеної М.Н. Горею. В основі свого поділу автор поставив ступінь кореляції між обставинами і виділив: обставини, які суттєво змінюють ступінь суспільної небезпеки окремих злочинів; обставини, характерні для значної кількості складів злочинів, та всі решта обставин, не визначені ні Загальною, ні Особливою частинами КК [34, с. 60-61].

Таким чином, наукова думка в Радянських Республіках у питанні визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, у період з 1917 року по 1991 рік характеризувалась неоднозначністю щодо правової природи обставин, однак уже пануючою виступала ідея визначення місця пом'якшуючих обставин за межами складу злочину.

Після проголошення незалежності України в 1991 році пом'якшуючі обставини досліджувались у праці С.В. Сахнюка в контексті ще КК України 1960 року. Однак робота стосувалась загальнотеоретичних проблем пом'якшення покарання, і відповідні обставини розглядались тільки як засіб такого пом'якшення [35].

В 90-их роках пом'якшуючі обставини також аналізувались в підручниках з кримінального права [36; 37]. Їх правова природа розкривалась як пом'якшуючі відповідальність [36, с. 119; 37, с. 373]. Вказане пояснюється тогочасною позицією законодавця про пом'якшення обставинами відповідальності. Висловлювались також ідеї про те, що обставини виступають конкретними показниками ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину та особи винного [37, с. 374].

З прийняттям КК України 2001 року питання визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, досліджують Л.С. Горбач, О.Г. Колб [40], Т.І. Іванюк [41], Т.І. Нікіфорова [12], В.В. Полтавець [38], Т.В. Сахарук [39]. Зокрема, Т.І. Іванюк та Т.І. Нікіфоровою пом'якшуючим покарання обставинам присвячені окремі праці [41; 12].

В.В. Полтавець та Т.В. Сахарук розкривають пом'якшуючі покарання обставини в контексті їх врахування при призначенні покарання [38, с. 123-144; 39, с. 154-191], а Л.С. Горбач та О.Г. Колб – як одну із загальних засад призначення покарання [40, с. 80-95].

Слід зазначити, що все одно єдиної точки зору щодо правової природи обставин не вироблено. В.В. Полтавець, Л.С. Горбач, О.Г. Колб, Т.І. Іванюк, Т.І. Нікіфорова визначають обставини як пом'якшуючі покарання [38, с. 134; 40, с. 81; 41, с. 44; 12, с. 31], а от Т. В. Сахарук вказує на пом'якшення відповідальності у зв'язку з можливістю звільнення від кримінальної відповідальності на підставі пом'якшуючих обставин [39, с. 154-161].

В працях В.В. Полтавець та Т.В. Сахарук піднімається питання можливості повторного врахування пом'якшуючих обставин у випадку наявності відповідної ознаки в привілейованому складі злочину. При цьому учені вважають таке врахування допустимим з точки зору наявності ступеню вираженості тих чи інших ознак. Отже, в такому разі враховується не та сама ознака, а тільки її ступінь [38, с. 128; 39, с. 161-164].

В працях В.В. Полтавець, Т.І. Іванюк, Т.І. Нікіфорової підкреслюється самостійне правове значення пом'якшуючих обставин як однієї із загальних засад призначення покарання [38, с. 127-130; 41, с. 42; 12, с. 19].

Не існує однозначної відповіді на питання врахування пом'якшуючих обставин при призначенні покарання. При цьому Т.В. Сахарук та Т.І. Нікіфорова вважають, що при врахуванні пом'якшуючих обставин відправною точкою повинна бути середина санкції статті [39, с. 173-178; 12, с. 115]. Вирішуючи проблему визначення впливу обставин на покарання, Т.І. Іванюк розроблено бальну систему визначення ролі кожної із пом'якшуючих покарання обставин [41, с. 45-64]. В свою

чергу, Т.В. Сахарук відкидає формалізований підхід та пропонує встановити верхні та нижні межі покарання при наявності пом'якшуючих обставин.

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні вище наведені питання визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, залишаються відкритими для дискусії.

В той же час в Російській Федерації за останні роки також було написано окремі праці, присвячені пом'якшуючим обставинам. Це праці А.Ю. Буланова, М.І. Качан О.А. Мяснікова та інші [42-44].

В роботі О.А. Мяснікова розкрито питання сутності і правової природи обставин, класифікації, співвідношення обставин з привілейованими ознаками. Самі ж обставини автор аналізує з позиції нормативної регламентації та судової практики [42]. Названий учений розглядає обставини як такі, що зменшують міру покарання [42, с. 17]. Роль пом'якшуючих обставин він визначає як засобів індивідуалізації покарання, а привілейованих ознак як засобів диференціації кримінальної відповідальності [42, с. 36].

В той же час, А.Ю. Буланов в своєму дослідженні акцентував увагу на історико-правовому аналізі інституту, що вивчається [43, с. 8-40], а також підняв питання криміналізації складів злочину з пом'якшуючими обставинами і моделювання таких складів злочину. Таким чином, автор не розрізняє правової природи обставин, що пом'якшують покарання і привілейованих ознак складу злочинів [43, 88-140].

М.І. Качан все ж виносить пом'якшуючі обставини за межі складу злочину та визначає їх як засоби пом'якшення покарання [44, с. 172].

Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що в науці кримінального права єдиний підхід існує тільки щодо питання віднесення обставин, що пом'якшують покарання, до загальних засад призначення покарання та їх розташування за межами складу злочину.

Водночас продовжується дискусія навколо поняття пом'якшуючих обставин, їх правової природи, змісту, кримінально-правового значення, врахування при призначенні покарання, в тому числі з позиції співвідношення пом'якшуючих та

обтяжуючих обставин, переліку обставин та їх місця в системі загальних засад призначення покарання. Крім того, у науці кримінального права висловлювалась тільки ідея необхідності формування пропозицій про доповнення та зміну норм закону щодо призначення покарання (визначення його розміру чи строку) у випадку наявності у справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин. Однак конкретні пропозиції з цього приводу не наводились. Пропонувалось і повністю формалізувати процес призначення покарання. Але такі пропозиції випускають з уваги велику кількість важливих питань визначення міри покарання.

Перша спроба визначення на нормативному рівні впливу пом'якшуючих обставин на покарання закріплена в ст. 69 КК України. Відповідна норма містилась і в ст. 44 КК Української РСР 1960 року [45, с. 50]. Однак згідно вказаної норми підставами призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, були виняткові обставини, які визначались по-різному [35, с. 116].

Таким чином, питання впливу обставин на призначуване покарання вперше було вирішено в контексті призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Наступним кроком на шляху вирішення питання впливу на покарання обставин, що пом'якшують покарання, стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року, згідно якого було доповнено КК України статтею 69¹ [46].

Однак комплексне дослідження вказаної проблеми відсутнє, в тому числі проблем, врахування і пом'якшуючих, і обтяжуючих покарання обставин при його призначенні.

Таким чином, на основі дослідження вище зазначених питань, які є на сьогоднішній день дискусійними у науці кримінального права, в дослідженні буде зроблена спроба розробки інституту призначення покарання за наявності пом'якшуючих обставин, в тому числі і у випадку наявності обтяжуючих обставин.

1.2. Українська кримінально-правова політика у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності: історико-правовий аналіз

Історія кримінально-правової політики у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, дає можливість простежити тенденції становлення даного інституту, визначити позитивні досягнення науки кримінального права та законодавця на різних етапах розвитку зазначеного інституту з метою подальшого удосконалення вказаного інституту.

Спробуємо проаналізувати становлення інституту обставин, що пом'якшують покарання, з позиції періодизації кримінально-правової політики, яка запропонована П.Л. Фрісом [47, с. 97].

1-й період – кримінально-правова політика Київської Русі і феодальної роздробленості (IX – середина XVII століття);

2-й період – кримінально-правова політика козацької держави (середина XVII століття – середина XVIII століття - від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського);

3-й період – кримінально-правова політика періоду творення Української незалежної держави (1917-1922 роки);

4-й період – кримінально-правова політика Української РСР (1917-1991 роки);

5-й період – кримінально-правова політика незалежної Української держави до ухвалення кримінального кодексу України (1991-2001 роки) [47, с. 98].

Вказана періодизація не включає відрізок часу з середини XVIII століття по 1917 рік. Оскільки Україна була складовою Російської імперії і на території України діяло відповідне законодавство про кримінальну відповідальність. Тому, аналізуючи обставини, що пом'якшують покарання, в цей період будемо вивчати законодавство Російської імперії. Крім того, наведена періодизація не містить періоду панування на українських землях Австро-Угорської імперії. Зважаючи на те, що законодавство про кримінальну відповідальність вказаного державного утворення не вплинуло на

кримінально-правову політику України, адже норми зазначеного законодавства не знайшли свого продовження у інших правових актах після припинення панування на українських землях Австро-Угорської імперії. Відповідно у даному дослідженні вони аналізуватись не будуть.

Крім того, звертаємо увагу, що у даному підрозділі дослідження автор буде використовувати ті найменування обставин, що відповідали положенням нормативних актів, які будуть аналізуватись.

Кримінально-правова політика Київської Русі і феодальної роздробленості (IX – середина XVII століття) визначалась інтересами пануючого класу феодалів в усіх сферах життя [47, с. 98].

В цей час кримінальне право закладалось в системі усного звичаєвого права, яке відображене у Правді Ярослава (1030-1040 роки) - частині Короткої редакції Руської Правди. Норми кримінального права відобразились і в «Уставі і Законі Руськом» (початок X століття), Договорах Києва з Візантією (911, 944 і 971 роки), а також, звичайно, в Поширеній Правді (датується не пізніше 1113 року) та Скороченій Правді (XIII-XIV століття) [48, с. 72-92].

В Руській Правді [49] чітко простежується, що покарання диференціювалось залежно від соціального становища винного та потерпілого [47, с. 103].

Це дає підстави А.Ю. Буланову стверджувати, що пом'якшуючі обставини хоч і існували, однак не були виділені як самостійний кримінально-правовий інститут [43, с. 10].

Вказане питання дискусійне. В нормах Руської Правди узагальнення здійснювалось на рівні конкретного діяння. Руська Правда не виділяла злочинного діяння загалом, не містила загальних положень. Побудована вона була шляхом конструювання конкретних складів злочину. Таким чином, маємо не обставини, що пом'якшують покарання, а ознаки привілейованих складів злочину. І хоч соціальне становище винного і потерпілого чітко простежується у всіх складах злочинів, зазначене тільки вказує на послідовність та характерні ознаки кримінально-правової політики і політики загалом того часу.

З таким же успіхом можна стверджувати, що вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого на сьогоднішній день теж являється пом'якшуючою покарання обставиною в кримінальному праві України. Однак до таких обставин кримінальний закон відносить вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого.

Крім того, при підході, який пропонує автор, неможливо буде простежити історію виникнення привілейованих складів злочинів.

До нормативних документів періоду, що аналізується, відносяться також Митрополиче Правосудіє (XIII – XIV століття), Договір Смоленська з німцями (середина XIII століття), які послідовно продовжували розвивати підхід, закріплений у Руській Правді.

Необхідно приділити особливу увагу і Закону судному людям (XIII – XV століття), з якого бере свій початок інститут пом'якшуючих покарання обставин, оскільки в передмові до вказаного нормативного документу було наведено перелік особистих і інших якостей винного, наявність або відсутність яких пом'якшували вид і розмір покарання чи взагалі від нього звільняли: «Подобает судимого испытати, какое есть житие его и прав, свидетельствуемые житие его. А ще не виноват и долго не держит гнева, или преподобен, или страннолюбец, и нищелюбец, и целомудр, и свят от лиса, и кроме всякая лукавныя вещи; муж бо рече неискусим и нежлючим к богу» [50].

Таким чином, з впевненістю можна стверджувати, що саме Закон судний людям став тим нормативним документом, з якого зародились обставини, що пом'якшують покарання, як такі, що характеризують особу винного.

Аналізуючи вищенаведену норму, також можна зробити висновок, що при призначенні покарання враховувались соціальні якості винного, які не мали ніякого відношення до вчиненого злочину. Однак вони підлягали обов'язковому з'ясуванню.

Норми Руської Правди також були закладені в нормативних документах наступних століть: Судебниках 1497, 1550 та 1589 років і навіть Соборному Уложенні 1649 року [47, с. 103].

Так, Судебник 1497 року [51] містив альтернативні санкції, що давало можливість індивідуалізувати покарання. Вказаний нормативний документ не визначав, якими критеріями необхідно керуватися при його призначенні, і залишав це питання на розсуд суду чи «что государь укажет».

Таким чином, можна стверджувати, що Судебники також відіграли певну роль у становленні інституту обставин, що пом'якшують покарання. Однак питання індивідуалізації покарання вирішувалось не на нормативному рівні, а в кожній конкретній справі.

В свою чергу, не беззаперечною є позиція А.Ю. Буланова, який пише, що Соборне Уложення 1649 року стало, по суті, початком становлення відповідного інституту як самостійного [43, с. 14-15]. Автор обґрунтовуючи таку свою позицію, посилається на кваліфікуючі ознаки убивства, а не пом'якшуючі покарання обставини, які ним досліджуються.

Проте слід зазначити, що все ж таки в статті 6 Соборного Уложення 1649 року містилась норма, яка зобов'язувала при призначенні покарання дивитися «по делу» чи «по вине» [52]. Отже, Соборне Уложення 1649 року тільки продовжувало розвивати інститут, зароджений ще у Законі судному людям (XIII – XV століття).

За наведеними вимогами Соборного Уложення 1649 року покарання призначалося аж до початку XVIII століття.

У історичному періоді, що аналізується, не можливо не згадати Галицько-Волинського князівства, норми якого відображали норми права Руської Правди.

У 1398 році була утворена нова федеративна держава, яка отримала назву Велике князівство Литовське, Жемантійське і Руське, до якої увійшли українські землі. На наших землях починає діяти литовсько-руське право, яке відображається у Литовських статутах: Старому 1529 року, Волинському 1566 року, Новому 1588 року, які свою чинність зберігають в період існування Речі Посполитої і частково продовжували діяти в окремих місцевостях Західної України аж до ліквідації ЗУНР.

Литовські статuti давали можливість призначати судам покарання тільки в межах закону, керуючись обставинами, визначеними ним. Покарання збільшувалося чи зменшувалося в залежності від різних обставин, які належали як до складу злочину, так і тих, що його супроводжували [53, с. 234].

Зрозуміло, що представляють інтерес, в першу чергу, обставини, які супроводжували злочин та підлягали врахуванню у кожному випадку їх наявності у справі.

До них відносились об'єктивні (важливість порушеного правоінтересу, розмір спричиненої шкоди, соціальний статус суб'єкта злочину або потерпілого, обстановка вчинення злочину, співучасть, згода потерпілого, «поличное», «зуполный доводь», «горячий учинокъ») та суб'єктивні обставини (ступінь нормального психічного стану злочинця, повторність злочину, подолання особливих перешкод при вчиненні злочину, особливі відносини між злочинцем і потерпілим, ступінь умислу, вік злочинця, спосіб діяння і ступінь співучасті в злочині) [53, с. 234, 241].

Обставини, які зменшували покарання, і визначались в Литовському Статуті у всіх його редакціях, є дуже близькими до інституту обставин, що пом'якшують покарання, у тому вигляді, який наявний сьогодні.

Їх недоліком у порівнянні з сучасним інститутом обставин було те, що обставини зменшуючі покарання (як вони тоді іменувались) включали категорії, які на сьогоднішній день мають самостійне кримінально-правове значення (важливість порушеного правоінтересу, розмір спричиненої шкоди, співучасть та інші). Крім того, перелік обставин чітко не був визначений в окремій статті, не було і визначено окремо пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Вплив їх на покарання визначався у порівнянні: «...зухвалість, сміливість і сила нападу вказують, за поняттями епохи, на меншу аморальність і зіпсованість, чим дія таємна, підступна і боязка» [53, с. 246].

Наступний період – це період козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського).

На вказаному історичному етапі сформувалось кримінальне право Запорізької Січі, в першу чергу, на базі давньоруського права, в тому числі Руської Правди. Значний вплив на нього здійснили і норми польсько-литовських нормативних актів (Литовських статутів) [47, с. 107].

Після підписання Переяславського договору 1654 року основним нормативним документом була Жалувана грамота царя Олексія Михайловича Війську Запорозькому на збереження його прав і вольностей від 27 березня 1654 року [54, с. 165-67], яка ґрунтувалась на звичаєвому праві.

Так, згідно вказаного нормативного акту, психічно хворі притягались до кримінальної відповідальності на загальних умовах, хоча їх хворобливий стан міг бути врахований судом при вирішенні питання про покарання. Суд мав право врахувати психічну хворобу як обставину, що пом'якшує покарання.

Призначення покарання ґрунтувалось на нормативному визначенні, а також судовому прецеденті та нормах звичаєвого права [55, с. 121-123]. Часто, призначаючи винному суворе покарання, яке було передбачено санкцією відповідної кримінально-правової норми, суди одразу пом'якшували його, посилаючись на його "незвичність" (не характерність українській кримінально-правовій політиці у сьогоdnішньому розумінні цього терміну), і з посиланням на норми звичаєвого права або на судовий прецедент пом'якшували його [47, с. 111].

Приклади застосування норм звичаєвого права наводить у своїй праці П.Л. Фріс. Так, від смертної кари козака могла врятувати жінка, яка висловила бажання взяти його собі за чоловіка. На вирок суду могла вплинути і громадська думка [47, с. 112]. Зазначені приклади відображені у художніх творах Генріка Сенкевіча «Хрестоносці» та Ліни Костенко «Маруся Чурай» [56, с. 86; 57, с. 94]. Наведені приклади звичаєвого права давали підстави як звільнити від кримінальної відповідальності, так і пом'якшити чи замінити покарання.

У другій половині XVII століття до обставин, що пом'якшували кримінальне покарання, кримінально-правова політика відносила психічне захворювання, наявність фізичних вад, похилий вік винного [47, с. 112]. А також незвичний характер діяння, звичаї та громадську думку.

Інститут пом'якшуючих обставин на даному історичному етапі значно звужився в порівнянні із аналогічним інститутом Литовських статутів.

Отже, законодавство даного періоду щодо визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, не можна вважати наступним щодо литовсько-руського законодавства. Козацька держава була новим утворенням, яке не мало своїх аналогів, і відповідно право творилося по новому. Звідси даний період не був логічним продовженням у ланцюгу розвитку інституту обставин, що пом'якшують покарання, а виступає окремою ланкою у системі становлення обставин, що пом'якшують покарання.

Після розгрому Запорізької Січі розпочато процес кодифікації, який закінчився у 1743 році створенням Зводу законів, який отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі - Права) [58]. Вказаний нормативний документ характеризувався досить детальною диференціацією кримінальної відповідальності. Однак інститут пом'якшуючих обставин не знайшов свого відображення у Правах.

Слід зазначити, що вказаний нормативний документ так і не набрав чинності.

Досліджуючи право XVIII – XIX століть, яке застосовувалось на території, яку займає сучасна Україна (окрім Правобережної України, Галичини та Волині), необхідно також звернутися до права Російської імперії, під владою якої знаходилась відповідна частина України.

В свою чергу, законодавство, яке в цей час діяло на території Правобережної України, Галичини та Волині, не вплинуло на кримінально-правову політику України у сфері призначення покарання. Адже право, яке діяло на зазначеній території, не знайшло свого продовження у правових актах наступних періодів історії України. Виключення становлять Литовські статuti, аналіз яких уже наводився. Таким чином, досліджуючи право XVIII – XIX століть, законодавство, яке діяло на вказаних землях, аналізуватись не буде.

В цей період, на думку А.Ю. Буланова, обставини, що пом'якшують покарання, набули свого закріплення в Артикулах Воїнських 1715 року [43, с. 16-18]. При цьому на підтвердження своєї позиції автор наводить конкретні склади

злочинів. Стаття 26 Артикулів визначала: «Якщо рядовий буде загрожувати биттям своєму сержанту, «фури ера», капралу або «каптенармуса» або лаючи образить їх... і станеться це в поході проти ворога, або в лагері, в якому караули розставлені: тоді цей «позбавлений буде живота». А якщо поза згаданими випадками це трапиться, підлягає жорстоким покаранням, а саме «шпицрутенами» [43, с. 17]. Однак вказана стаття та інші норми Артикулів містили склади конкретних злочинів із привілейованими та кваліфікованими ознаками. Крім того, в Артикулах були відсутні загальні положення пом'якшення покарання. Отже, Артикули Військові містили не обставини, що пом'якшують покарання, а тільки кваліфіковані та привілейовані ознаки складів злочину.

Пом'якшуючою обставиною згідно зазначеного документу, А.Ю. Буланов вважає вік [43, с. 18]. Однак Артикули Військові про вік кримінальної відповідальності взагалі нічого не згадують [59].

Отже, Артикули Військові не містили такого інституту як пом'якшуючі покарання обставини.

У 1813 році було прийнято нормативний акт - Уголовне уложення Російської імперії (далі - Уложення), який вперше в історії навів чіткий перелік обставин, що пом'якшують відповідальність. Параграф 91 Уложення вказував на можливість пом'якшення відповідальності в залежності від: «чим менше шкоди і небезпечності від злочину виникло; чим менше злої волі, хитрості чи жорстокості показав злочинець при вчиненні злочину; чим менше злочинець, виходячи з його природного недоумства чи неуцтва, в стані був передбачити шкідливі наслідки свого протизаконного діяння; чим більше злочинець був спокушений чи обманутий хитрими підопущеннями іншого або погрозами і наказами вимушений, або ж по крайній бідності і нужді спокусився на злочин для спасення себе від неминучої загибелі; чим менше розпусна була колишня поведінка злочинця; чим менше злочинець показав упертості при допиті і слідстві; якщо злочинець сам винагородив зобіженого так, що «сей задоволення своє пред'явив до суду» [60, с. 24].

Як вбачається із процитованої норми, обставини визначались як такі, що пом'якшують відповідальність. Таким чином, інститут пом'якшуючих обставин був

сформований в Уголовному уложенні 1813 році, яке однак, на жаль, не набрало чинності.

Кримінальне право XIX століття, яке діяло на території сучасної України, бере свій початок від Зводу законів Російської імперії 1832 року (у подальшому - Звід) [61], який став основою для Уложення про покарання кримінальні і виправні (1845 року) та Устава про покарання, які накладаються мировими судьями (1864 року).

Звід визначав в окремій нормі обставини, які зменшували вину і покарання. До них належали: малоліття, перестарілість та явка злочинця з повинною. Звід також виділяв так звані особливі випадки для пом'якшення та наводив їх перелік: «у справі ясно буде доведено, що злочин вчинено не із злості і обдуманого умислу, але по дурості, простоті і легковажності; доведено буде, що злочин вчинено при необхідній обороні, з порушенням меж, в яких вона дозволена; доведено буде, що злочин вчинено по крайній нужді і бідності; довготривала і безвадна служба, відмінні заслуги, добровільне визнання і чистосередечне розкаяння» [61, с. 67]. Вказані випадки давали можливість пом'якшити покарання щодо виду та ступеню. Як вбачається із вищевказаного, Звід до обставин, що зменшували вину і покарання, відносив обставини, які на сьогоднішній день виключають злочинність діяння. Наведене пом'якшення покарання дає підстави погодитись із твердженням М.І. Качан про зародження інституту призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом [44, с. 17].

Отже, на території сучасної України (окрім Правобережної України, Галичини та Волині), де діяли норми Зводу, із його прийняттям в історії кримінально-правової політики України вперше було сформовано інститут пом'якшуючих обставин у вигляді близькому до сучасного.

Крім того, це перший нормативний документ, який частково визначив правову природу обставин, як вона розуміється сьогодні.

Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року в статті 134 наводило перелік обставин, зменшуючих вину та покарання: «1) коли винний добровільно і раніше, ніж на нього лягла яка-небудь підозра, з'явився до суду або ж до місцевого або іншого «начальства» і сповна чистосердечно з розкаянням зізнався

в злочині, що чинив; 2) якщо він, хоча і після вже виникнення на рахунок нього підозри, але незабаром без упертості, поодинці з перших на допиті після його переконання, здійснив разом з розкаянням повне у всьому визнання; 3) якщо він без уповільнення, своєчасно і також з повною відвертістю, вказав всіх учасників злочину; 4) якщо злочин вчинено ним по легковажності або ж недоумству, дурості і крайньому неуцтву, яким скористались інші для втягнення його в цей злочин; 5) якщо злочин вчинено ним унаслідок сильного роздратування, яке викликано образою, образами або іншими вчинками особи, якій він зробив або покусився зробити зло; 6) якщо він був втягнений в цей злочин переконаннями, наказами або поганим прикладом людей, що мали над ним за природою або згідно із законом вищу сильну владу; 7) якщо він чинив цей злочин єдино по крайності і абсолютній відсутності жодних засобів до прожитку і роботи; 8) якщо при самому вчиненні злочину він відчув розкаяння або жаль до жертв злочину і по цій «спонуці» не зробив всього навмисного їм зла, особливо ж коли він утримав від того і своїх спілників; 9) якщо після вчинення злочину він прагнув принаймні відвернути хоча деякі з шкідливих його наслідків і «винагородити» заподіяні ним зло або збиток» [62, с. 40].

Як вбачається із переліку, деякі обставини були запозичені із Зводу («малоліття; коли винний добровільно і раніше, ніж на нього лягло яке-небудь підозріння, з'явився до суду або ж до місцевого або іншого «начальства» і сповна чистосердечно разом з розкаянням зізнався в злочинах, що чинив; якщо злочин вчинено ним по легковажності або ж недоумству, дурості і крайньому неуцтву, яким скористались інші для втягнення його в цей злочин; якщо він вчинив цей злочин єдино по крайності і досконалій відсутності жодних засобів до прожитку і роботи»). Однак їх конструкції були уточнені. Слід зазначити, що більшість із процитованих конструкцій обставин по змісту є схожими із пом'якшуючими покарання обставинами, визначеними чинним КК України. Крім того, норма статті 157 Уложення визначала випадки можливості пом'якшення покарання в його ступені та роді [62, с. 40]. Вказане було продовженням розвитку інституту призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Стаття 13 Уставу про покарання, які накладаються мировими судьями, (далі - Устав) також визначала обставини, уже як зменшуючі вину та скоротила їх перелік: «недоумство, крайнє неуцтво, сильне роздратування, яке виникло не від вини самого підсудного; крайність і відсутність жодних засобів до прожитку і роботи; колишня бездоганна поведінка; добровільна до постанови вироку, «винагорода» тому, хто поніс шкоду і збитки; визнання і чистосердечне розкаяння» [62, с. 671].

Слід зазначити, що Звід законів Російської імперії (1832 року), Уложення про покарання кримінальні і виправні (1845 року) та Устав про покарання, які накладаються мировими судьями (1864 року) визначали можливість пом'якшити покарання тільки на основі визначених законом обставин.

Крім того, вказані нормативні документи характеризувалися різноманітністю в покараннях в залежності від родової приналежності винного. Вказане мало бути усунено в Уголовному уложенні 1903 року (далі - Уложення). Однак цього не було зроблено. Таким чином, принцип індивідуалізації покарання, який повинен був забезпечуватися інститутом пом'якшуючих обставин, певним чином обмежувався «сословной» приналежністю винного.

Однак зазначене Уложення все ж таки мало свої позитиви. А.Ю. Буланов зазначає, що закон не обмежував суд ні переліком таких обставин, ні визначенням їх сили в кожному конкретному випадку. Проте Уложення містило чітку регламентацію можливості пом'якшення покарання [43, с. 28]. З останнім твердженням не можливо погодитись, оскільки на підтримку своєї позиції він наводить тільки окремі випадки: призначення вищої міри покарання і призначення покарання м'якшого, ніж передбачено законом (призначення покарання нижче нижньої межі, визначеної для відповідного злочину і зменшення покарання відповідного виду до нижнього його розміру чи перехід до іншого покарання). Загалом обставини пом'якшували покарання настільки, наскільки вважав за необхідне суд.

Таким чином, саме в період абсолютної влади Російської імперії на території сучасної України (окрім Правобережної України, Галичини та Волині), інститут

обставин, що пом'якшують покарання, був суттєво удосконалений: визначено правову природу обставин, їх перелік та окремі випадки впливу на міру покарання.

Що ж стосується спроб сформувавши порядок призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, то даний інститут характеризувався деталізованою пропискою в законі випадків, що дозволяли його застосовувати із зазначенням міри такого пом'якшення. Суттєвим його недоліком був відкритий характер випадків призначення такого покарання. Оскільки вказане давало широкий простір для судового розсуду.

Наступний період в історії кримінально-правової політики України – це період творення незалежної Української держави (1917-1922 років).

На цьому шляху Україна пройшла три етапи:

1. Період Центральної Ради (березень 1917 року - квітень 1918 року);
2. Період Гетьманства (квітень 1918 року - грудень 1918 року);
3. Період Директорії (грудень 1918 року – грудень 1920 року) [47, с. 117].

В період функціонування Центральної Ради, в добу Гетьманства та Директорій досліджуване питання продовжувало регулюватися Уложенням про покарання кримінальні та виправні (у редакції 1885 року), Уставом про покарання, що накладаються мировими судьями, та Уголовним уложенням 1903 року. У цей час ніяких змін до кримінального закону не вчинялось.

Першим нормативним документом вказаного історичного етапу, який визначав певні критерії призначення покарання, були Керівні засади з кримінального права РСФРР, затверджені 12 грудня 1919 року ухвалою НКЮ РСФРР (далі – Керівні засади). В Україні вони набрали чинність відповідно до рішення НКЮ України від 4 серпня 1920 року [63, с. 184-186].

Стаття 12 Керівних засад встановлювала, що при призначенні покарання враховуються: «а) чи вчинено злочин особою, що належить до імушого класу, з метою поновлення, збереження або набуття будь-яких привілеїв, пов'язаних з правом власності, або незаможним у стані голоду й злиднів; б) чи вчинено злочин в інтересах поновлення влади експлуатуючого класу або в особистих інтересах того, хто вчинив діяння та інші обставини» [63, с. 185]. Таким чином, можна

стверджувати, що вказаний перелік є прототипом обставин, що обтяжують покарання, та носив класовий характер. Зазначене відповідно повністю нівелює існування досліджуваного інституту. Крім того, в Керівних засадах нічого не зазначалося про правову природу обставин.

Інші нормативні акти, які існували в цей час, регулюючи питання призначення покарання, встановлювали наступні критерії: «на власний розсуд», «керуються революційною совістю», «в першу чергу інтересами соціалістичної революції», «доцільністю» [63, с. 118-121, 129-130, 138-140]. Тобто, давали можливість для безмежного суб'єктивізму в питаннях призначення покарання, що дуже ефективно використовувалось владою.

Нормативно можливість пом'якшувати покарання закріпило Положення Ради Народних Комісарів України «Про народний суд» від 26 жовтня 1920 року. Стаття 28 вказаного Положення визначала можливість пом'якшити покарання тільки у виняткових випадках та при умові наведення мотивів пом'якшення у вирокі [63, с. 200-201].

Аналізуючи тогочасну нормативну базу, можна зробити висновок, що підставами та мотивами такого пом'якшення були власний розсуд, революційна совість, інтереси соціалістичної революції та доцільність, а крім того, дуже суттєвий на той час критерій – класова приналежність.

Все це звело на нівець інститут призначення покарання, в тому числі і пом'якшуючі обставини.

Відповідна нормативна база, а в першу чергу Керівні засади з кримінального права РСФРР 1919 року, стали основою Кримінального кодексу Української РСР, затвердженого ВЦВК 13 серпня 1922 року та введеного в дію 15 вересня 1922 року [13, с. 186-187].

Слід відмітити, що інститут призначення покарання у зазначеному Кодексі був суттєво видозмінений та удосконалений. Так, згідно статті 24 вказаного Кодексу при визначенні міри покарання повинні були враховуватись ступінь і характер небезпеки, як злочинця, так і вчиненого ним злочину. З метою встановлення зазначеного вивчалась обстановка вчинення злочину, з'ясовувалась особа злочинця

на основі способу життя і минулого, а також встановлювалось наскільки сам злочин в умовах часу і місця порушує основи суспільної безпеки [13, с. 185].

В статті 25 КК Української РСР 1922 року наводився перелік обставин, які враховувались для визначення міри покарання: «чи вчинено злочин на користь відновлення влади буржуазії, або на користь особистих інтересів того, хто скоїв злочин; чи направлений злочин проти держави або окремої особи; чи вчинено злочин в стані голоду і нужди чи ні; чи здійснений злочин з незмінних, корисливих мотивів або без таких; чи здійснений злочин з повною свідомістю заподіюваної шкоди або по неуцтву і несвідомості; чи здійснений злочин професійним злочинцем або рецидивістом, або злочин здійснено вперше; чи здійснений злочин групою (зграєю, бандою), або однією особою; чи здійснений злочин за допомогою насильства або без такого; чи мали місце заздалегідь обдуманий намір, жорстокість, хитрість, або злочин здійснений в стані запальності, по необережності, легковажності, або по неуцтву або під впливом погроз і примусу іншої особи» [13, с. 185-187]. Як вбачається із процитованої норми, перелік містив, як пом'якшуючі, так і обтяжуючі обставини, та вказував на класовий підхід при визначенні покарання, а також на нерівність інтересів держави і особи. Обставини закріплювались в законі шляхом протиставлення [13, с. 186-187]. Однак і далі законодавець не визначався з правовою природою таких обставин. Слід зазначити, що наведений перелік відповідав обставинам, які були визначенні у статті 25 КК Російської СФСР 1922 року [64].

Окремим своєрідним способом пом'якшення покарання згідно КК Української РСР 1922 року було пом'якшення покарання для неповнолітніх. Стаття 18-1 наведеного нормативного акту встановлювала для таких осіб (віком від 14 до 16 років) обов'язкове пом'якшення призначеного покарання на половину проти найвищої встановленої відповідною статтею межі. Для неповнолітніх віком від 16 до 18 років покарання пом'якшувалось на одну третину. Особливість вказаного способу пом'якшення полягала в тому, що спочатку призначалось первинне покарання за загальними правилами, а потім таке покарання пом'якшувалось. Фактично вік виступав обставиною, що пом'якшувала уже призначене покарання.

Цей спосіб не знав жоден інший нормативний акт за всю історію розвитку кримінального законодавства на теренах сучасної України.

Крім того, КК 1922 року допускав призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, заміну передбаченого нормою Особливої частини КК покарання більш м'яким його видом. Однак незмінним залишалось застосування класового принципу.

31 жовтня 1924 року було прийнято Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (далі – Основні засади), розділ III яких визначав заходи соціального захисту і їх застосування судом [63]. Стаття 32 вказаного нормативного документу визначала примірний перелік пом'якшуючих обставин: «вчинення злочину хоч із застосуванням необхідної оборони, однак для захисту від посягання на радянську владу, революційний правопорядок чи особу і права того, хто захищається або іншої особи; вчинення злочину робітником або селянином; вчинення злочину з не корисних чи інших низьких мотивів, а також в перший раз; вчинення злочину під впливом погрози, примушування, службової чи економічної залежності; вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання; вчинення злочину в стані голоду, бідності і, взагалі, під впливом збігу особистих чи сімейних умов; вчинення злочину з невігластва, неусвідомленості чи у зв'язку з випадковим збігом обставин; вчинення злочину особою, яка не досягла повноліття або жінкою в стані вагітності» [63]. Хоч деякі із вище процитованих обставин за своєю конструкцією відповідають пом'якшуючим обставинам, визначеним чинним КК України, однак у наведеній нормі продовжує простежуватись наявність класового підходу.

Слід відзначити, що Основні засади розділили пом'якшуючі обставини із обтяжуючими, визначили їх правову природу (пом'якшуючі і обтяжуючі вину) та віднесли їх до загальних засад призначення покарання. При точному мотивуванні рішення та на підставі внутрішнього переконання згідно Основних засад суду надавалась можливість призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом [63].

Кримінальний кодекс Української СРР від 08 червня 1927 року щодо визначення пом'якшуючих обставин повністю відповідав Основним засадам [65].

Наближено до сучасного вигляду інститут обставин, що пом'якшують покарання, закріпився в КК Української РСР від 28 грудня 1960 року, що був введений в дію з 01 квітня 1961 року. Однак на той час, це були обставини, що пом'якшували відповідальність.

КК України 2001 року визначив обставини як пом'якшуючі покарання, доповнив їх перелік наступними: вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, подане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК України. Крім того, КК України 2001 року було змінено редакцію деяких пом'якшуючих обставин. Згідно чинного КК України пом'якшуючою покарання обставиною визнається не будь-яке сприяння розкриттю злочину, а активне. Така обставина як вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих або сімейних обставин КК України 2001 року була доповнена збігом інших тяжких обставин. Відповідно на сьогоднішній день зазначена обставина підлягає поширеному тлумаченню. Змінено редакцію і такої пом'якшуючої обставини як вчинення злочину під впливом великого душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого. КК України 2001 року розширив підстави виникнення певного психологічного стану: неправомірні або аморальні дії потерпілого. Однак сам стан обмежив сильним душевним хвилюванням. Крім того, явка з повинною замінена з'явленням із зізнанням, добровільне відшкодування завданої втрати замінено на добровільне відшкодування завданого збитку. Водночас, до пом'якшуючих покарання обставин, визначених КК України 2001 року, не ввійшли відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину та вчинення злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання, хоч і з перевищенням меж необхідної оборони.

КК України 2001 року встановив заборону врахування пом'якшуючої покарання обставини при призначенні покарання судом, якщо вона передбачена в

статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію.

Таким чином, КК України 2001 року юридично змінив правову природу обставин, уточнив та доповнив їх перелік і загалом удосконалив інститут призначення покарання. Цей процес триває і далі.

Так, до 02 листопада 2004 року стаття 69 КК України дозволяла призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, за особливо тяжкі, тяжкі злочини та злочини середньої тяжкості. На підставі Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року [66] та в силу Закону України «Про внесення змін до статті 69 Кримінального кодексу України» від 22 грудня 2006 року [67] більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, тепер може призначатися і при вчиненні злочинів невеликої тяжкості. Адже як вказав Конституційний Суд України у зазначеному рішенні відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у законах, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості. Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину. Загальні засади призначення покарання не містять винятків щодо неврахування ступеня тяжкості стосовно класифікації злочинів до злочинів невеликої тяжкості і поширюються на всі злочини незалежно від ступеня їх тяжкості [66]. Вказане зумовило правове забезпечення застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, до осіб, які вчинили злочин будь-якої тяжкості.

До переліку обставин, що пом'якшують покарання, згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року [46] було додано ще одну обставину: надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину.

Цим же нормативним актом КК України було доповнено нормою, яка визначає питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (стаття 69¹ КК України), та включена у предмет дослідження.

Згідно пояснювальних записок до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» Міністра юстиції України від 01.03.2007 року та Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 23.10.2007 року цілями та завданнями законопроекту було внесення змін до Кримінального кодексу України, які б передбачали гуманізацію кримінального законодавства, що є одним із важливих зобов'язань України перед Радою Європи [68]. Вказане зобов'язання виникло в рамках виконання Україною вимог Асамблеї Ради Європи з метою входження нашої держави до відповідної міжнародної організації.

Таким чином, поява в КК України такої пом'якшуючої покарання обставини, як надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, а також норми, яка визначає питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (стаття 69¹ КК України), є одним із елементів побудови держави, яка має право претендувати на входження до Ради Європи.

Слід зазначити, що відповідні вимоги Асамблеї Ради Європи щодо удосконалення норм закону про кримінальну відповідальність України, ґрунтуються не на формальних вимогах, а на глибокому аналізі правової ситуації в державі, пов'язаної, в тому числі, із проблемами призначення покарання. Адже судова практика, яка вивчалась по питанням, які внесені до змісту законопроекту, показала, що у суддів не завжди існує можливість призначення справедливого покарання з урахуванням усіх обставин справи та особи злочинця. Зазначену проблему вирішили за допомогою Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року [46] шляхом запровадження більш диференційованого підходу до вибору міри покарання за злочини [68]. За прогнозами соціально-економічних та інших наслідків внесення запропонованих змін до

Кримінального кодексу повинно забезпечити більш широкі можливості для суду індивідуалізувати покарання особам, які вчинили злочини [68].

Однак детальний аналіз змісту статті 69¹ КК України викликає сумніви щодо реального розширення таких можливостей у правозастосуванні, що буде детально проаналізовано у розділі другого дослідження.

З огляду на викладене, введення у КК України зазначеної норми стало наслідком як вирішення існуючих у сфері призначення покарання проблемних питань, так і наслідком входження України до Ради Європи.

Узагальнюючи вище наведене, необхідно виділити, в першу чергу те, що обставини, які пом'якшують покарання, мають приблизно семи-дев'яти-столітню історію свого становлення. Їх перелік та зміст визначався насамперед тими процесами, які відбувалися у державі на відповідних проміжках часу [69, с. 32].

Сам же інститут зародився як такий, що характеризував тільки особу винного та проіснував у такому вигляді приблизно III – IV століття. Суттєвим чином розширили досліджуваний інститут Литовські статuti 1529 року, 1566 року, 1588 року. Згідно вказаних документів обставини супроводжували злочин. Окремий період становлення пом'якшуючих обставин є період існування козацької держави, де відповідний інститут існував у звичаєвому праві та судових прецедентах. В близькому до сучасного вигляду досліджуваний інститут сформувався аж у 1832 році в Зводі законів Російської імперії. Однак державно-правові процеси, які розпочалися на території нашої держави у 1917 році, на деякий час зупинили його наступний розвиток, який фактично продовжився тільки у 1922 році з прийняттям Кримінального кодексу Української РСР, затвердженого ВЦВК 13 серпня вказаного року. Цей процес продовжує тривати.

Якщо ж проаналізувати питання необхідності відтворення норм, які існували на певному історичному етапі розвитку пом'якшуючих покарання обставин, то слід зазначити, що сучасний вигляд досліджуваного інституту є наслідком позитивних поступальних процесів у його формуванні. Протягом історії свого становлення він був суттєвим чином удосконалений. Отже, сучасний його вигляд хоч і потребує ще удосконалення, однак без відтворення раніше існуючих норм щодо визнання

обставин такими, що пом'якшують покарання та призначення покарання за їх наявності.

1.3. Поняття і ознаки обставин, що пом'якшують покарання, та їх співвідношення із суміжними кримінально-правовими інститутами

Поняття обставин, що пом'якшують покарання, вивчалося Т.І. Іванюк, яка виділила три напрямки в науці кримінального права щодо розуміння вказаних обставин [41, с. 33]. Найбільш чисельна група науковців визначає обставини, які пом'якшують покарання, як визначені, а також не визначені у законі, але встановлені судом різного роду чинники, які виходять за межі складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, однак знижують ступінь суспільної небезпеки (ступінь тяжкості) вчиненого злочину і особи винного, а отже, і пом'якшують покарання (відповідальність) [23, с. 11; 25, с. 33; 29, с. 14-15; 32, с. 76]. Друга група вчених вважає, що обставини, які пом'якшують покарання, впливають на призначення покарання (чи відповідальність), виходячи не лише із зниження ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину та особи винного, але й з вимог принципу гуманізму в кримінальному праві [31, с. 48; 42, с. 20]. Третя група науковців визначає безпосередній вплив зазначених обставин на покарання [12, с. 31; 38, с. 134; 40, с. 81; 43, с. 46].

Що стосується найбільш поширеного розуміння обставин, то воно є дискусійним. Обставини не знижують ступінь суспільної небезпеки особи, оскільки як перше, так і друге, є самостійними засадами призначення покарання. Вони одне на одного не впливають, а оцінюються в комплексі при призначенні покарання.

Про безпосередній вплив обставин на покарання буде іти мова у дослідженні. Він можливий тільки щодо покарання, яке призначається.

Якщо ж аналізувати обставини з позиції принципу гуманізму, то слід зазначити, що вказаний принцип відноситься до загально-правових. Тобто, все право повинно будуватися на принципі гуманізму. Але за своїм змістом обставини наповненні не тільки ним. Такі обставини, як з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину характеризують

посткримінальну поведінку особи винного. Вчинення злочину неповнолітнім або жінкою в стані вагітності відображають психологічні особливості стану особи винного. В свою чергу, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність, під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, з перевищенням меж крайньої необхідності, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину, у випадках, передбачених КК України, за своїм змістом характеризують додаткові ознаки суб'єктивної сторони злочину та особу винного. При цьому слід зазначити, що тільки характеризують ознаки складу злочину, оскільки пом'якшуючі обставини самостійно здійснюють вплив на призначене покарання.

На підставі вище наведеного, у зв'язку з тим, що кожна з обставин є самостійним засобом забезпечення індивідуалізації покарання, що буде обґрунтовано в подальшому, пропонуємо поняття обставини, що пом'якшує покарання, яке призначається, – це самостійний засіб забезпечення індивідуалізації покарання, що лежить за межами складу злочину, та безпосередньо впливає на пом'якшення покарання, що призначається судом [70, с. 112].

Вказане поняття визначено на основі аналізу наступних теоретичних питань, серед яких, насамперед, визначення ознак обставин, що пом'якшують покарання.

Для того, щоб виділити певне явище з-поміж інших подібних, необхідно визначити його ознаки. Під поняттям «ознаки» розуміють рису, властивість, особливість кого-, чого-небудь; те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось, показник, свідчення [71, с. 834]. Це характеристика явища, яка притаманна тільки цьому явищу як такому і відрізняє його від подібних [72, с. 101]. При цьому ознаки традиційно поділяються на обов'язкові і додаткові.

Найбільш повний перелік ознак вказаних обставин наводить Л.Л. Кругліков [31, с. 84-85]. Серед них автор виділяє: не характерність обставин для більшості злочинних діянь і значущість впливу на покарання. На думку

Л.Л. Круглікова, ця сукупність ознак обов'язкова, та недостатня для включення конкретного виду обставин у законодавчий перелік, тут необхідно виявити ряд додаткових ознак, а саме: типовість (характерність), безумовність (обов'язковість), суворо визначена направленість впливу, не похідний характер від інших пом'якшуючих обставин [31, с. 84-85].

Слід зазначити, що учений дає тлумачення відповідних додаткових ознак. Однак не робить цього щодо обов'язкових [31, с. 84-90]. В науці кримінального права також відсутнє тлумачення такої обов'язкової ознаки пом'якшуючих обставин як їх не характерність для більшості злочинних діянь.

Як свідчать проведені у процесі написання дисертації дослідження приблизно у 95 % кримінальних справ, розглянутих судами, наявні обставини, що пом'якшують покарання. Звідси слід зробити висновок, що ці обставини є характерними для більшості злочинних діянь. Таким чином, судова практика суперечить позиції Л.Л. Круглікова про не характерність пом'якшуючих обставин для більшості злочинних діянь. Однак слід звернути увагу на той факт, що вказану ознаку обставин автор використовує і для характеристики кваліфікуючих ознак. Більшість кваліфікуючих ознак притаманні певним складам злочину (таку закономірність можна простежити переважно за родовим об'єктом злочинів), характерні переважно для них, а тому відповідно включені до їх складу.

Так, наприклад, такі кваліфікуючі ознаки, як великі та особливо великі розміри заподіяної шкоди, характерні не для всіх злочинів, а для злочинів проти власності; у сфері господарської діяльності та у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення; злочинів у сфері службової діяльності; злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Підтвердженням того, що Л.Л. Кругліков виділяє таку ознаку як не характерність для більшості злочинних діянь тільки для кваліфікуючих ознак злочинів, є його роз'яснення щодо іншої, додаткової ознаки обставин - характерність (типовість) [31, с. 85-86]. На думку автора, така ознака пояснюється

тим, що включити всі можливі ознаки в склади злочину не приставляється можливим. Тому, законодавець виділяє ті, які характерні для більшості злочинів, і включає їх в окремий перелік [31, с. 85-86].

Отже, Л.Л. Кругліков вважає, що кваліфіковані ознаки не характерні для більшості злочинних діянь, з чим слід погодитись. А от пом'якшуючі покарання обставини характерні. Ця позиція також заслуговує на підтримку, мотиви чого уже наводились вище.

Але, якщо аналізувати кожен пом'якшуючу покарання обставину, окремо, то, звичайно, кожна обставина не характерна для більшості злочинів. Хоч і з цього правила є винятки. Як вбачається з Додатку Б, така пом'якшуюча покарання обставина, як щире каяття, застосовувалась у справах про всі види злочинів, які досліджувались¹. В свою чергу, визнання вини та активне сприяння розкриттю злочину застосовувались, як пом'якшуючі покарання обставини по всіх категоріях справ, окрім також злочинів у сфері використання електрообчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку*.

Якщо загалом було досліджено 15 категорій справ (Додаток Б), то, наприклад, такі пом'якшуючі покарання обставини, як характеристика винного притаманна 14 категоріям справ із загалом досліджених; те, що особа до кримінальної відповідальності не притягалась та інші похідні від неї пом'якшуючі покарання обставини - 13 категоріям справ; відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, те, що у злочинця на утриманні перебувають певні особи - 10 категоріям справ; стан здоров'я злочинця - 9 категоріям справ; те, що тяжких наслідків від злочину не наступило - 8 категоріям справ (Додаток Б).

Водночас, як показує судова практика, надання допомоги безпосередньо після вчинення злочину характерне для злочинів проти життя та здоров'я особи, безпеки руху та експлуатації транспорту. Вчинення злочину неповнолітнім також притаманне тільки певній категорії злочинів: проти життя та здоров'я, проти

---

¹ Категорії злочинів виділяються відповідно до розділів Особливої частини КК України. Досліджувана судова практика не охоплює злочини проти основ національної безпеки України, волі, честі та гідності особи, безпеки виробництва, встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

* В судовій практиці нормативні конструкції обставин, що пом'якшують покарання, зустрічаються досить рідко, тому у Додатку Б використовуються узагальнені конструкції пом'якшуючих обставин.

власності, проти безпеки руху та експлуатації транспорту, проти громадського порядку та моральності, а також у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (Додаток Б). Вчинення злочину внаслідок збігу тяжких сімейних обставин зустрічалось тільки у справах про злочини проти власності. Проживання у важких матеріально-побутових умовах також притаманне лише певній категорії злочинів: злочини проти життя та здоров'я особи, власності, громадської безпеки; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я особи (Додаток Б).

Таким чином, загалом обставини, що пом'якшують покарання, зустрічаються у всіх категоріях справ, а от кожна обставина зокрема, зазвичай притаманна певним категоріям злочинів. Отже, пом'якшуючі покарання обставини характерні для більшості злочинів, а кожна обставина зокрема - не характерна. Відповідно обов'язковою ознакою усієї сукупності пом'якшуючих покарання обставин є характерність для більшості злочинів, а для зокрема кожної пом'якшуючої покарання обставини, навпаки, притаманна не характерність.

Необхідно звернути увагу і на таку обов'язкову, виділену Л.Л. Кругліковим, ознаку для пом'якшуючих обставин, як значущість впливу на покарання [31, с. 44-46]. Автор трактував її з позиції того, що обставини визначаються як такі, що пом'якшують покарання. Таким чином, у порівнянні з характером і ступенем тяжкості вчиненого злочину та особою винного вони у більшій степені впливають на покарання [31, с. 44-46].

В свою чергу, В.В. Полтавець відкидає вказану ознаку. Учений зазначає, що аналіз статей 65, 66, 67 КК дозволяє стверджувати, що в них не встановлюється й не розкривається ця вимога. На його думку, значущість впливу на ступінь тяжкості вчиненого злочину пом'якшуючих обставин є однією з обов'язкових умов застосування лише статті 69 КК, де передбачається можливість призначення судом у виняткових випадках основного покарання, нижчого від найнижчої межі, установленної в санкції статті Особливої частини цього КК, або іншого, більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин.

В.В. Полтавець переконаний, що зазначене в статті 69 КК правило призначення покарання є винятком із загальних правил [38, с. 125].

З наведеної позиції ученого вбачається, що автор плутає поняття «значимість» в розумінні Л.Л. Круглікова і «істотність» в контексті статті 69 КК України. В статті 69 КК України іде мова про випадки, коли наявні у справі обставини мають настільки великий вплив, що ступінь тяжкості вчиненого не відповідає ступеню тяжкості типовому для відповідних злочинів.

Для того, щоб глибше проаналізувати вказане, необхідно визначитись із поняттями «ступінь тяжкості вчиненого», «ступінь суспільної небезпечності особи винного» та визначити їх співвідношення між собою, а також із обставинами, що пом'якшують покарання.

В науці кримінального права на сьогоднішній день досягнута одностайність щодо необхідності визначення ступеня тяжкості вчиненого через характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння.

Загальне визначення характеру і ступеню суспільної небезпеки злочину з позиції їх сутності наводить Н.Ф. Кузнєцова. Вона вважає, що характер суспільної небезпеки складає її якість, ступінь же містить у собі кількість небезпеки злочину для суспільства [73, с. 69]. Таким чином, суспільна небезпека в її якісній і кількісній характеристиці (або тяжкість злочину) вказують чим і наскільки злочин небезпечний для суспільства.

В п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України законодавець вказує на необхідність врахування при призначенні покарання ступеню тяжкості вчиненого злочину. Під ступенем розуміють порівняльну величину, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь; міра вияву чого-небудь [71, с. 1407]. На підставі вказаного, ступінь тяжкості злочину слід розглядати як кількісний вираз небезпечності злочину з усіма її характеристиками, як якісними, так і кількісними.

Ряд учених вважають, що суспільна небезпека злочину врахована при конструюванні статей Особливої частини КК і не може враховуватись при призначенні покарання [74, с. 28; 75, с. 30; 17, с. 47-48; 76, с. 314], інші виділяють типовий та індивідуальний ступінь суспільної небезпеки [77, с. 15-16; 78, с. 183-

184]. До останніх слід віднести і погляди, згідно яких на правозастосовному рівні можна оцінювати суспільну небезпечність діяння [79, с. 68].

Думається, необхідно підтримати останню точку зору. Оскільки з позиції доцільності законодавцем визначений типовий ступінь та характер суспільної небезпеки *певного виду діяння*, а з позиції необхідності встановлення істини по справі у кожному конкретному випадку визначається ступінь та характер суспільної небезпеки *вчиненого* діяння. В цьому контексті слід погодитись із М. Святенюком, який зазначає, що суспільна небезпека, яка знайшла відображення у типовій санкції статті, не вичерпується ознаками складу злочину. Вчинення кожного злочину може супроводжуватись такими супутніми специфічними і індивідуальними особливостями, які мають велику кількість відтінків, які законодавець не включає у вигляді узагальнених, типових ознак в кримінально-правову норму [80, с. 45]. Таким чином, якщо відкинути існування індивідуального ступеню та характеру суспільної небезпеки, то відповідні особливості будуть випускатись із уваги і відповідно із самого процесу призначення покарання.

М.І. Бажанов такі особливості називає ступенем вираженості ознак складу злочину [28, с. 44-51]. Необхідно також визначити, які саме обставини повинні визначати ступінь вираженості ознак складу злочину.

На основі аналізу законодавства, судової практики та наукових робіт з даного питання Т.В. Сахарук виділяє обставини, що характеризують тяжкість злочину, і можуть враховуватись при індивідуалізації покарання судом. Проте фактично автор наводить перелік обставин, що визначають ступінь вираженості ознак складу злочину: спрямованість посягання; наслідки для здоров'я потерпілого, наслідки злочину у вигляді розміру матеріальної шкоди, інші наслідки; стадії завершеності злочину; додаткові ознаки складу злочину; суб'єктивні ознаки злочину; характеристика потерпілого та його відносин з винним [39, с. 54-56].

Як бачимо, перелік таких обставин досить широкий. Однак деякі формулювання, які застосовує автор, є неточними. Так, спрямованість посягання уже врахована при конструюванні складів злочину. Тобто вона характеризує типовий ступінь тяжкості злочину. При індивідуалізації покарання повинен братись

до уваги ступінь вираженості (інтенсивність) посягання. Те саме стосується наслідків, інших ознак складу злочину, позитивної чи негативної характеристики потерпілого, відносин з винним, якщо вони виступають обов'язковими ознаками відповідного складу злочину. В силу ч. 1 ст. 68 КК України при призначенні покарання враховується ступінь здійснення злочинного наміру. Крім того, в зміст ступеню тяжкості вчиненого злочину слід включити причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

При призначенні покарання в якості критеріїв визначення ступеня вираженості ознак складу злочину можуть також враховуватись показники, що характеризують співучасть, однак тільки ті, що не охоплюються характерними ознаками форм і видів співучасті. Що ж стосується кількості вчинених злочинів, то вказаний критерій виступає обов'язковою ознакою більшості кваліфікованих складів злочину. Таким чином визначає типовий ступінь тяжкості вчиненого. А для тих злочинів, де відсутня відповідна кваліфікуюча ознака, для індивідуалізації покарання може бути застосована відповідна обтяжуюча покарання обставина, яка підлягає обов'язковому врахуванню при призначенні покарання. Таким чином, застосування вказаної обставини в контексті ступеня вираженості ознак складу злочину веде до повторного врахування одного і того ж критерію двічі, що є недопустимим.

Тому, слід було б виділити таку загальну засаду призначення покарання як ступінь вираженості ознак складу злочину взамін ступеня тяжкості вчиненого злочину. Це б виключило підміну понять при призначенні покарання.

Адже стаття 12 КК України говорить про ступінь тяжкості злочинів. В свою чергу, в пункті 3 частини 1 статті 65 цього ж Кодексу іде мова про ступінь тяжкості саме вчиненого злочину. Зазначене дозволяє припустити, що в статті 12 КК України говориться про типовий ступінь тяжкості злочинів, а в статті 65 КК України – індивідуальний. Однак зміст чинної на сьогоднішній день статті 12 КК України все ж викликає проблеми і в питаннях застосування статті 65 КК України з огляду на позицію Верховного Суду України. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. із наступними змінами та доповненнями «Про практику

призначення судами кримінального покарання», роз'яснює, що, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також з особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного із співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) [81].

Таким чином, незважаючи на вимогу статті 65 КК України про врахування ступеню тяжкості конкретного вчиненого злочину, Верховний Суд України звертається до типового ступеню тяжкості, який уже врахований при моделюванні санкцій статей Особливої частини КК України. Вказане фактично створює колізію, яка пов'язана із необхідністю врахування одного і того ж критерію при призначенні покарання. Можливо, у зазначеній постанові Верховний Суд України розуміє ступінь тяжкості злочину як індивідуальний показник. Проте відповідних роз'яснень на сьогоднішній день не існує. Хоч слід зазначити, що все ж таки Пленум Верховного Суду України у наведеній постанові зобов'язує суди при призначенні покарання також звертати увагу на особливості конкретного злочину й обставини його вчинення.

Дослідження практики призначення покарання свідчить, що суди у 100 % вивчених вироків застосовують типові формулювання: «суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину» - у 60 % вироків, «характер та ступінь тяжкості вчиненого злочину» – у 10 % вироків, «ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину» – у 6 % вироків, «характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину» – у 3,5 % вироків, «тяжкість скоєного злочину» – у 2,5 % вироків, «конкретну ступінь тяжкості цього діяння» – у 1,5 % вироків, «характер і суспільну небезпеку вчиненого злочину» – у 1 % вироків, а також зазначають типовий ступінь тяжкості злочину – у 15,5 % вироків.

Оскільки, як уже зазначалось, за змістом «ступеню тяжкості злочину» відповідає «характер і ступінь суспільної небезпеки злочину», то, таким чином, у 19,5 % вироків застосовуються конструкції, які за своїм змістовим навантаженням не відповідають ступеню тяжкості злочину (характер та ступінь тяжкості вчиненого

злочину, ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, тяжкість скоєного злочину, характер і суспільна небезпека вчиненого злочину).

Слід також зазначити, що тільки у 1,5 % вироків при призначенні покарання суди зіслалися на «конкретну ступінь тяжкості цього діяння». Однак, як вона була визначена, і якою вона є у вироків, не зазначалось.

Таким чином, неврегульованість на законодавчому рівні питання визначення ступеня тяжкості злочину та вчиненого злочину призводить також до відсутності єдиної судової практики по зазначеним питанням.

Результати проведеного опитування теж є не однозначними. Більшість опитаних суддів (83 %) і працівників прокуратури (87,5 %) вважають, що ступінь тяжкості вчиненого злочину повинен визначатись санкціями статті (частин статей) Особливої частини КК України. Висловлювались і погляди, що ступінь тяжкості вчиненого злочину повинен визначатись видом і розміром фактично призначеного судом покарання (11 % суддів; 4,2 % працівників прокуратури), а також одночасно санкціями статті (частині статті) Особливої частини КК України та видом і розміром фактично призначеного судом покарання (8,3 % працівників прокуратури). 6 % опитаних суддів взагалі не дали відповіді на зазначене питання (Додаток А).

Таким чином, з метою усунення неоднозначності необхідно врегулювати дане питання у КК України. КК України слід доповнити нормами, які б зобов'язували суди спочатку за межами, встановленими у санкції статті (частині статті) КК України на основі класифікації, наведеної в статті 12 КК України, визначити типовий ступінь тяжкості вчиненого, а потім, врахувавши вимоги положень Загальної частини КК України, індивідуальні особливості конкретного злочину, що не враховані його складом (ступінь вираженості ознак складу злочину), особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, призначати покарання особі, яка визнана винною у вчиненні злочину. Вид і розмір такого покарання з урахуванням класифікації, наведеної у статті 12 КК України, і визначали б уже ступінь тяжкості конкретного злочину (ступінь тяжкості покарання, яке призначено судом особі, яка визнана винною у його вчиненні).

Отже, слід визначити наступні загальні засади призначення покарання: ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного і обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (Додаток В).

Необхідно також визначити нову категорію в кримінальному праві – *ступінь тяжкості призначеного покарання*. Це кількісний вираз небезпечності конкретного злочину з усіма його характеристиками як якісними, так і кількісними, що визначається видом і розміром призначеного судом покарання.

Таким чином, існування таких категорій як ступінь тяжкості злочину, ступінь вираженості ознак злочину і ступінь тяжкості вчиненого злочину або призначеного покарання забезпечить уникнення підміни понять у кримінальному праві.

Звідси необхідно визначити співвідношення таких загальних засад призначення покарання, як ступінь вираженості ознак складу злочину і пом'якшуючих обставин. Для цього звернемося до наступних положень.

Такі пом'якшуючі покарання обставини, як вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність, з перевищенням меж крайньої необхідності, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК України, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, можна віднести до додаткових ознак складу злочину, а останню також до характеристики потерпілого та його відносин з винним. Вказане є обставинами, що визначають ступінь вираженості ознак складу злочину. Однак при його визначенні враховується тільки ступінь вираженості відповідних обставин, а конкретні обставини беруться до уваги уже як такі, що пом'якшують покарання.

Із наведеного вбачається, що ступінь вираженості ознак складу злочину, незважаючи на широке коло обставин, що його визначають, самостійно поряд із пом'якшуючими обставинами впливає на індивідуальну суспільну небезпеку вчиненого злочину.

Наприклад, при визначенні ступеню вираженості ознак складу злочину враховується, що потерпілий пиячив, витрачав всю свою заробітну плату на алкогольні напої, жив на кошти винної особи, не допомагав винній особі у веденні спільного господарства. Вказане відбувалось на протязі певного періоду часу. Це визначає ступінь вираженості ознак складу злочину. Причиною злочину (наприклад, умисного вбивства) став лише один конкретний вчинок: витрата всієї заробітної плати на спиртні напої. Ось він і буде обставиною, що пом'якшує покарання. Тому що вся попередня поведінка потерпілого створює загальне уявлення про обставини конкретного злочину, а вчинок, який спровокував вчинення злочину, чітко характеризує обстановку вчинення злочину.

Таким чином, обставини, що пом'якшують покарання, та ступінь вираженості ознак складу злочину - самостійні засади призначення покарання.

Ще однією засадою призначення покарання згідно п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України є особа винного.

Поняття особи визначається такими науками, як філософія, психологія, соціологія. Кожна із зазначених галузей розглядає особу під певним необхідним для неї кутом зору. Напрацювання вище зазначених галузей були використанні для формулювання поняття особи, яка вчинила злочин. Відповідне поняття використовується кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою, кримінологією, кожна з яких вивчає особу, яка вчинила злочин, в контексті, який розкриває статус такої особи у відповідній галузі юриспруденції. На цій основі кожна з цих наук виробила і відповідні видові поняття. При цьому при призначенні покарання кримінальне право, в тому числі КК України, оперує поняттям - особа винного. Слід зазначити, що між поняттями «особа злочинця», що використовується кримінологією, і «особа винного», що використовується кримінальним правом, єдиним є спільне вивчення тих ознак особи, які вказують, що вона при певних умовах і далі здатна діяти певним чином [82, с. 156].

В той же час судова практика використовує не тільки наведені поняття. Суди при призначенні покарання звертаються до наступних конструкцій: особа винного – у 79 % вироків, особа підсудного – у 6,5 % вироків, дані, які характеризують

винного – у 10,5 % вироків, взагалі не згадується про особу винного (хоч у výroках наявні ті чи інші дані про неї) – у 4 % вироків. Слід зазначити, що у 35 % вироків вказується, що саме включено до наведених понять, у 62 % вироків зміст поняття не розкривається, у 2 % вироків одні і ті ж категорії у вирокі виступають і обставинами, що пом'якшують покарання, і розкривають зміст особи винного, а у 1 % вироків зазначається, що обставин, які негативно характеризують особу, не виявлено.

Зміст поняття «особи винного» викликає суперечки і серед науковців. Виною цього - відсутність відповідного нормативно визначеного поняття та критеріїв, які його визначають.

Вказану прогалину намагався заповнити Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями «Про практику призначення судами кримінального покарання», яка в абзаці 3 п. 3 роз'яснює, що суд, досліджуючи дані про особу винного, повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи, навчання, його минуле (зокрема наявність незнятих чи непогашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [81].

Вказаний перелік є відкритим та включає також дані, що не мають кримінально-правового значення. Таку позицію слід підтримати, оскільки визначити все розмаїття даних, які можуть мати місце, неможливо. В свою чергу обмеженість даними, що мають кримінально-правове значення, не дасть повного розуміння, в першу чергу, внутрішнього світу особи, яка скоїла злочин, а відповідно і причин, мотивів, мети, рівня психологічного розвитку особи, а також самого процесу формування антисуспільної спрямованості особи, тощо.

Загальноприйнятою є думка, що не існує такої властивості особи, яка б визивала поведінку з порушенням норм і відрізняла б осіб, які характеризуються такою поведінкою, від осіб, які дотримуються соціальних норм [83, с. 158].

Саме тому в контексті особи винного слід з'ясовувати дані, які всесторонньо характеризують особу як члена суспільства.

Таку ж думку підтримують більшість опитаних працівників прокуратури (62,5 %) та 44,4 % опитаних суддів. В той же час 33,5 % опитаних працівників прокуратури та 50 % суддів вважають, що в якості особи винного слід враховувати дані, які мають кримінально-правове значення; 5,6 % суддів взагалі не дали відповіді на зазначене питання (Додаток А).

Деякі учені зробили спробу навести перелік даних, які визначають особу винного.

Одні з них до особи відносять такі біологічні якості людини, як вік, стать, стан здоров'я; психологічні характеристики: наявність чи відсутність психічних аномалій, рівень інтелектуального розвитку; соціальні: виробнича, навчальна, культурно-побутова характеристики особи [41, с. 41].

В свою чергу В.К. Грищук, П.С. Дагель та Т.І. Нікіфорова вважають, що особа винного включає характеристики, які мають кримінально-правове значення [84, с. 158; 85, с. 15; 12, с. 27]. До них, на думку В.К. Грищука, відносяться як позитивні, так негативні соціальні, фізичні, психічні і правові елементи [84, с. 158]. П.С. Дагель не визначає правові ознаки, однак включає в поняття «особа винного» соціально-політичні ознаки [85, с. 15].

В.М. Бурлаков, М.Д. Гомонов вважають, що необхідно враховувати ті властивості особи винного, які проявилися у механізмі злочинного діяння чи значимі для індивідуалізації покарання [83, с. 158].

Таким чином, зміст особи винного розкритий В.М. Бурлаковим, М.Д. Гомоновим, В.К. Грищуком, П.С. Дагелем, Т.І. Іванюк та Т.І. Нікіфоровою, є досить широким і стосується різних сфер життя особи.

Ряд учених спробували конкретизувати дані про особу винного.

Так В.В. Кузнецов, А.В. Савченко, О.Ф. Штанько вважають, що, досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину, як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих або не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей і осіб похилого віку), його матеріальний стан, тощо [86, с. 205].

У свою чергу С.С. Яценко стверджує, що необхідно виявити ставлення особи до праці, навчання, поведінку на роботі та в побуті, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про вчинені раніше правопорушення [87, с. 130].

П.С. Матишевський вважає, що судами мають братися до уваги у першу чергу ті властивості підсудного, які він виявив під час вчинення злочину (настирливість, жорстокість, імпульсивність, розгубленість, стан фізіологічного афекту, тощо), а також враховуватись особливі індивідуальні риси підсудного як людини (поведінка у сім'ї, побуті, за місцем роботи чи навчання, риси характеру, вік, стан здоров'я), дані про сім'ю (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку, стан їх здоров'я, матеріальний стан сім'ї), тощо [88, с. 265].

Як вбачається, із наведеного, ученими наводиться досить широкий перелік даних, які характеризують особу винного. Однак, якщо проаналізувати кожен з характеристик саме в контексті вчиненого злочину, вона так чи інакше має кримінально-правове значення.

Оскільки врахування даних про особу, які всесторонньо характеризують особу винного, дасть можливість скласти повний психологічний портрет особи та глибше проаналізувати мотиви та мету вчиненого, то тут доречним буде зазначити, що риси особи, які вона проявила під час вчинення злочину, необхідно розглядати в контексті всіх даних, які її характеризують, а не в першу чергу, як вважає П.С. Матишевський. Оскільки такий роздільний аналіз не зможе принести вагомих висновків.

Наприклад, в першу чергу проаналізуємо риси особи, які проявились в процесі вчинення злочину. В результаті отримаємо, що винний в стані алкогольного сп'яніння з особливою зухвалістю наніс тілесні ушкодження іншій особі. Проаналізувавши дані, які характеризували поведінку особи до вчинення злочину, отримуємо, що винний є неповнолітньою особою, який добре навчається, позитивно характеризується за місцем навчання та проживання, раніше спиртні напої не вживав. Окремо аналізуючи перші і другі риси, прийдемо до зовсім протилежних висновків. І тільки вз'явши до уваги їх в сукупності, можна дати справедливий аналіз особі винного.

Т.В. Сахарук звертає увагу на той факт, що особу винного слід розглядати не лише як результат, але й як процес її формування [39, с. 113]. Звідси, можна прийти до висновку, що при врахуванні особи винного в процесі призначення покарання необхідно визначити передкримінальну, кримінальну та посткримінальну поведінку винного. Перші дві детально охарактеризовані вище наведеними даними про особу винного, крім того, кримінальна поведінка включена до ознак складу злочину. Інтерес становить посткримінальна поведінка особи винного. Як стверджує В.О. Навроцький, вона тягне як позитивні (може мати ознаки позитивної посткримінальної поведінки), так і негативні наслідки (може характеризувати вчинений раніше злочин - підтверджувати мету, свідчити про мотиви дій винного; вести до «перетворення» простого виду злочину в кваліфікований, простого чи кваліфікованого - особливо кваліфікований; становити собою склад іншого злочину) [89, с. 100]. В свою чергу, П.Л. Фріс пише про постзлочинну поведінку особи, відносячи до неї деякі пом'якшуючі покарання обставини [90, с. 105].

В такому разі поняття особи винного переплітається із обставинами, що пом'якшують покарання. З'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину – все це обставини, що пом'якшують покарання, і одночасно характеризують посткримінальну поведінку особи винного.

В питанні співвідношення особи винного і обставин, що пом'якшують покарання, учені вважають, що деякі із даних про особу можуть відноситись до обставин і при призначенні покарання повинні враховуватись як обставини, що пом'якшують покарання [86, с. 258; 87, с. 130; 40, с. 146]. Тобто обставини, що пом'якшують покарання, конкретизують категорію «особа винного».

Слід зазначити, що ряд суддів при призначенні покарання ідуть протилежним шляхом (Додаток Д). У досліджуваній судовій практиці зустрічались випадки застосування у якості даних про особу винного обставин, які визначені ч. 1 ст. 66 КК України як пом'якшуючі покарання: щире каяття – у 3 % вироків, активне сприяння розкриттю злочину – у 1 % вироків, добровільне відшкодування завданого збитку

або усунення заподіяної шкоди – у 2,5 % вироків, вчинення злочину неповнолітнім – у 1 % вироків.

Існує ще й позиція, згідно якої перелік обставин щодо самої події вчинення злочину, а також обставин щодо особи злочинця – це пом'якшуючі покарання обставини [91, с. 265; 42, с. 12]. Звідси, обставини, що пом'якшують покарання, окрім особи винного, конкретизують ступінь вираженості ознак складу злочину.

Проте вказане суперечить позиції про самостійний характер кожної із загальних засад призначення покарання.

До переліку обставин, що пом'якшують покарання, включені обставини, які характеризують особу винного (визначають посткримінальну поведінку особи, а також особистісні характеристики, які згідно напрацювань таких галузей науки, як біологія та психологія, дають підстави стверджувати про можливість певної некерованої та/чи неусвідомленої поведінки особи*).

Таким чином, до обставин, що пом'якшують покарання, відносяться дані, які характеризують особу винного, та перебувають у прямому причинному зв'язку із злочином (мають кримінально-правове значення). В свою чергу, поняття особи винного включає всю сукупність даних, які всесторонньо характеризують винного як будь-яку іншу особу. Отже, пом'якшуючі обставини, визначені ч. 1 ст.66 КК України повинні враховуватись в якості цієї категорії, а будь-які інші дані, які характеризують особу в якості «особи винного».

Словосполучення «особа винного» в п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України використане тільки тому, що на даній стадії (призначення покарання) особа є такою, щодо якої вирішується питання про винність.

Підтвердженням вказаного слугує ст. 286 КПК України, яка включена в главу «Підготовча частина судового засідання» та вказує на необхідність встановлення особи підсудного. При цьому до вказаної категорії КПК України відносить прізвище, ім'я, по батькові, місце, рік, місяць і день народження, місце проживання,

---

* Роль біологічного фактору у особі злочинця і до сьогодні чітко не визначена. Однак відкидати даний фактор не можна. Як вказує Г. Костюк, онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю, онтогенез особистості – соціальною спадковістю [92, с. 136-137]. О. Колб та В. Ткачук говорять про наявність в генотипі людини гену агресивної поведінки, що підкреслює роль біологічного фактору. Однак залишається питання, в якому стані він знаходиться і яка сила його приводить в дію. В цьому і виявляється єдність біологічного та соціального в особі злочинця [93, с. 95].

заняття, сімейний стан та інші потрібні дані, що стосуються його особи. Тобто як дані, необхідні для судового провадження, так і дані, необхідні для встановлення особи винного при призначенні покарання (сімейний стан). Отже, зміст понять «особа підсудного» та «особа винного» переплітається та обумовлюється стадією кримінального процесу та її правовим значенням.

В свою чергу, досліджувана судова практика (Додаток Д) в поняття особи винного включає як дані, що характеризують дозлочинну, так і постзлочинну поведінку винного, його умови життя, стан здоров'я. Слід погодитись з такою позицією та визначити особу винного в контексті п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, як сукупність даних, які всесторонньо характеризують особу, якій призначається покарання, та не включені в зміст жодної із категорій кримінального права, а також враховуються при призначенні покарання.

Таким чином, ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують покарання - самостійні засади призначення покарання [94, с. 70-71].

Однак результати проведеного опитування суддів та працівників прокуратури вказують, що не всі підтримують наведене твердження. Тільки 38 % опитаних суддів віднесли пом'якшуючі обставини до загальних засад призначення покарання, 17 % - до особи винного, а решту 45 % вважають, що обставини належать до ступеню тяжкості вчиненого і особи винного. В свою чергу, більшість опитаних працівників прокуратури погоджуються (75 %) із наведеним твердженням про самостійність кожної із загальних засад призначення покарання, і тільки 25 % відносять обставини до того ж таки ступеню тяжкості вчиненого і особи винного (Додаток А).

У зв'язку із наявністю різних поглядів щодо співвідношення обставин, що пом'якшують покарання та інших засад призначення покарання, виникають проблемні питання навколо переліку обставин, що пом'якшують покарання.

В силу ч. 2 ст. 66 КК України на сьогоднішній день перелік обставин, що пом'якшують покарання, є відкритим. Однак в теорії кримінального права немає єдності думок щодо вказаного.

Т.В. Сахарук вважає за необхідне визначити критерії визнання тих або інших обставин, що не зазначені в законі і пом'якшують відповідальність [39, с. 169]. За критерії вона бере ознаки обставин, визначені Л.Л. Кругліковим [31, с. 84-85].

Близька до даної позиція про розширення переліку обставин на підставі обставин, що часто застосовуються на практиці [95, с. 14].

В свою чергу С.Д. Дядькін зазначає, що врахування чинників в якості пом'якшуючих покарання обставин, які прямо не зазначені у законі, можливе лише у виняткових випадках [96, с. 279].

Жодна із вказаних позицій не є прийнятною. Не підтримуються вони і Пленумом Верховного Суду України, який у своїй постанові від 24 жовтня 2003 р. за № 7 із наступними змінами та доповненнями «Про практику призначення судами кримінального покарання» роз'яснює, що визнання обставини, не передбаченої кримінальним законом, такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване у вирокі [81]. Більше ніяких обмежень у її застосуванні не існує.

І.І. Карпець з цього приводу писав: «життя багатше за будь-який перелік» [97, с. 57]. Обмежити врахування обставин, що пом'якшують покарання певним переліком означає втручання в принцип індивідуалізації покарання. Звичайно, що суди при призначенні покарання повинні враховувати тільки ті чинники, які дійсно за своєю правовою природою можна віднести до відповідних обставин і відповідати характерним їм ознакам. Саме тому Пленум Верховного Суду наголошує на необхідності мотивованості застосування пом'якшуючих обставин, не визначених КК України. Вказане забезпечить застосування саме таких чинників, які відповідають обставинам, що пом'якшують покарання.

Підтримуються ідеї необхідності відкритого переліку пом'якшуючих обставин опитаними суддями (94,4 %) та працівниками прокуратури (100 %) (Додаток А).

Визначившись із питанням співвідношення ступеню вираженості ознак складу злочину, особи винного і обставин, що пом'якшують покарання, для аналізу такої ознаки, як значущість впливу на покарання, необхідно також вивчити правову природу обставин.

В досліджуваній судовій практиці при призначенні покарання суди посилялись на обставини, що пом'якшують: покарання – у 84 % вироків, відповідальність – у 9 % вироків, вину – у 6,5 % вироків, а також у 0,5 % вироків суди не вказували що саме обставини пом'якшують.

Слід зазначити, що КК України визначив обставини, як такі, що пом'якшують саме покарання. У ч. 1 ст. 22 КПК України згадуються обставини, що пом'якшують відповідальність, незважаючи на те, що у інших нормах КПК України йдеться про обставини, що пом'якшують покарання. Така розбіжність пояснюється тим, що КПК України прийнятий 28 грудня 1960 року, хоч у нього і вносились безліч змін з метою приведення у відповідність до чинного законодавства. Однак слід визнати, що КПК України у багатьох своїх нормах не відповідає КК України, прийнятому 5 квітня 2001 року.

У свою чергу, наука також не виробила єдиної думки щодо правової природи пом'якшуючих обставин. Вказане уже наводилось у першому підрозділі даного розділу дослідження.

Результати опитування показали, що більшість суддів вважають, що обставини пом'якшують покарання (50,5 %). Вказану думку підтримує тільки 16,7 % працівників прокуратури. 21,7 % опитаних суддів та 25 % працівників прокуратури визначають пом'якшуючі обставини як такі, що впливають на міру покарання. Про те, що обставини пом'якшують покарання, яке призначається, вважають 22,2 % опитаних суддів та 37,5 % працівників прокуратури. Обставини як пом'якшуючі ступінь тяжкості вчиненого і суспільну-небезпечність винного визначають 5,6 % опитаних суддів та 12,5 % працівників прокуратури. 8,3 % опитаних працівників прокуратури вказують, що обставини одночасно пом'якшують ступінь тяжкості вчиненого і суспільну небезпечність винного, покарання, покарання, яке призначається. Позитивним слід відмітити те, що жоден суддя чи працівник прокуратури не підтримали точку зору про пом'якшення обставинами кримінальної відповідальності (Додаток А).

Позиції про те, що обставини пом'якшують вину чи ступінь вини або ж суспільну небезпечність діяння вважаємо, як такі, що суперечать позиції про розташування обставин за межами складу злочину.

Незважаючи на те, що правова природа обставин визначалась як таких, що пом'якшують відповідальність у КК УРСР 1960 року, який втратив чинність, дискусія навколо цього питання продовжується. Прихильники наведеної позиції обґрунтовують свою точку зору тим, що сукупність ряду пом'якшуючих обставин є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Стаття 45 КК України передбачає, що особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялась, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповідяну шкоду. Теж саме впливає із ст. 97 КК України, яка передбачає, що неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У даному випадку застосовуються примусові заходи виховного характеру. Для цього необхідна наступна сукупність пом'якшуючих обставин: неповноліття, вчинення злочину вперше, злочин повинен бути невеликої тяжкості або необережний середньої тяжкості, а також необхідна певність у тому, що виправлення можливе саме таким шляхом. Така певність може підтверджуватися такими пом'якшуючими обставинами, як позитивна характеристика, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, відшкодування завданих збитків, поведінка після вчинення злочину, зокрема ставлення до потерпілого (наприклад, надання першої медичної допомоги, тощо) та інше. Слід зазначити, що для підтвердження можливості виправлення неповнолітнього не обов'язкова сукупність вище зазначених обставин, достатнім буде наявність однієї з них.

На підтримку позиції пом'якшення обставинами відповідальності Т.В. Сахарук також посилається на інститут звільнення від покарання [39, с. 158]. Однак з такою точкою зору не можна погодитись і слід підтримати Т.І. Іванюк [41,

с. 43-44]. У наведених випадках обставини, що пом'якшують покарання, у сукупності з іншими чинниками утворюють якісно нове правове явище [98, с. 238]. Аналогічної точки зору притримується і Ю.В. Баулін, який обставини у випадку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям називає умовами, які є обов'язковими складовими дійового каяття особи [99, с. 130]. Що ж стосується, наприклад, можливості застосування примусових заходів виховного характеру, то тут Ю.В. Баулін вважає, що вчинення злочину вперше невеликої тяжкості є передумовою звільнення від кримінальної відповідальності, неповноліття є особливістю суб'єкта, а висновок суду про те, що виправлення [неповнолітнього] можливе без застосування покарання, є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності [99, с. 188, 189].

Звідси: пом'якшуючі обставини не мають ніякого відношення до кримінальної відповідальності в цілому, ані таких понять, як дійове каяття, можливість застосування примусових заходів виховного характеру, звільнення від покарання та його відбування. Інша річ - покарання, яке по своїй суті є складовою частиною кримінальної відповідальності, оскільки, як встановлює ч. 1 ст. 50 КК України – це заходи примусу, що застосовуються від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Вище наводилась також позиція, що обставини збільшують і зменшують міру покарання. Однак міра покарання – це якісна та кількісна характеристика покарання. Будь-яке покарання має міру. Таким чином, це фактично та ж сама позиція, що обставини впливають на покарання. Отже, проаналізуємо позицію щодо пом'якшення обставинами покарання.

Насамперед необхідно звернути увагу на те, який саме вплив мають обставини на покарання. Припустимо таку ситуацію: у справі наявна рівна кількість пом'якшуючих і обтяжуючих обставин, які мають однакову вагу. В результаті вони взаємно поглинаються і покарання залишається без змін. Говорити про те, що ці обставини не мали ніякого значення у справі, не можна, бо таке твердження буде помилковим, оскільки кожна з цих обставин здійснила свій вплив у кримінальній

справі. З огляду на викладене, та на пропозиції, висловлені вище, обставини у даному випадку вплинули на ступінь тяжкості призначеного покарання, який визначається на основі засад призначення покарання. Таким чином, пом'якшуючі обставини впливають саме на покарання, що призначається судом, і визначають ступінь тяжкості уже призначеного покарання та лежать за межами складу злочину.

Звідси випливає: неприйнятними видаються погляди про єдину природу обставин і ознак привілейованих складів злочинів. З вказаним твердженням погоджуються більшість опитаних суддів (88,9 %) та працівників прокуратури (91,7 %) (Додаток А).

Позицію про єдину природу пом'якшуючих обставин і ознак складів привілейованих злочинів висловлювали С.С. Гаскін [102, с. 11], І.І. Карпець [21, с. 25-26], А.П. Козлов [101, с. 81], Л.Л. Кругліков [31, с. 105], А.С. Міхлін [100, с. 120], А.Д. Соловійов [19, с. 78-80] та деякі інші учені. Б.С. Волков, В.П. Малков [26, с. 52], Н.Ф. Кузнєцова, Б.А. Курінов [20, с. 94] вважали, що, коли пом'якшуюча обставина зазначена як ознака складу злочину, її взагалі суд не повинен урахувати при індивідуалізації покарання, але, якщо зазначена в Особливій частині ознака має градацію, яка впливає на ступінь небезпечності, то вона має бути врахована і при призначенні покарання. На сьогоднішній день останні погляди підтримують В.В. Полтавець [38, с. 128-129] та Т.В. Сахарук [39, с. 162], які стверджують, що великий кількісний ступінь виразності тієї або іншої обставини обов'язково повинен враховуватися судом при призначенні покарання, незалежно від того, що кваліфікація дій винного надається за однойменною ознакою. Причому такі пом'якшуючі відповідальність обставини можуть у виняткових випадках впливати на обрання міри покарання і за межами санкції статті [39, с. 162]. Ступінь виразності (вираженості) кваліфікованих ознак чи ознак привілейованих складів злочину враховується при призначенні покарання, але як самостійна засада призначення покарання, а не в контексті пом'якшуючих обставин.

Таким чином, врахування однакових за змістом ознак привілейованих складів злочину і обставин, що пом'якшують покарання, а також врахування ступеню вираженості таких ознак і обставин, що пом'якшують покарання,

унеможлиблюється у зв'язку із повторністю врахування у такому випадку одних і тих же категорій. Вказане заперечується і правовою природою зазначених явищ. Адже пом'якшуючі обставини впливають на покарання, що призначається, та визначають ступінь тяжкості призначеного покарання, а от ознаки привілейованих складів злочину впливають на кримінальну відповідальність, що є ще однією суттєвою різницею між цими категоріями.

Таким чином, обов'язковою ознакою обставин, що пом'якшують покарання, має бути вплив на покарання, що призначається. При цьому слід зазначити, що ступінь вираженості ознак складу злочину та особа винного визначають тільки певні рамки для покарання, що призначається, а от обставини дають можливість суду більш точно визначити міру пом'якшення покарання, яке призначається, а також визначити саме покарання. В свою чергу, життєві ситуації бувають дуже різними. Тому наскільки ж саме обставини вплинуть на покарання, що призначається, повинен визначати тільки суд у кожному конкретному випадку, зважаючи на саму обставину і засади призначення покарання в цілому. Визначити наперед характер впливу - означає порушити принцип індивідуалізації покарання. Тому таку ознаку пом'якшуючих обставин, як значимість впливу, запропоновану Л.Л. Кругліковим [31, с. 44-46], відкидаємо.

З метою реалізації твердження про те, що ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного і пом'якшуючі обставини мають самостійне кримінально-правове значення при призначенні покарання, необхідним є внесення змін у норми КК України (Додаток В).

Л.Л. Кругліков, роз'яснюючи ще одну додаткову ознаку обставин - обов'язковість (безумовність), стверджує, що обставина, передбачена законом, впливає на ступінь суспільної небезпеки і на покарання за загальним правилом, у всіх тих випадках, коли вона є наявна, незалежно від конкретних особливостей злочинного діяння і особи винного [31, с. 86].

Звичайно, якщо відповідна обставина наявна у справі, вона впливає, як самостійна засада призначення покарання, однак на покарання, що призначається. Проте наскільки вона відобразиться на ступеню тяжкості призначеного покарання

визначають і інші засади призначення покарання. Оскільки вони всі оцінюються в сукупності.

Наприклад, така пом'якшуюча обставина, як вчинення злочину жінкою в стані вагітності, не буде відігравати вирішального значення, якщо у справі буде встановлено, що жінка і до того негативно характеризувалася.

Аналізуючи дану ознаку постає наступне проблемне питання застосування обставин, що пом'якшують покарання, яке призначається. Чи є врахування обставин при призначенні покарання обов'язком суду, чи все ж таки правом?

Результати опитування показали наступне: 100 % суддів та 87,5 % працівників прокуратури вважають, що враховувати пом'якшуючі обставини необхідно у кожному випадку наявності обставин, що пом'якшують покарання; 12,5 % працівників прокуратури вважають, що необхідно оцінити значення обставини в даній справі.

В свою чергу, в науці кримінального права позицію про те, що врахування обставин при призначенні покарання є право суду, підтримували М.М. Ісаєв [104, с. 21], Г.А. Крігер [106, с. 27-28], А.А. Піонтковський [103, с. 342], М.С. Строгович [105, с. 278] та інші. Сьогодні вказана позиція підтримується В.В. Полтавець [38, с. 126]. Іншої точки зору додержувались А.Т. Іванова [23, с. 20], А.Д. Соловйов [19, с. 106], П.Ф. Пашкевич [107, с. 93], Г.І. Чечель [25, с. 5]. На даний момент позицію підтримує Т.І. Іванюк [41, с. 46] та Т.В. Сахарук [39, с. 167].

Для відповіді на поставлене питання звернемося до КПК України, у якому (стаття 367) передбачено, що підставами для скасування або зміни судових рішень при розгляді в апеляційному суді, у тому числі, є невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого. У касаційній інстанції такими підставами згідно ст. 398 КПК України є невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого. Для перегляду судових рішень в порядку виключного провадження згідно ст. 400⁴ КПК України підставами знову ж таки є неправильне застосування кримінального закону, яке істотно вплинуло на правильність судового рішення.

Як бачимо, із наведеного не врахування пом'якшуючих обставин судом згідно ст. ст. 367, 398, 400⁴ КПК України може послужити підставою для скасування або зміни вироку.

Отже, все ж таки врахування судом обставин є його обов'язком. Оскільки останній з метою постановлення правосудного рішення зобов'язаний з'ясувати всі обставини справи та врахувати при постановленні вироку. А те, наскільки та чи інша обставина вплине на покарання, є питанням оцінки обставин справи, що буде детально проаналізовано в наступному розділі дослідження.

Що ж стосується таких додаткових ознак, як суворо визначена направленість впливу та непохідний характер від інших обставин, то, здається, доречнішим було б їх віднести до обов'язкових. Оскільки конкретна обставина повинна або пом'якшувати або обтяжувати покарання у всіх випадках. Це виключить можливість помилок на практиці. В свою чергу, включення непохідного характеру обставин від інших до основних ознак дасть можливість уникнути випадків повторного урахування однієї і тієї самої обставини по конкретній справі.

До переліку ознак, які характеризують обставини, які пом'якшують покарання, що призначається, необхідно включити ще одну ознаку - це самостійність обставини при призначенні покарання. Мається на увазі, що кожна обставина впливає на покарання, яке призначається, самостійно. Звичайно, остаточне покарання призначається на основі оцінки всіх засад призначення покарання, однак кожна обставина відіграє певну самостійну роль у зазначеному процесі. Наведену позицію за результатами проведеного опитування підтримали більшість суддів та працівників прокуратури. На їх думку, будь-яка пом'якшуюча обставина може вплинути на покарання (Додаток А). При цьому в незалежності чи це передбачені КК України пом'якшуючі обставини, чи це визнанні такими судом.

Таким чином, всі вище перелічені ознаки необхідно віднести до обов'язкових ознак обставин, що пом'якшують покарання, яке призначається. При цьому як тих, що визначені кримінальним законом, так і тих, що застосовуються виключно судовою практикою.

Звідси випливає, що обов'язковими ознаками кожної пом'якшуючої покарання обставини виступають: не характерність для більшості злочинів, вплив на покарання, що призначається, обов'язковість, суворо визначена направленість впливу на покарання у бік його пом'якшення, непохідний характер від інших обставин, самостійність при призначенні покарання. Звичайно, цей перелік не претендує на завершеність.

1.4. Визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності згідно з законодавством окремих зарубіжних держав

У даному підрозділі дослідження для вивчення зарубіжного досвіду щодо визнання обстави такими, що пом'якшують покарання, буде обрано держави, закони про кримінальну відповідальність яких, мають достатньо різне вираження інституту призначення покарання при наявності обставин, що його пом'якшують. Вказане дасть можливість розглянути питання доцільності запозичення деяких норм в КК України.

Насамперед, слід зазначити, що термінологія, яка використовується при визначенні обставин є різною. КК Азербайджану (стаття 59), Швейцарії (стаття 64), Франції (статті 132-71 – 132-75) визначають обставини так, як вони визначені у КК України, тобто пом'якшуючі покарання [108; 109; 110]. Водночас, КК Латвійської Республіки (стаття 47), Республіки Молдова (стаття 76), Грузії (ст. 54), Республіки Білорусь (стаття 63), Республіка Казахстан (стаття 53) вказують на іншу правову природу обставин. Так, в Республіці Молдова (стаття 76), Латвійській Республіці (стаття 47), Грузії, Республіці Білорусь (стаття 63) – відповідні КК визначають обставини як такі, що пом'якшують відповідальність [111; 112; 113; 114], а КК Республіки Казахстан (стаття 53) встановлює, що обставини пом'якшують покарання та відповідальність [115].

Необхідно зазначити, що остання нормативна конструкція використана і в статті 61 Модельного кримінального кодексу, який має рекомендаційний характер для СНД, (прийнятий 17 лютого 1996 року постановою Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД № 7-5) (далі – МКК) [116].

Питання правової природи обставин детально було проаналізовано у дослідженні. Відповідно жоден із вище зазначених варіантів визначення обставин є неприйнятним.

Щодо місця пом'якшуючих обставин серед категорій, які використовуються при призначенні покарання, у законодавстві зарубіжних країн також не існує єдиного підходу.

МКК (ч. 2 статті 61) встановлює, що вид і розмір покарання визначаються характером і ступенем суспільної небезпеки вчиненого злочину, тобто цінністю охоронюваних благ, способом дій, характером і розміром, спричиненої шкоди, мотивами і цілями злочину і іншими обставинами, пом'якшуючими чи обтяжуючими покарання [116].

Як вбачається, обставини у даному випадку визначаються як пом'якшуючі тільки покарання і відносяться до характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину. У процесі призначення покарання вони не мають самостійного значення. Позитивом є спроба розкрити зміст характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину. Однак вказаний зміст є невичерпним, включає категорії кримінального права, що самостійно враховуються при призначенні покарання.

В силу абзацу 2 ч. 2 ст. 61 МКК самостійного значення при призначенні покарання набувають дані, які характеризують особу винного та її поведінку після вчинення злочину, що підкреслює вагому роль даної засади у процесі призначення покарання.

Необхідність врахування при призначенні покарання тяжкості злочину і особистості засудженого визначається і на міжнародному рівні Римським статутом Міжнародного кримінального суду (1998) [117, с. 351-352].

До країн, які підтримують вказану у Римському статуті Міжнародного кримінального суду позицію, належать Латвійська Республіка (стаття 47 КК), КК якої до наведеного переліку додає ще також форму і вид вини, мотиви, мету, стадії злочинного діяння, форму і вид участі особи як співучасника злочинного діяння. При цьому роз'яснення змісту ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочинного діяння не наводиться. Однак обставини, що пом'якшують відповідальність, визначаються, як самостійний критерій призначення покарання [112], що є позитивом.

Згідно КК Республіки Польща міра покарання повинна не перевищувати ступеня вини та визначатись відповідно до ступеня суспільної шкідливості діяння (стаття 60) [118].

Стаття 58 КК Італії тяжкість злочину визначає властивостями, родом, засобами, предметом, часом, місцем і способом діяння, розміром шкоди чи небезпеки, заподіяних потерпілому, інтенсивністю умислу і ступенем необережності, нахилами винного до вчинення діяння, які впливають з мотивів злочинного діяння і характеру злочину, попередніх засуджень і судових справ, поведінки і життя винного, поведінки під час і після вчинення злочинного діяння, індивідуальних, сімейних і соціальних умов життя злочинця [119]. Таким чином, КК Італії фактично виділяє індивідуальну тяжкість злочину.

Що ж стосується наявності окремого переліку пом'якшуючих обставин, то такий перелік мають не всі КК зарубіжних країн. Відсутній він в КК Республіки Польща, Японії, Турецької Республіки [118; 120; 121]. Відповідні обставини у зазначених кодексах містяться у різних нормах. Однак ті КК, які все ж його мають, залишають перелік відкритим.

Підтримують позицію неприпустимості повторного врахування одних і тих же пом'якшуючих обставин КК Італії (стаття 62), Латвійської Республіки (ч. 3 статті 47), Республіки Білорусь (стаття 63), Грузії (стаття 55) [119; 112; 114; 113].

Необхідно звернути увагу і на окремі конкретні пом'якшуючі обставини, які є не характерними для кримінального права України. До них слід віднести пом'якшуючі обставини, передбачені КК Італії: вчинення діяння з мотивів особливої моральної чи соціальної значимості; вчинення діяння під впливом толпи при хвилюванні, коли мова іде не про збори чи зборища, заборонені законом або державними органами, і коли винний не є звичайним або професійним злочинцем, або злочинцем зі схильністю (стаття 62) [119]; КК Республіки Сан-Марино: для співвиконавця, який діяв в результаті зловживання повноваженнями, можливостями державної або приватної служби, сімейними відносинами чи професійними якостями вихователя, викладача, підлеглого, гостя чи співжильця (стаття 92) [122]. Остання обставина швидше негативно характеризує особу винного.

Характерним для країн світу є також інститут призначення покарання при наявності обставин, що його пом'якшують. До таких країн відносяться Російська Федерація (стаття 62), Республіка Польща (стаття 60), Республіка Білорусь (стаття 69), Казахстан (стаття 53), Грузія (стаття 54), Республіка Молдова (стаття 64), Швейцарія (стаття 66), Іспанія (стаття 25), Латвійська Республіка (стаття 49) та інші [123; 118; 114; 115; 113; 111; 109; 124; 112]. В свою чергу, МКК питання призначення покарання при наявності обставин, що його пом'якшують, визначає в статті 64. Згідно вказаної норми при наявності пом'якшуючих обставин (явка з повинною, активне сприяння розкриттю злочину, розкриттю інших учасників злочину і розшуку майна, яке придбане в результаті злочину, і надання медичної чи іншої допомоги потерпілому безпосередньо після злочину, добровільне відшкодування чи усунення матеріальної або моральної шкоди, спричиненої злочином, інші дії, направлені на загладження шкоди, спричиненої винному) і відсутності обтяжуючих обставин розмір покарання не може перевищувати трьох четвертих найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу [116]. Вказане положення знайшло своє відображення у КК Російської Федерації (стаття 62), Республіки Казахстан (стаття 53) та Грузії (стаття 54) [123; 115; 113]. В КК Республіки Білорусь (стаття 69) така межа встановлена на рівні двох третіх [114]. Тобто відповідає межі, встановленій КК нашої держави.

Характерний для кримінального права зарубіжних країн також інститут призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Згідно статті 65 МКК призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за даний злочин, можливе при наявності виключних обставин. Великою перевагою зазначеного Кодексу є те, що він визначає виключними обставинами як окремі пом'якшуючі обставини, так і їх сукупність [116]. Слід зазначити, що ряд КК країн-учасниць СНД, в тому числі колишніх учасниць, також містять поняття «виключних обставин». Вони віддзеркалили положення МКК в себе [116; 114; 123].

КК окремих країн характеризуються своєрідними способами пом'якшення покарання. КК Республіки Молдови (стаття 79) передбачає наступний спосіб

пом'якшення покарання: якщо прийнята угода про визнання вини, покарання за вчинене діяння скорочується на одну третину максимального покарання, передбаченого за відповідний злочин. У випадку ж вчинення особливо тяжких злочинів судова інстанція при наявності виключних пом'якшуючих обставин може призначити покарання нижче нижньої межі, передбаченої кримінальним законом, однак не менше двох третіх мінімального покарання, передбаченого за вчинений злочин. Призначення відповідного покарання застосовується до осіб, які на час вчинення злочину не досягли вісімнадцятирічного віку. Однак вказаний інститут не може застосовуватись у випадку вчинення надзвичайно тяжких злочинів та рецидиву злочинів повнолітніми [111]. КК Республіки Польща (стаття 60) передбачає пом'якшення покарання шляхом призначення його нижче нижньої межі, передбаченої законом за вчинення відповідного злочину або більш м'який вид покарання, ніж передбачений відповідною статтею. При цьому умови пом'якшення також залежать від тяжкості злочину в нашому розумінні такого поняття [118]. Згідно КК Латвійської республіки (стаття 49) більш м'яке покарання призначається при відсутності обтяжуючих обставин [112]. КК Швейцарії (стаття 66) надає можливість суддям призначати покарання на власний розсуд. При цьому суддя зв'язаний тільки мінімальним розміром покарання, установленим законом для даного злочину. Якщо суд знаходить можливість пом'якшити покарання згідно якоїсь обставини, передбаченої законом, то він призначає більш м'яку міру покарання. При цьому КК встановлює, які саме покарання можуть бути замінені і якими саме покараннями вони замінюються [109].

С.А. Велієв та А.В. Савенков вважають, що вказані положення суперечать одне одному [125, с. 30-31]. Вбачається, що існує тільки певне обмеження «суддівського розсуду». Таким чином, у КК Швейцарії дуже яскраво поєднуються принцип справедливості та індивідуалізації покарання.

КК Іспанії (стаття 66) дозволяє призначати покарання по нижній межі, передбаченій законом відповідною статтею, за наявності однієї або декількох пом'якшуючих обставин. При цьому допускається наявність обтяжуючих обставин [124]. У аналогічному випадку, якщо злочин вчинено неповнолітнім, то покарання

може бути призначене на одну або дві степені нижче, ніж передбачено законом. При цьому строк такого покарання визначається тими ж таки пом'якшуючими обставинами, обтяжуючими обставинами, особистими обставинами виконавця і кількістю обов'язкових умов. Таким чином, при пом'якшенні покарання неповнолітнім фактично допускається повторне врахування пом'якшуючих обставин [124], що є не припустимим.

Не обходять своєю увагою КК зарубіжних країн і питання впливу пом'якшуючих обставин на покарання. Дуже важливим є визначення в КК Іспанії (стаття 66) міри впливу на покарання пом'якшуючих та обтяжуючих обставин одночасно. В цьому випадку, а також у випадку, коли відсутні одні і другі, суд призначає покарання відповідно до особистих обставин злочинця і ступеню тяжкості діяння, що вказується у вирокі [124]. Зазначене положення певним чином порушує принцип індивідуалізації покарання. Оскільки наперед визначає ступінь впливу на покарання пом'якшуючих і обтяжуючих обставин у вище зазначеному випадку. Проаналізуємо наведене положення на прикладі КК України. Наприклад, особа щиро покаялась, однак злочин вчинила повторно, групою осіб за попередньою змовою з особливою жорстокістю. Хіба можна нівелювати вище зазначене одним тільки щирим каяттям. Таким чином, вказана норма не може бути застосована для нашого закону про кримінальну відповідальність.

В силу КК Італії (стаття 65) покарання пом'якшується залежно від кількості пом'якшуючих обставин. При цьому передбачаються певні межі позбавлення волі, які замінюють довічне позбавлення волі. Щодо інших покарань ступінь пом'якшення визначається у частковому відношенні до встановленого покарання [119]. Таким чином, слід погодитись з Т.І. Іванюк, яка вважає, що КК Італії встановлює конкретні правила пом'якшення покарання [41, с. 30]. Однак знову ж таки, категорії кримінального права, в першу чергу, повинні застосовуватись за змістом, а не за кількістю.

У вказаному контексті ще більш конкретизований КК Турецької Республіки [121]. Призначення покарання він прив'язує до певної пом'якшуючої обставини.

При цьому у випадку вчинення діяння в стані психічного розладу передбачено які саме покарання, якими замінюються, із зазначенням меж таких покарань (ст. 47).

Однак такі правила призначення покарання за результатами проведеного опитування є не потрібними КК України. Так вважають 100 % опитаних суддів та 79, 2 % працівників прокуратури. Вказане, звичайно, пояснюється у такому випадку звуженням їх розсуду при призначенні покарання.

Не прийнятна для суддів (100 %) та працівників прокуратури (91,7 %) за результатами того ж таки опитування практика Японії щодо черги обтяження і пом'якшення покарання у випадку необхідності одно і другого (стаття 72 КК). Спочатку покарання посилюється за повторне вчинення злочину, потім пом'якшується згідно закону, далі посилюється у зв'язку з сукупністю злочинів і на кінець пом'якшується по пом'якшуючим обставинам [120]. Такий порядок є досить складним. Потребує чіткого мотивування призначуваного покарання, що являється його позитивом. Однак вказане свідчить, що в Японії кримінально-правова політика в питаннях призначення покарання є жорсткою і схильна в першу чергу до його обтяження.

З огляду на викладене, положення кримінальних законів зарубіжних країн в питанні визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання при їх наявності є надзвичайно різними. Однак серед досліджуваних норм кримінальних законів інших країн не існує тих, які б було доцільно запозичити у КК України. Оскільки правова доктрина нашої держави суттєвим чином відрізняється від досліджуваних зарубіжних держав. Звичайно, в КК країн-сусідів простежується певна схожість із змістом норм КК України. В цьому ракурсі КК України містить багато ідентичних положень з КК країн колишнього СРСР.

Висновки по розділу I

1. Наукова думка щодо визнання обставин такими, які пом'якшують покарання, в Україні простежується ще з кінця XIX століття. На сьогоднішній день з визначеної проблематики єдиний підхід існує тільки щодо питання віднесення обставин, що пом'якшують покарання, до загальних засад призначення покарання та їх розташування за межами складу злочину. Водночас продовжується дискусія навіть навколо поняття пом'якшуючих обставин. Проаналізувавши існуючі позиції із зазначеного дискусійного питання, пропонуємо власне визначення обставини, що пом'якшує покарання, яке призначається – це самостійний засіб забезпечення індивідуалізації покарання, що лежить за межами складу злочину, та безпосередньо впливає на пом'якшення покарання, що призначається судом.

Триває також дискусія і навколо правової природи обставин, які пом'якшують покарання, їх змісту, кримінально-правового значення, врахування при призначенні покарання, в тому числі з позиції співвідношення пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, переліку обставин та їх місця в системі загальних засад призначення покарання. Окремими ученими висловлювалась тільки ідея необхідності формування пропозицій про доповнення та зміну норм закону щодо призначення покарання (визначення його розміру чи строку) у випадку наявності у справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин. Однак конкретні пропозиції з цього приводу не наводились. Ще ряд авторів пропонували повністю формалізувати процес призначення покарання. Але вказані пропозиції випускають з уваги велику кількість важливих питань визначення міри покарання.

2. Історія кримінально-правової політики у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, бере свій початок від Закону судного людам (XIII – XV століття). Така багатолітня історія становлення дала можливість юридично грамотно, у порівнянні з іншими державами світу, сформуванню інституту призначення покарання при наявності пом'якшуючих обставин.

3. Правова природа пом'якшуючих обставин вказує на їх вплив на покарання, яке призначається судом.

4. Обов'язковими ознаками обставини, що пом'якшує покарання, слід визначити: не характерність для більшості злочинів, вплив на покарання, що призначається, обов'язковість, суворо визначена направленість впливу на покарання у бік його пом'якшення, непохідний характер від інших обставин, самостійність при призначенні покарання. Звичайно, цей перелік не претендує на завершеність.

5. Пом'якшуючі покарання обставини (а також обтяжуючі) є однією із загальних засад призначення покарання, до останніх також відносяться особа винного і ступінь вираженості ознак складу злочину. Кожна із вказаних категорій самостійно впливає на визначення виду та розміру покарання за кожний конкретний злочин та забезпечує дотримання принципу індивідуалізації покарання. Такі вид і розмір покарання визначають ступінь тяжкості призначеного покарання.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НАЯВНОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ЙОГО ПОМ'ЯКШУЮТЬ

2.1. Науково-практичні засади визначення судами міри необхідного і достатнього покарання

Для того, щоб зрозуміти яку міру покарання необхідно призначити у конкретній справі, щоб таке покарання відповідало нормам закону, слід визначити, що має бути основою при визначенні виду та розміру покарання, від чого суд повинен відштовхуватись.

В науці кримінального права ряд авторів висловлювались про так звану «відправну точку», «відправну позицію», «вихідну міру покарання» тощо [126, с. 274; 127, с. 388; 128, с. 131; 129, с. 11; 22, с. 43; 42, с. 128; 38, с. 140; 39, с. 171; 41, с. 48].

Першим з даним питанням виступив М.С. Таганцев, який стверджував, що при відносно визначеній санкції нормальним покаранням завжди є середня міра покарання, передбаченого в законі [127, с. 388].

Вказану позицію підтримали М.І. Бажанов, С.І. Дементьєв, В.К. Гришук, Т.І. Іванюк, Л.Л. Кругліков, О.А. Мясніков, Т.В. Сахарук та інші [130, с. 39-40; 131, с. 71; 132, с.51; 31, с. 149; 42, с. 128; 39, с. 172]. Обґрунтовуючи таку позицію, автори йшли від заперечення, вказуючи на те, що розміщення «пункту відліку» в мінімумі або в максимумі санкції статті виглядає нелогічним. Адже якщо він буде дорівнювати мінімальному покаранню, то будь-яке пом'якшення покарання буде виходити за межі санкції, що порушує встановлені законом правила призначення покарання (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України), винятком із яких є лише ст. 69. КК України. Аналогічно, розміщення його в максимумі санкції зробить неможливим посилення покарання за наявності у справі лише обставин, які обтяжують покарання [132, с. 51; 41, с. 50].

Однак слід зазначити, що результати опитування суддів Івано-Франківської області на предмет визначення виду та розміру покарання, показали, що 58 % суддів «точкою відліку» вважають нижню межу санкції статті (частини статті), 12 % - найбільш м'який вид покарання, передбачений санкцією статті (частини статті), ще 6 % - верхню межу санкції статті (Додаток Е). Вказане свідчить, що 70 % суддів всетаки призначають надто м'яке покарання, і при цьому таке покарання повинно бути однаковим в незалежності від кількості пом'якшуючих покарання обставин. Адже відсутній простір для варіації видів і розмірів покарання в сторону пом'якшення. Натомість залишаються величезні можливості щодо обтяження покарання. Зважаючи на те, що перелік обтяжуючих покарання обставин є вичерпним, то відповідно обтяжуючих покарання обставин набагато менше, ніж пом'якшуючих. Звідси суттєвим чином покарання не може бути обтяженим. В іншому ж разі виходитиме, що суд надав перевагу обтяжуючим покарання обставинам. Протилежні проблеми виникнуть, якщо «точка відліку» буде визначатись, як верхня межа санкції статті (частини статті).

Ще по 6 % опитаних суддів вважають, що при визначенні «точки відліку» слід враховувати тяжкість злочину і наслідки злочину, та дані про підсудного (Додаток Е). Зважаючи на те, що зазначені категорії відносяться до загальних засад призначення покарання, вказане є логічним.

Слід зазначити, що тільки 6 % суддів «точкою відліку» вважають середину санкції статті (частини статті) (Додаток Е).

Ще 6 % опитаних суддів взагалі не змогли дати відповіді на поставлене запитання. Вказане може свідчити, що якихось конкретних правил визначення виду та розміру покарання у них немає.

Зазначене підтверджують і дослідження, проведені П.Л. Фрісом, які вказують на те, що суди при призначенні покарання за злочини одного виду призначають типові міри покарання [47, с. 321-366]. Таким чином, правове значення інституту призначення покарання нівелюється.

В той же час такий невеликий процент прихильників визначення «точки відліку» при призначенні покарання в середині санкції може пояснюватись існуванням певних проблем при застосуванні такого способу.

Адже визначення «відправної точки» при призначенні покарання шляхом знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два, як це пропонують робити вище зазначені автори, можливе у відносно визначених санкціях з визначеними нижньою і верхньою межами [31, с. 149; 130, с. 39-40; 131, с. 71; 42, с. 128; 132, с.51; 39, с. 172]. Однак санкції норм КК України містять також відносно визначені санкції тільки з верхньою межею і альтернативні санкції. В тому числі і санкції, які поєднують всі вище перелічені види.

Звідси постає питання: як визначити «точку відліку» при призначенні покарання за злочин, передбачений статтею (частиною статті) КК України, яка містить відповідну санкцію.

Так В.В. Полтавець вважає, що середньою типовою мірою покарання є відмітка, яка розташовується поміж мінімального й максимального розміру покарання кожного з видів, передбачених у санкцій статті [38, с. 142].

Однак така позиція не дає відповіді на питання, яким чином буде визначатись вид покарання.

Свій варіант виходу із даного проблемного питання запропонувала Т.І. Іванюк. На її думку, при альтернативній санкції здійснювати призначення покарання слід у два етапи: спочатку суд обирає вид покарання; а потім – строк (розмір) цього покарання. При цьому вибір виду покарання в альтернативній санкції статті КК України, яка встановлює відповідальність за вчинений особою злочин, значною мірою обумовлений особливостями змісту того чи іншого виду покарання, а також обмеженнями призначення певного виду покарання, закріпленими у Загальній частині КК України [41, с. 51]. Однак знову залишається невирішеним питання визначення «точки відліку» при відносно визначених санкціях тільки з верхньою межею.

Водночас, погоджуючись з Т.І. Іванюк, слід зазначити що, визначаючи основу призначення покарання, слід концентрувати увагу не тільки на пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставинах. Наука кримінального права та сам законодавець визначають і інші загальні засади призначення покарання. Зважаючи на те, що вони є основою призначення покарання, визначаючи «точку відліку» при призначенні покарання, слід виходити саме з них.

Так, стаття 65 КК України визначає, що суд призначає покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Крім того, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК України за вчинений злочин, визначаються статтею 69 КК України. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК України.

Вимога про відповідність призначеного покарання меті покарання та певні вимоги щодо обмеження суворості покарання є фактично результатом застосування загальних засад призначення покарання, передбачених частиною 1 статті 65 КК України. Адже саме їх встановлення дасть можливість призначити покарання, яке може забезпечити виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, а також дати відповідь на питання: чи менш суворий вид покарання забезпечить виправлення особи та попередження вчинення нею злочинів.

Вимоги про більш м'яке та більш суворе покарання, ніж передбачено законом, Р.Н. Хамітов відносить до конкретних правил призначення покарання [133, с. 45].

Таким чином, призначення покарання ґрунтується на вимозі про призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину (в даному дослідженні обґрунтовано необхідність заміни ступеню тяжкості вчиненого злочину на ступінь вираженості ознак складу злочину), особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Як вбачається, в першу чергу законодавець наводить таку загальну засаду призначення покарання, як призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Визначаючи «точку відліку» при призначенні покарання, як середню міру покарання, встановлену законом, М.С. Таганцев та його послідовники по вказаному питанню фактично також виходили із наведеної загальної засади призначення покарання. Вказане є логічним, оскільки, незважаючи на те, що кожна із загальних засад призначення покарання, здійснює самостійний вплив на покарання, що призначається (вказане обґрунтовувалось у попередньому розділі дослідження), однак перше від чого відштовхується суд при призначенні покарання є санкція норми КК України. Наприклад, який сенс суду звертатись до норми ч. 3 ст. 56 КК України, яка передбачає, що громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Тобто такої загальної засади призначення покарання, як призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України. Якщо суду ще не відомо, чи санкція статті (частини статті) КК України, на підставі якої особа притягається до кримінальної відповідальності, містить відповідний вид покарання.

Так само ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, не можуть дати уявлення про

можливе покарання, якщо не відомо, яку міру покарання визначає санкція відповідної норми КК України.

Покарання, яке є необхідним і достатнім для виправлення особи і попередження вчинення нових злочинів, визначається в санкції статті як типове за відповідний злочин. З урахуванням же вимог Загальної частини КК України, ступеню вираженості ознак складу злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, суду дається можливість визначити покарання, яке є необхідним і достатнім для виправлення конкретної особи. Однак таке покарання (за загальним правилом) знову ж таки має бути в рамках санкції статті (частини статті) КК України. Звідси знову звертаємось до вихідної загальної засади призначення покарання – призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Із наведеного правила існують винятки, прописані у статтях 69, 70, 71 КК України. Однак застосування вказаних норм передує визначенню інших засад призначення покарання і в першу чергу призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Адже в будь-якому разі необхідно визначити спочатку прописані законом межі, встановити підстави для виходу із них, а потім відповідно застосовувати наведені норми.

Таким чином, для визначення «відправної точки» при призначенні покарання в першу чергу слід звернутись до такої засади, як призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Відповідно слід погодитись уже із наведеною позицією щодо визначення «відправної точки» при призначенні покарання, як середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два [41, с. 50].

Або ж така точка може визначатись шляхом встановлення різниці між максимальним і мінімальним строками (розмірами) покарання, визначеними

санкцією, діленням отриманої суми на два та додаванням отриманого результату до мінімального строку (розміру) покарання або ж відніманням від максимального строку (розміру) покарання. Наприклад, частина 1 статті 115 КК України передбачає, що умисне вбивство карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. Отже «відправна точка» буде визначатись наступним чином: $(15 \text{ років позбавлення волі} - 7 \text{ років позбавлення волі})/2 + 7 \text{ років позбавлення волі} = 11 \text{ років позбавлення волі}$ або ж $(15 \text{ років позбавлення волі} - 7 \text{ років позбавлення волі})/2 = 4 \text{ роки позбавлення волі}$ і $15 \text{ років позбавлення волі} - 4 \text{ роки позбавлення волі} = 11 \text{ років позбавлення волі}$. Таким чином, «відправною точкою» при призначенні покарання за злочин, передбачений ч. 1 ст. 115 КК України, є 11 років позбавлення волі.

Наведеним способом «відправна точка» при призначенні покарання може визначатись тільки у відносно визначених санкціях з нижньою і верхньою межею, оскільки такий спосіб забезпечує однаковий простір як для пом'якшення, так і для обтяження покарання.

У випадку призначення покарання за злочин, передбачений нормою КК України, яка містить відносно визначену санкцію тільки з верхньою межею, суд може дотримуючись наступної загальної засади призначення покарання - призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, визначити нижню межу відповідного виду покарання згідно положень Загальної частини КК України. Після цього визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом встановлення середнього арифметичного числа, яке отримаємо внаслідок складання мінімального (передбаченого Загальною частиною КК України) та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання, передбаченого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України та діленням цієї суми на два. Адже вид та розмір покарання визначаються в санкції, виходячи з типового ступеню тяжкості відповідного злочину. Невизначеність в санкції норми КК України нижньої межі певного виду покарання вказує на те, що нижня межа встановлена Загальною частиною КК України відповідає типовому ступеню тяжкості відповідного злочину.

Таким чином, запропонований спосіб визначення «точки відліку» при призначенні покарання повністю відповідатиме вимогам закону про кримінальну відповідальність. Крім того, така «точка відліку» при призначенні покарання дасть однакові можливості як для пом'якшення, так і для обтяження покарання.

Наприклад, санкція частини 1 статті 390 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років. Застосовуючи норму Загальної частини КК України (ч. 2 ст. 63 КК України), можемо визначити, що строк позбавлення волі знаходиться в межах від одного до п'ятнадцяти років (якщо підсудня особа, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, то слід застосовувати межі, передбачені ч.1 ст. 102 КК України). Тобто нижня межа позбавлення волі становить один рік. Верхня межа згідно санкції ч. 1 ст. 390 КК України становить три роки. Отже «точка відліку» при призначенні покарання за злочин, передбачений ч. 1 ст. 390 КК України, становить два роки позбавлення волі ($1+3/2=2$).

У випадку наявності альтернативної санкції так само для визначення «точки відліку» при призначенні покарання необхідним буде звернутись до загальної засади призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України. Подібний спосіб визначення «точки відліку» пропонує Т.І. Іванюк. На її думку, як зазначалось, при альтернативній санкції здійснювати призначення покарання слід у два етапи: спочатку обирати вид покарання; а потім – строк (розмір) цього покарання. При цьому вибір виду покарання, на погляд автора, обумовлений особливостями змісту того чи іншого виду покарання, а також обмеженнями призначення певного виду покарання, закріпленими у Загальній частині КК України [41, с. 51]. Слід зазначити, що, визначаючи наявність чи відсутність обмежень щодо призначення певного виду покарання, суд фактично повинен врахувати особу винного. Адже обмеження щодо певних видів покарання згідно КК України прив'язані саме до даних про особу винного (особи, які не досягли шістнадцятирічного віку, вагітність, наявність у жінки дитини віком до семи років, інваліди першої та другої групи, особи пенсійного віку, тощо). А вчинення злочину неповнолітнім чи жінкою в стані вагітності згідно ч. 1 ст. 66 КК

України є ще й обставинами, що пом'якшують покарання. Решта вищенаведених даних також в судовій практиці застосовуються, як обставини, що пом'якшують покарання в силу ч. 2 ст. 66 КК України (Додаток Б). Отже визначаючи вид покарання у альтернативні санкції, необхідно звертатись не тільки до положень Загальної частини КК України, але ще й до таких загальних засад призначення покарання, як особа винного та обставини, що пом'якшують покарання.

Звідси, впливає висновок, що визначаючи вид покарання, необхідним буде врахування, окрім вимог Загальної частини КК України, ще й особи винного та пом'якшуючих покарання обставин. Однак якими тоді критеріями користуватись при визначенні розміру покарання. Якщо тими ж, то фактично наявне подвійне врахування одних і тих же критеріїв при призначенні покарання, внаслідок чого покарання може бути або занадто м'яким, або занадто суворим. Думається, що при визначенні розміру до уваги повинні братись інші обставини справи. За винятком тих випадків, коли одна і та ж обставина має різне правове значення. Наприклад, в силу частини 3 статті 56 КК України громадські роботи не можуть призначатись інвалідам першої групи. Вказане обмеження пов'язане із гуманним ставленням до здоров'я особи. Таким чином, якщо підсудний є інвалідом першої групи, суд врахувавши відповідну обставину, не призначатиме даного покарання. Однак може бути ситуація, що підсудний через свій стан не має засобів до існування і через це вчинив злочин. Відповідно у даному разі інвалідність стала причиною вчинення злочину. А отже, вона має ще одне правове значення. Звідси, думається, у суду є всі підстави для врахування даної обставини ще й як пом'якшуючої покарання при визначенні розміру покарання.

В процесі визначення покарання при застосуванні альтернативної санкції виникає теж питання, який вид покарання вибрати, якщо немає підстав для незастосування якогось виду покарання, або в суду навіть після виключення якогось покарання із переліку можливих для призначення залишається ще мінімум два види покарання.

Думається, що пропозиція М.С. Таганцева про середню міру покарання, передбаченого в законі, щодо відносно визначеної санкції [127, с. 388] може бути

застосована і до альтернативної санкції. Адже покарання в КК України становлять не простий перелік, а систему, яка згідно статті 51 КК України побудована від найм'якшого до найсуворішого покарання.

Так, наприклад, згідно статті 118 КК України умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років. Згідно статті 51 КК України вбачається, що середнім за суворістю видом покарання в порівнянні з виправними роботами та позбавлення волі є обмеження волі. Таким чином, «точкою відліку» для даної санкції є такий вид покарання, як обмеження волі.

Суд виходячи з обставин конкретної справи, може дійти висновку про занадту суворість такого покарання, як обмеження волі навіть у випадку відсутності обмежень до застосування даного виду покарання, визначених частиною 3 статті 61 КК України. Якщо, наприклад, підсудний здійснює нагляд за членом сім'ї, який не спроможний самотійно пересуватись, і не має інших осіб, які б надали йому таку допомогу, в такому разі, думається, що можливе визначення виду покарання на підставі інших наявних загальних засад призначення покарання (ступеню вираженості ознак складу злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання). Відповідно наведена обставина при визначенні уже розміру покарання може застосовуватись тільки тоді якщо, наприклад, хворий член сім'ї перебуває на повному утриманні підсудного. Таким чином буде виключена надмірна м'якість покарання. Отже, суд, визначившись із «точкою відліку» при альтернативній санкції – видом покарання, керуючись такими загальними засадами призначення покарання, як ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, може прийти до вибору більш суворого або більш м'якого виду покарання у порівнянні із тим, що становить «точку відліку» щодо відповідної санкції.

Такий же спосіб вибору міри покарання може бути застосований і в тих випадках, коли санкція статті передбачає парне число видів покарання, що

відповідно виключає можливість визначення «середнього» за суворістю виду покарання по відношенню до інших видів, передбачених санкцією.

Таким чином, єдиного правила для визначення «точки відліку» в альтернативних санкція вивести не можливо. Тільки суд, оцінюючи обставини справи, може обрати відповідний вид та розмір покарання. Однак, звичайно, не допустиме повторне врахування одних і тих же обставин справи при визначенні виду та розміру покарання.

На підтвердження зазначеного вказує і положення частини 2 статті 65 КК України, згідно якого більш суворий вид покарання з числа, передбачених за вчинений злочин, призначається лише у тому випадку, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. Тобто, процес призначення покарання повинен бути індивідуалізованим.

Слід зазначити, що врахування такої загальної засади призначення покарання як призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України не виключається застосуванням тільки положень щодо окремих видів покарання.

В науці кримінального права немає єдності думок щодо того, що саме включає зміст наведеної загальної засади призначення покарання.

Ряд учених у вказаний зміст включають в першу чергу норми Загальної частини КК, які регламентують саме застосування покарання (ч. 2 ст. 50, ст.ст. 51-73, 98-103 КК України). Але при цьому зазначають, що суд повинен ще також виходити із завдань, поставлених перед кримінальним законом (ст. 1 КК України); керуватися нормами, що визначають чинність кримінального закону в часі, просторі, за колом осіб (ст. 3-10 КК України); враховувати особливості призначення покарання при встановленні обмеженої осудності особи (ч. 2 ст. 20 КК України) і виконанні особою спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України) тощо [134, с. 227].

З наведеним слід повністю погодитись. Адже будь-яке питання, яке вирішується в кримінальному праві, в першу чергу повинно бути підпорядковано його завданням.

Щодо положень про чинність закону про кримінальну відповідальність, то з цього приводу справедливо висловлюється В.О. Навроцький про те, що міжнародна солідарність у протидії злочинності, необхідність підтримання авторитету рішень зарубіжних судів (у розрахунку на взаємність), власні інтереси по врахуванню підвищеної небезпеки повторних злочинів зумовлюють те, що суди України повинні враховувати вироки зарубіжних судів при визначенні правових наслідків нового злочину, або оцінювати ці вироки за їх значенням [135, с. 47]. Крім того, тут особливо важливим є питання чинності закону щодо караності (в тому числі, застосування закону, що покращує становище особи, яка вчинила злочин).

Врахування особливостей призначення покарання при встановленні обмеженої осудності особи (ч. 2 ст. 20 КК України) і виконанні особою спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України) є чіткою вимогою відповідних норм КК України. При цьому, якщо врахування наявності обмеженої осудності при призначенні покарання надає суду широкі межі для розсуду, то врахування виконання особою спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації зобов'язує суд згідно ч. 3 ст. 43 КК України призначити покарання в межах не більше половини максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за відповідний злочин. А уже після вказаного суд може, врахувавши інші загальні засади призначення покарання, визначати міру покарання відповідно, як половину максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за відповідний злочин, або призначити ще більш м'яку міру.

В свою чергу, М.І. Бажанов наводить ще більш ширший перелік положень Загальної частини КК України, які повинні враховуватись при призначенні покарання: наявність злочину; обставини, що виключають відповідальність; особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх; правила призначення

покарання за незакінчену злочинну діяльність; правила призначення покарання за наявності співучасті; поняття, види й мета покарання; система та види покарань; особливості призначення додаткових покарань, не передбачених у статтях Особливої частини КК; правила призначення покарання за сукупністю злочинів або вироків тощо [28, с. 30-31].

Щодо наявності злочину слід зазначити, що вказане питання згідно статті 324 КПК України є першим, яке вирішується при постановленні вироку. Врешті-решт по логіці речей воно повинно вирішуватись першим. Оскільки, якщо немає злочину, то ні про яке покарання не може іти мови.

Що ж стосується врахування обставин, що виключають злочинність діяння при призначенні покарання, то вказану позицію М.І. Бажанова поділяє В.І. Зубкова та пропонує також враховувати підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності [136, с. 221].

На противагу їм Т. В. Непомняща стверджує, що навряд чи можна погодитися з думкою, про те, коли вирішується питання про призначення покарання, суддя керується нормами, присвяченими обставинам, які виключають злочинність діяння або звільняють від кримінальної відповідальності й покарання [137, с. 29]. Слід погодитись з Т.В. Непомнящею. Адже встановлення наявності обставин, що виключають злочинність діяння, виключає вирішення всіх подальших питань у кримінальній справі, в тому числі призначення покарання. Максимально найпізніше воно вирішується на стадії кваліфікації злочинів (наприклад, наявність умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони). Єдиним винятком є формальна вимога щодо меж покарання при наявності виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

В свою чергу, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності повинні встановлюватись ще до вирішення питання про покарання. Адже логічним буде припустити, що суд спочатку визначає все-таки необхідність притягнення до кримінальної відповідальності (встановлює відсутність підстав для звільнення від неї), а потім вирішує питання про необхідність призначення покарання.

Слід погодитись про необхідність врахування особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх. Однак це стосується тільки тих положень, які визначають особливості щодо призначення покарання загалом (стаття 103 КК України) та особливостей призначення окремих видів покарання (98-102 КК України). На стадію врахування положень Загальної частини КК України не можна відносити питання звільнення від покарання. Питання про застосування певних видів звільнення від відбування покарання вирішується після врахування всіх загальних засад призначення покарання, які є одночасно і підставами до застосування певного виду звільнення від відбування покарання.

Необхідно згодитись із внесенням до змісту такої загальної засади призначення покарання, як врахування положень Загальної частини КК України поняття, видів й мети покарання; системи та видів покарань; особливостей призначення додаткових покарань, не передбачених у статтях Особливої частини КК.

Вказану позицію розділяють С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, О.С. Горелік та В. Ткаченко [138, с. 72-73; 139, с. 79; 140, с. 10]. Наведене не може викликати жодних заперечень, адже це ті питання, які визначаються Загальною частиною КК України і безпосередньо стосуються призначення покарання.

Позицію М.І. Бажанова про необхідність врахування правил призначення покарання за незакінчену злочинну діяльність; правил призначення покарання за наявності співучасті; правил призначення покарання за сукупністю злочинів або вироків як загальної засади призначення покарання - врахування положень Загальної частини КК України [28, с. 30-31] поділяють С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, О.С. Горелік, Н.Ф. Кузнецова та інші [138, с. 72-73; 139, с. 79; 140, с. 10; 141, с. 390-391].

Однак, як уже обґрунтовувалось у даному дослідженні, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця, віднесено до самостійної засади призначення покарання – ступеня вираженості ознак складу злочину. В порядку врахування положень Загальної частини КК України можуть братись до уваги тільки вимоги частин 2 та 3 статті 68 КК України про певні межі суворості покарання.

В свою чергу, правила про призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків враховуються судом уже після визначення міри покарання за конкретний злочин.

Врахування вимог норм щодо співучасті відбувається при кваліфікації злочинів. Адже окремі форми співучасті виступають в багатьох злочинах кваліфікованими та особливо кваліфікованими ознаками. Інші питання включені до такої загальної засади призначення покарання як ступінь вираженості ознак складу злочину, що обґрунтовувалось у дослідженні.

Найбільш широко визначає зміст такої загальної засади, як врахування положень Загальної частини КК України при призначенні покарання В.В. Полтавець, яка включає до нього положення, передбачені в розділах I–VII Загальної частини КК; положення, передбачені в розділі X; положення, що передбачені у розділах XI та Загальної частини КК [38, с. 89].

Проте, думається, що в цей перелік не доцільно включати положення про підстави кримінальної відповідальності. Вказане питання є першочерговим при вирішенні питання про можливість ще лишень притягнення до кримінальної відповідальності. Відсутність підстав до включення у зазначений перелік питань про поняття злочину, незакінченого злочину, обставин, що виключають злочинність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків, звільнення від відбування покарання уже обґрунтовувалась у дослідженні.

Не може відноситись до зазначеного переліку питання класифікації злочинів, адже воно актуальне на стадії кваліфікації злочинної діяльності та при застосуванні пільгових інститутів кримінального права. Вказане не вирішується на стадії врахування положень Загальної частини КК України при призначенні покарання.

Те саме стосується положень про суб'єкт злочину, осудність та вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, які входять до складу злочину. Відповідно стосуються кваліфікації злочинів.

Питання ж про кримінальну відповідальність при вчинення злочину у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших

одурманюючих речовин безпосередньо реалізується через обставини, що обтяжують покарання.

Положення про врахування вини знаходять своє відображення або при кваліфікації злочинів як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, або у якості ступеня вираженості ознак складу злочину як самостійної засади призначення покарання, що обґрунтовувалось у даному дослідженні.

Статті 66 та 67 КК України враховуються окремо при призначенні покарання як положення, що визначають самостійні засади призначення покарання.

Слід відзначити, що не може в порядку врахування положень Загальної частини КК України при призначенні покарання застосовуватись статті 69, 69¹ КК України. Оскільки дані норми передбачають врахування не тільки такої засади призначення покарання, як врахування положень Загальної частини КК України, але й обставин, що пом'якшують покарання та особи винного. Відповідно питання про їх застосування може вирішуватись уже після врахування всіх загальних засад призначення покарання.

Питання судимості є правовими наслідками засудження особи. Відповідно аж ніяк не вирішуються на стадії призначення покарання. Застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування за своєю природою не стосується покарання, хоч і може застосовуватись паралельно.

Щодо врахування положень про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх уже наводились міркування у дослідженні.

З усього вище викладеного можна зробити висновок, що для визначення міри покарання, яка буде необхідна для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, необхідно оцінювати в сукупності всі загальні засади призначення покарання. Вказане підтверджує судова практика. В процесі написання даного дослідження було вивчено 1300 вироків, які оголошені в Україні в період з 01.06.2008 року (моменту вступу в силу Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 року, яким КК України було доповнено нормою, що визначає призначення покарання за наявності обставин, що

пом'якшують покарання) до 01.01.2010 року. Категорії справ було обрано відповідно до структури злочинності в Україні на підставі даних статистики Міністерства внутрішніх справ України як найбільш повної. Так, згідно даних Міністерства внутрішніх справ України за 2008 рік 90 % злочинності України становила злочинність загальнокримінальної спрямованості і 10 % злочинність у сфері економіки. При цьому серед злочинів загальнокримінальної спрямованості найпоширеніші: крадіжки (32 % від загальної злочинності в Україні за 2008 рік), незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (9,3 %), грабежі (8 %), шахрайства (4,2 %), незаконний обіг зброї (3,4 %), хуліганства (3,4 %), порушення правил безпеки дорожнього руху (3,3 %), незаконні заволодіння транспортними засобами (1,7 %), умисні тяжкі тілесні ушкодження (1,5 %), розбої (1,4 %), умисні вбивства, в тому числі замах (0,8 %). Крім того, зважаючи на те, що злочини у сфері економіки, зазвичай, тягнуть за собою заподіяння шкоди у великих розмірах, у дослідженні звернута увага і на вказану категорію злочинів. Серед них найпоширеніші зловживання владою або службовим становищем (1 % від злочинності України) та одержання хабара (0,5 %) [142].

Дані за 2009 рік суттєвим чином не відрізняються і містять ті ж категорії злочинів: 91,6 % злочинності України становила злочинність загально кримінальної спрямованості і 8,4 % злочинність у сфері економіки. При цьому серед злочинів загальнокримінальної спрямованості найпоширеніші: крадіжки (40,4 % від загальної злочинності в Україні за 2009 рік), грабежі (6,3 %), незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (7,3), шахрайства (4,1 %), незаконний обіг зброї (2,6 %), хуліганства (2,4 %), порушення правил безпеки дорожнього руху (2 %), незаконні заволодіння транспортними засобами (2 %), розбої (1,2 %), умисні тяжкі тілесні ушкодження (1 %), умисні вбивства, в тому числі замах (0,6 %). Крім того, зловживання владою або службовим становищем становить 0,8 % від злочинності України та одержання хабара – 0,4 % [142].

Для аналізу судової практики щодо призначення покарання було взято по 100 вироків для кожної вище зазначеної категорії злочинів.

По такій категорії справ, як крадіжки, практика показує, що суди у 52 % вироків (від кількості вироків у справах про вчинення крадіжок) при призначенні покарання у мотивувальній частині вироку на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, визначають конкретний вид покарання. У 33 % вироків суди на підставі вище вказаних загальних засад призначення покарання визначають тільки необхідність відбування покарання без ізоляції від суспільства. При цьому з вказаних 33 % тільки у 2 % ішла мова про таке покарання як обмеження волі, а у решті 31 % вироків суд звільнив від відбування покарання з випробуванням на підставі статті 75 КК України. У 8 % вироків по кримінальних справах про вчинення крадіжок суди взагалі в мотивувальній частині вироку не вказували на обрання міри покарання. Ще у 4 % вироків суди на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, вказували на необхідність призначення покарання в межах санкції статті, а у 3 % вироків визначали потребу в ізоляції від суспільства.

Таким чином, у справах про вчинення крадіжок суди у більшості випадків на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, визначають конкретний вид покарання. Однак у цих же вироках не мотивовано визначено сам розмір покарання.

Крім того, у значній кількості вироків (31 %) суди, не визначаючи виду та розміру покарання, на підставі вказаних загальних засад призначення покарання зразу ж приходили до висновку про необхідність звільнення від відбування покарання з випробуванням. З вказаним не можна погодитись. Адже норма статті 75 КК України визначає можливість її застосування тільки у випадках призначення покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, з врахуванням тяжкості злочину, особи винного та інших обставин справи. З наведеної ж практики вбачається, що суд ще не обрав виду покарання, тим більше його розміру або ж

принаймі не навів та не обґрунтував прийняте рішення щодо міри покарання, натомість, зразу враховуючи тяжкість вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, визначив можливість звільнення від відбування покарання.

Вказана практика може пояснюватись тим, що стаття 334 КПК України вимагає тільки мотивування обрання такого виду покарання, як позбавлення волі, якщо санкція передбачає інші більш м'які види покарання.

Однак, як вбачається, така практика не дає можливості простежити мотиви обрання конкретного виду та розміру покарання, а як результат призначення покарання, незважаючи на певні вимоги матеріального закону щодо цього процесу, перетворюється на інтуїтивне визначення суддями покарання, що не виключає помилок. Вказане вимагає доповнень до статті 334 КПК України (Додаток В).

У вироків про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення грабежів у більшості випадків (52 % вироків від всіх досліджених вироків у справах про вчинення грабежів) суди на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, у мотивувальній частині вироку визначали конкретний вид покарання.

Решта 48 % вироків розподілилась наступним чином.

У 33 % вироків суди знову ж таки зразу посилались на можливість застосування статті 75 чи 104 КК України на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання.

У 6 % вироків суди вказували на необхідність застосування статті 69 КК України (призначали основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції). З вказаною позицією слід погодитись. Адже суд, встановивши пом'якшуючі покарання обставини, які істотно знизили ступінь тяжкості вчиненого злочину, урахувавши особу винного, може дійти висновку, що розміри певних покарань, які визначені санкцією відповідної частини статті 186 КК України, не відповідають ступеню тяжкості конкретного злочину, а тому, наявні підстави для застосування статті 69 КК України.

Проте слід зазначити, що недоліком у таких вироків було те, що суди не мотивували обрання того чи іншого виду покарання. Це стосується справ про злочини, передбачені ч. 1 ст. 186 КК України, адже санкція вказаної норми передбачає декілька видів покарання. У випадку ж вчинення злочинів, які містили кваліфікований склад грабежу, такої необхідності не існує, оскільки санкції передбачають тільки один вид покарання, а суди, застосовуючи ст. 69 КК України переходили до розміру покарання нижче нижньої межі.

Так, наприклад, у справі про обвинувачення громадянина Д. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання: повністю визнав свою вину і розкаюється в скоєному, тяжких наслідків від скоєного не наступило, сприяв слідству у розкритті даного злочину, і потерпілий просить його суворо не карати, та обставини, що обтяжують покарання: злочин скоїв в нетверезому стані. Суд, враховувавши вище перелічені пом'якшуючі покарання обставини, які істотно знижують ступінь суспільної небезпечності скоєного, вважав за доцільне призначити йому покарання нижче від найнижчої межі інкримінованого діяння згідно вимог ст. 69 КК України та визначив покарання у розмірі двох років позбавлення волі [143]. Зважаючи на те, що санкція ч.2 ст. 186 КК України передбачає тільки один вид покарання позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років, то суду необхідно було аргументувати тільки застосування розміру покарання, що і було зроблено.

У 4 % вироків суди взагалі не наводили жодної аргументації щодо обрання покарання.

Ще у 3 % вироків у справах про вчинення грабежів суди вказували на призначення покарання в рамках санкції статті, однак не мотивували визначення розміру покарання (це були справи про притягнення до кримінальної відповідальності за кваліфіковані склади грабежу, санкції за які передбачають тільки один вид покарання), що не дає можливість прослідкувати шлях обрання покарання.

2 % вироків містили тільки вказівку на відсутність підстав для застосування статей 69 та 75 КК України і ніяким чином не мотивували обрання певного покарання.

У справах про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення розбоїв тільки у 82 % вироків на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, було аргументовано обрання виду покарання, в тому числі у 21 % вироків також аргументувався розмір покарання із застосуванням статті 69 КК України, а у 16 % вказувалось на необхідність обрання виду покарання, пов'язано із ізоляцією від суспільства. Зважаючи на те, що санкції статті 187 КК України передбачають тільки один основний вид покарання – позбавлення волі, то, таким чином, суд фактично аргументував обрання виду покарання, а точніше відсутність підстав для переходу до іншого більш м'якого виду покарання. Або ж можна стверджувати, що питання мотивації обрання виду покарання у відповідних вироків носило виключно формальний характер.

Крім того, для даної категорії злочинів характерна та ж судова помилка, що і у категоріях справ, які аналізувались – обґрунтування застосування статті 75 КК України без аргументації обрання розміру покарання (12 % вироків).

У 3 % вироків взагалі не наводилось жодних міркувань щодо визначення покарання.

Ще у 3 % вироків суди встановлювали тільки відсутність підстав для застосування статей 69 та 75 КК України. В одному із вказаних вироків суд також не знайшов підстав для призначення мінімального розміру покарання, передбаченого санкцією статті.

Так, у справі про обвинувачення громадянина Г. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК України, суд, призначаючи покарання, врахував те, що злочин згідно ст. 12 КК України є тяжким, підсудній судимий, характеризується задовільно, вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння. Врахувавши вище викладене, суд не знайшов підстав для застосування ст. ст. 69, 75 КК України, а також мінімального розміру покарання, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 187 КК

України і призначив покарання у розмірі вісім років позбавлення волі з конфіскацією всього майна, яке є власністю засудженого [144].

В даній ситуації можна стверджувати, що суд в якійсь мірі аргументував розмір покарання, вказавши, що по нижній межі санкції призначити покарання є неможливим. Зважаючи на те, що обставин, які б пом'якшували покарання чи позитивно характеризували підсудного, у справі не було виявлено, то таке рішення є справедливим.

З іншої сторони, зважаючи на те, що санкція ч. 2 ст. 187 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до десяти років, то середина санкції знаходиться на рівні восьми років шести місяців. Суд призначив більш м'яке покарання, ніж середина санкції статті, незважаючи на наявність обтяжуючих покарання обставин, які б повинні були збільшити розмір покарання від так званої «точки відліку» у відносно визначених санкціях. Вказане говорить про те, що суди тяжіють більше до пом'якшення покарання. Вказане підтверджують і дослідження, проведені В. Т. Сахарук [39, с. 173].

З вище наведеного можна зробити висновок, що у справах про більш тяжчі злочини суди частіше звертаються до аргументації обраного виду покарання.

У справах про незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) тільки у 43 % вироків було мотивовано обрання певного виду покарання, в тому числі і по справах про вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 263 КК України, де санкція визначає тільки один вид покарання – позбавлення волі на певний строк. У 1 % вироків про притягнення до кримінальної відповідальності за цей же злочин суд визначив необхідність призначити покарання в межах санкції статті.

Позитивним моментом є те, що у 6 % вироків суд застосував статтю 69 КК України із вказівкою на конкретний вид покарання, який буде застосовано або на те, що розмір покарання необхідно визначити більш м'який ніж передбачено санкцією норми.

У 2 % вироків не наводилось жодних міркувань щодо визначення покарання.

У справах про вимагання 77 % вироків містили мотивування обраного виду покарання. В тому числі у 1 % обґрунтовувалось застосування статті 69 КК України із переходом до більш м'якого конкретно визначеного виду покарання.

Водночас, у 12 % вироків суд оразу аргументував застосування статті 75 КК України, а у 11 % вироків взагалі нічого не зазначав про визначення виду чи розміру покарання.

У справах про вчинення хуліганства в 70 % вироків суди мотивували обрання виду покарання. У 29 % одразу мотивували застосування статті 75 КК України. І тільки у 1 % вироків взагалі нічого не зазначалось про визначення виду та розміру покарання.

Зазначене вказує на досить високий процент вироків у справах про вимагання та хуліганства, де суди мотивують обраний вид покарання, в порівнянні з вище наведеними категоріями злочинів.

У справах про порушення правил безпеки дорожнього руху також у 70 % вироків на підставі ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, суди мотивували обрання виду покарання, з них в одній справі суд в мотивувальній частині вказав також на розмір призначуваного покарання.

Так, у справі про обвинувачення громадянина К. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості скоєного злочину, особу винного, яка за місцем проживання характеризується позитивно, та щире каяття в якості обставини, що пом'якшує покарання. Призначаючи покарання підсудному, суд прийняв до уваги, що він вперше притягується до кримінальної відповідальності, і тому засуджується до такого виду покарання, як штраф у розмірі 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян без застосування додаткової міри покарання у вигляді позбавлення права керувати транспортними засобами, так як його основним джерелом доходу, з якого він має відшкодовувати шкоду потерпілому та сплати штраф, є поїздки автомобілем [145].

Звідси вбачається, що вид покарання обрано на підставі того, що особа вперше притягається до кримінальної відповідальності. Зважаючи на те, що санкція відповідної частини статті Особливої частини КК України передбачає і більш суворі види покарання, обрання найм'якшого можливого покарання з числа передбачених санкцією, зважаючи на відсутність «злочинного минулого», вважається, є позитивним моментом в судовій практиці. А от аргументація обрання розміру покарання відсутня. Зважаючи на те, що суд також встановив те, що особа винного за місцем проживання характеризується позитивно та щире каяття в якості обставини, що пом'якшує покарання, можна припустити, що саме ці загальні засади призначення покарання вплинули на обраний розмір покарання. Однак вказівки на це немає. Хоча, вважається, що така практика відповідає б нормам закону та забезпечувала б призначення необхідного та достатнього покарання для виправлення особи та попередження вчинення нею інших злочинів.

Слід відзначити в даній справі обґрунтування неможливості застосування додаткового покарання. Вказане характерне для всіх випадків не застосування додаткового покарання (20 % вироків). Водночас у решті вироків додаткове покарання було застосоване. При цьому суди ніяким чином не мотивували його застосування, що не може вважатись виправданим, адже призначення додаткового покарання є частиною стадії призначення покарання. Відповідно його призначення повинно ґрунтуватись на застосуванні тих же загальних засад призначення покарання, що й основне. Сама ж процедура призначення такого покарання також аналогічна. Однак тут існує певна особливість. Суд повинен, враховуючи обставини справи, встановити, чи існує необхідність застосовувати додаткове покарання (якщо, звичайно, воно не є обов'язковим). А вже потім, якщо відповідь на дане питання буде позитивна, суд спочатку визначає ті межі додаткового покарання, які встановлені санкцією норми КК України. Якщо ж санкція не передбачає нижньої межі покарання, то суд може звернутись до Загальної частини КК України. Вказане дає можливість визначити «точку відліку» для вирішення питання про конкретний розмір покарання, виходячи з обставин справи, які не були враховані при визначенні інших питань щодо призначення покарання.

У 25 % вироків у справах про порушення правил дорожнього руху суди, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, одразу в мотивувальній частині вироку вказували на застосування статті 75 КК України без визначення розміру і виду покарання. А у 5 % вироків мотивувальна частина взагалі не містила ніякого обґрунтування щодо визначення покарання.

У справах про вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження суди у 73 % вироків обґрунтовували обрання тільки виду покарання. Однак, як санкція частини 1 статті 121 КК України, так і санкція частини 2 вказаної статті передбачають тільки один вид покарання. Отже фактично обрання виду покарання містило формальний характер або ж вказує на відсутність підстав до переходу на інший, більш м'який вид покарання.

У 24 % вироків суди, не визначаючи виду та розміру покарання, зразу ж застосовували статтю 75 КК України, а у 3 % вироків призначення покарання було безмотивованим.

Суттєвим чином не відрізняється і судова практика у справах про незаконне заволодіння транспортними засобами. У 68 % вироків суд мотивував обрання виду покарання. І тільки в одному із вироків суд вказав на необхідність призначення покарання по мінімуму, який передбачений у санкції статті.

Так, у справі про обвинувачення громадянина Б. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 289 КК України, суд встановив ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, а також такі пом'якшуючі покарання обставини як неповнолітній вік підсудного, каяття у скоєному, відшкодування спричиненої шкоди, та обтяжуючі - скоєння злочину у стані алкогольного сп'яніння, та рецидив злочинів. З урахуванням всіх обставин справи, особи підсудного, який скоїв новий злочин в період відбуття покарання за попереднім вирокком, суд вважав необхідним призначити покарання, пов'язане з позбавленням волі, при цьому, приймаючи до уваги пом'якшуючі обставини, вважає можливим призначити мінімальне покарання, яке передбачена санкцією ч. 2 ст. 289 КК України. А саме: суд призначив п'ять років позбавлення волі без конфіскації майна [146].

Отже, суд, оцінивши в комплексі всі обставини справи, визначив вид покарання. Слід зазначити, що санкція частини 2 статті 289 КК України передбачає тільки один вид покарання. Отже, суд фактично встановив відсутність підстав для переходу до іншого більш м'якого виду покарання. А потім, керуючись тільки пом'якшуючими покарання обставинами, визначив розмір покарання, пом'якшивши його. Звичайно, позитивним є аргументація як обрання виду покарання, так і його розміру. Однак суд фактично двічі врахував пом'якшуючі покарання обставини, що призвело до призначення надто м'якого покарання. Адже у справі наявні обтяжуючі покарання обставини (скоєння злочину у стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочинів). Із призначеного покарання вбачається, що вони не здійснили жодного впливу на покарання. Думається, вказане пояснюється частою помилкою суддів щодо аргументації вибору виду покарання у тих випадках, коли санкція статті і так передбачає один вид покарання. Підставою ж застосування більш м'якого виду можуть бути тільки декілька пом'якшуючих покарання обставин, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного. Однак, якщо підстави до застосування статті 69 КК України відсутні, то це вказує, що конкретний злочин відповідає типовому ступеню тяжкості відповідного злочину.

Таким чином, покарання, передбачене санкцією статті і є необхідним і достатнім для виправлення конкретної особи та попередження вчиненню нею нових злочинів. Відповідно всі обставини справи повинні бути направлені тільки на визначення покарання в межах санкції статті, тоді б з уваги не випускались окремі обставини.

Також у справах про незаконне заволодіння транспортними засобами в 31 % вироків суди, не визначаючи виду та розміру покарання, відразу ж застосовували статті 75 КК України, а у 1 % вироків були відсутні будь-які міркування щодо визначення покарання.

Знову ж таки аргументувалась тільки відсутність підстав для застосування додаткового покарання, саме ж застосування було безмотивоване.

Досліджувалась і практика по справах про умисні вбивства. 85 % вироків по вказаним справам містять аргументацію обрання виду покарання. Це найбільший

відсоток серед усіх категорій справ. Вказане, мабуть, пояснюється тим, що відповідні злочини посягають на найвищу цінність людини – життя.

Водночас негативним моментом практики у справах про умисні вбивства є відсутність у 15 % вироків будь-якої аргументації щодо обрання розміру покарання, незважаючи на те, що у відповідних справах був досить широкий спектр загальних засад призначення покарання.

Так, наприклад, у справі про обвинувачення громадянина П. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, суд врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання – «щире каяття – підсудний з'явився з повинною до органу міліції, розповів про обставини вчинення злочину, повністю визнав свою вину, дійсно готовий нести передбачену законом відповідальність, а також обтяжуючі покарання обставини - вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння» - та призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на дев'ять років [147]. Однак обрання відповідного розміру покарання не аргументовано. Зважаючи на те, що санкція частини 1 статті 115 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років, вбачається, що призначене покарання нижче середини міри покарання. Як вбачається із наведеного, у справі декілька пом'якшуючих покарання обставин і одна обтяжуюча. Отже можна стверджувати, що суд обирає покарання, виходячи із середини міри покарання та врахувавши пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини. Тобто способом, запропонованим у даному дослідженні.

У справах про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту у 79 % вироків суди обґрунтовували обрання виду покарання. У 20 % одразу мотивували застосування статті 75 КК України і у 1 % вироків взагалі ніяким чином не мотивували обрання покарання.

У справах про зловживання владою або службовим становищем у 83 % суди аргументовано обирали вид покарання, а у 17 % посилались на необхідність

застосування статті 75 КК України без першопочаткового визначення виду та розміру покарання.

В свою чергу, у справах про одержання хабара тільки у 81 % вироків мотивувалось обрання виду покарання, у 17 % суди посилались на необхідність застосування статті 75 КК України, а у 2 % взагалі нічого не зазначалось щодо обрання міри покарання.

Зважаючи на все вище зазначене, слід відмітити, що чим тяжчий злочин або якщо він має особливе значення, зважаючи на певні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві (наприклад, одержання хабара) тим частіше суди в мотивувальній частині вироку обґрунтовують обрання того чи іншого виду покарання (Додаток Ж).

Якщо узагальнити практику мотивування обраного виду покарання судами по всіх вище зазначених категоріях справ, то приблизно у 71 % вироків від загальної кількості досліджених (1300 вироків) суди обґрунтовували обрання виду покарання. Проте у жодному вирокі не було ґрунтовної аргументації щодо обрання розміру покарання.

На підставі викладеного у даному підрозділі дослідження можна зробити наступні висновки.

Для визначення міри необхідного та достатнього покарання з метою виправлення винної особи та попередження вчиненню нею нових злочинів в першу чергу при призначенні покарання необхідно визначити «точку відліку».

У відносно визначених санкціях з визначеною верхньою та нижньою межею покарання така «точка відліку» лежить в середині міри покарання і визначається тільки виходячи із санкції норми КК України.

У відносно визначених санкціях з визначеною тільки верхньою межею покарання «точка відліку» при призначенні покарання повинна визначатись із врахуванням не тільки виду покарання та верхньої межі, визначеної санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, але й положень Загальної частини КК України, які визначають мінімальний розмір певного виду покарання. Вказане дає можливість визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом того

ж таки знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два.

В свою чергу у альтернативних санкціях «точка відліку» при призначенні покарання визначається із врахуванням всіх загальних засад призначення покарання.

Розмір додаткового покарання, думається, повинен визначатися за тими ж правилами, що й основне покарання, однак тільки після встановлення на підставі загальних засад призначення покарання необхідності його застосування.

Слід також зазначити, що будь-яке питання, яке вирішується при призначенні покарання повинно ґрунтуватись тільки на тих критеріях (загальних засадах призначення покарання), які не були враховані при вирішенні інших питань призначення покарання. В тому числі при визначенні розміру покарання не можуть братися до уваги ті критерії, які враховувались при визначенні виду покарання чи визначенні «точки відліку». Адже в іншому разі покарання буде або надто м'яким, або надто суворим.

На підставі вище наведених висновків, постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями слід доповнити алгоритмом визначення міри покарання (Додаток В), який можна виразити наступною формулою:

$$P_{\Pi} = \frac{(P_{\max} + P_{\min})}{2} * Q, \text{ де}$$

P_{Π} – остаточне покарання, яке призначає суд;

$P_{\max}$ – верхня межа покарання, яка передбачена санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України;

$P_{\min}$ – нижня межа покарання, яка передбачена санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України;

Q – коефіцієнт, який визначається шляхом врахування суддею таких загальних засад призначення покарання, як положення Загальної частини КК

України, ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

2.2. Особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що обтяжують покарання.

2.2.1. Загальні положення про призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що обтяжують покарання.

Наука кримінального права на сьогоднішній день пропонує різні варіанти вирішення питання впливу на покарання пом'якшуючих обставин [23, с. 21; 29, с. 64; 19, с. 119; 39, с. 183-184; 148, с. 5; 149, с. 20-21; 150, с. 62; 151, с. 94; 152, с. 126; 41, с. 50-55]. Можна виділити дві протилежні концепції щодо врахування пом'якшуючих покарання обставин при його призначенні. Прихильники першої висловлюються на підтримку формалізованого підходу щодо призначення покарання з врахуванням пом'якшуючих обставин [148, с. 5; 149, с. 20-21; 150, с. 62; 151, с. 94; 152, с. 126; 41, с. 50-55]. З ними не погоджуються Л.А. Доліненко, А.Т. Іванова, А.Д. Соловійов, які стверджують, що судді здатні правильно оцінити значення тієї чи іншої обставини, яка пом'якшує покарання, в кожному конкретному випадку [29, с. 64; 23, с. 21; 19, с. 119].

Розглянемо запропоновані на сьогоднішній день конкретні пропозиції щодо вирішення окресленої проблеми.

Так, наприклад, Л.Л. Кругліков пропонував серед всіх обставин, які пом'якшують покарання, виділяти головні (особливі) пом'якшуючі обставини і визначити міру їх впливу щодо максимуму санкції статті, яка встановлює відповідальність за вчинений особою злочин [31, с. 140-141]. Фактично така концепція на сьогоднішній день знайшла закріплення в нормі статті 69¹ КК України. Відсутність необхідності у вказаній нормі буде обґрунтовано у наступному пункті дослідження.

Слід зазначити, що наведену позицію Л.Л. Кругліков мотивував тим, що повністю покладатися на судовий розсуд при призначенні покарання не можна, адже правосвідомість судді може бути гарантом призначення справедливого покарання лише у поєднанні з висококваліфікованим вмінням судді застосувати закон. Однак

презюмувати таке вміння кожного судді, на жаль, є не можливим [31, с. 67]. З вказаним не можна погодитись. Адже те, що особа обіймає посаду судді, вже свідчить про високі кваліфікаційні вміння. Для цього існує певний механізм добору суддів. Не можна не відмітити, що через глибоку корумпованість нашого суспільства, відповідні процеси зачіпають і процедуру проходження на посаду судді. Однак вказане питання не відноситься до проблемних в галузі кримінального права. Науковці в галузі кримінального права повинні забезпечити створення такого кримінального права, яке б могло на практиці забезпечувати призначення необхідного та достатнього покарання для виправлення винного та попередження вчинення ним нових злочинів. В іншому разі в нашій державі КК буде тільки розширюватись, його застосування буде ускладнене, а кінцевим результатом буде призначення типових покарань. Вказане виключатиме врахування обставин конкретної справи, що, звичайно, не може гарантувати можливості виправлення та попередження вчинення засудженим нових злочинів.

Певна концепція формального підходу щодо призначення покарання пропонувалась В.І. Курляндським. На його погляд, при призначенні покарання необхідна своєрідна шкала. З одного боку, з типовими для певного виду злочинів критеріями індивідуалізації покарання із зазначенням оцінки їх значимості в умовно прийнятій системі балів, а з іншого – з оцінкою в балах певної одиниці міри покарання. Ділення суми балів, отриманих в результаті оцінки критеріїв, на кількість балів, в яких оцінюється одиниця міри покарання, дасть показник, який міг би бути допоміжним інструментом призначення покарання [151, с. 94].

В свою чергу, А.А. Арямов пропонує визначити точні «кроки зниження» репресії. Визначаючи крок зниження репресії, необхідно діапазон між середнім покаранням та мінімальною межею санкції поділити на кількість усіх можливих в такій ситуації пом'якшуючих обставин. Крок зниження репресії визначається діленням всього діапазону зниження репресії на кількість можливих пом'якшуючих обставин. Отримане число повинно визначати вагу кожної доведеної в справі пом'якшуючої обставини [152, с. 126].

Вказані концепції не враховують, що життєві ситуації бувають дуже різні. Визначити всі можливі варіанти не можливо. Врахування типових для певного виду злочинів критеріїв індивідуалізації покарання фактично є типовим ступенем тяжкості певного виду злочинів. Тобто, це той критерій, який вже врахований при формулюванні санкції статті (частини статті). В свою чергу, визначення можливих пом'якшуючих покарання обставин у певній справі знову ж таки містить елементи суб'єктивізму. А зважаючи на те, що перелік пом'якшуючих покарання обставин є невичерпним, то при запропонованій концепції покарання визначатиметься в залежності від того, наскільки багата уява у того чи іншого судді.

Певну бальну систему впливу пом'якшуючих обставин на покарання розробила Т.І. Іванюк. Автор стверджує, що для того, щоб конкретизувати вплив кожної обставини, яка пом'якшує покарання, на строк (розмір) покарання необхідно здійснити оцінку кожної із цих обставин. При цьому слід враховувати, що значення обставин, передбачених у законодавчому переліку, є різним. Тому запропонувала здійснити оцінку в балах обставин, які пом'якшують покарання (в умовно прийнятій системі балів від одного до п'яти), де кожна обставина буде мати різну оцінку [41, с. 52]. При цьому Т.І. Іванюк визначила певний перелік пом'якшуючих покарання обставин і запропонувала наступну їх оцінку: 1) з'явлення із зізнанням – 2 бали; 2) щире каяття – 1 бал; 3) активне сприяння розкриттю злочину – 3 бали; 4) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (компенсація моральної шкоди) – 3 бали; 5) відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину – 4 бали; 6) стан вагітності жінки під час вчинення злочину або розгляду справи у суді – 3 бали; 7) вчинення злочину під впливом тяжкої особистої, сімейної чи іншої обставини (обставин) – 4 бали; 8) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну службову чи іншу залежність – 5 балів; 9) вчинення злочину внаслідок неправомірних або аморальних дій потерпілого – 4 бали [41, с. 52].

Слід зазначити, що така система фактично заперечує відкритий перелік пом'якшуючих покарання обставин. Адже в іншому разі не зрозуміло, за якими балами оцінювати інші пом'якшуючі покарання обставини. Крім того, автор не

враховує, що наведені бали можуть бути тільки приблизними, оскільки зміст кожної пом'якшуючої покарання обставини є досить широким. Наприклад, щире каяття може мати різний ступінь щирості, вплив тяжкої особистої обставини також може бути різним. Більше того, автор не наводить, за якими критеріями формувалась відповідна бальна система, і яким чином оцінювалась кожна пом'якшуюча покарання обставина. Все це нівелює значення відповідної бальної системи для призначення покарання.

Крім того, Т.І. Іванюк, опираючись на наведену бальну систему, пропонує наступний механізм визначення впливу пом'якшуючих обставин на покарання: судом встановлюється сума балів усіх наявних обставин, яка становить відсоток, на який суд зменшує покарання стосовно середнього, прийнятого за 100 %. І приводить приклад призначення покарання за вчинення злочину передбаченого, ч. 3 ст. 185 КК України. Санкція цієї статті передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Середнє покарання становить чотири роки і шість місяців позбавлення волі. Обставинами, які пом'якшують покарання, у цій справі є з'явлення із зізнанням та активне сприяння розкриттю злочину. Оцінка з'явлення із зізнанням становить 2 бали, а активного сприяння розкриттю злочину – 3 бали. Сума балів становить 5. Це є відсоток, на який буде зменшено покарання, щодо середнього покарання, передбаченого санкцією ч. 3 ст. 185 КК України. П'ять відсотків від чотирьох років і шість місяців позбавлення волі становить три місяці позбавлення волі [41, с. 53].

Водночас вказана бальна система унеможлиблює застосування ст. 69 КК України. Якщо припустити наявність у справі одночасно всіх запропонованих Т.І. Іванюк пом'якшуючих покарання обставин з урахуванням балів, які вона наводить, то покарання повинно бути зменшено на 29 %. Беремо, наприклад, запропоновану автором ч. 3 ст. 185 КК України. 29 % від чотирьох років і шість місяців (середина санкції статті) становить 16 місяців. Таким чином, вказані обставини дають можливість пом'якшити покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України (зменшити покарання від середини санкції частини статті на 16 місяців), до трьох років і двох місяців позбавлення волі. А це

вище нижньої межі, встановленої санкцією відповідної частини статті. Таким чином, навіть у випадку наявності у справі всіх пом'якшуючих покарання обставин (практично ситуація неможлива), призначити покарання нижче нижньої межі, встановленої санкцією статті чи частини статті, неможливо. Не говорячи уже про наявність у справі також обтяжуючих покарання обставин. Тобто фактично такий інститут мав би припинити своє існування або необхідно переглядати всі санкції статей чи частин статей КК України із пристосуванням їх під вказану бальну систему. Однак санкції статей встановлені, виходячи із типового ступеню тяжкості злочину, а санкції частин статей, переважно із врахуванням кваліфікованих та особливо кваліфікованих ознак. Визначити рамки вказаних санкцій із врахуванням типового ступеня тяжкості основного складу злочину, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочинів, враховуючи при цьому необхідність забезпечення градації покарання в залежності від індивідуального ступеню вираженості ознак складу злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, представляється не можливим. В іншому разі кримінальним правом повинні займатись математики, а не юристи, і визначати міру покарання також відповідно не судді.

Наведене підтримується А.Т. Івановою, Л.А. Доліненко, А.Д. Соловйовим, які стверджують, що прийняття формалізованого підходу щодо призначення покарання ускладнило б роботу суду, внесло б в неї шкідливі для відправлення правосуддя елементи формалізму, адже судді здатні правильно оцінити значення тієї чи іншої обставини, яка пом'якшує покарання, в кожному конкретному випадку [23, с. 21; 29, с. 64; 19, с. 119].

Їх погляди розділяє Т.В. Сахарук, яка вважає, що можливості суду при здійсненні правосуддя по справах за наявності, наприклад, лише пом'якшуючих обставин зводяться до наступного: 1) призначити менш суворий вид основного покарання, якщо санкція є альтернативною; 2) призначити покарання, близьке до мінімуму; 3) не призначати додаткове покарання; 4) призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом; 5) звільнити особу від відбування покарання з випробуванням, тощо. За наявності лише обтяжуючих обставин, суд має право: 1)

призначити більш суворий вид основного покарання, якщо санкція є альтернативною; 2) призначити покарання, близьке до максимуму; 3) призначити додаткове покарання; 4) застосувати принцип часткового складання замість поглинання при призначенні покарання за сукупності злочинів тощо [39, с. 183-184].

Таким чином, на підставі зазначеного, слід зробити висновок, що процес врахування пом'якшуючих покарання обставин при його призначенні не може містити елементи формалізму, а повинен бути виключно індивідуалізованим. «Ціна» пом'якшуючої покарання обставини повинна визначатись у кожній конкретній справі судом. В іншому разі призначене покарання не буде забезпечувати досягнення його мети.

2.2.2. Теоретико-прикладні питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.

На сьогоднішній день питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, при умові відсутності обтяжуючих покарання обставин на законодавчому рівні врегульовано в статті 69¹ КК України.

Вказана норма доповнила КК України згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року [46]. Як уже зазначалось у дослідженні, за прогнозами соціально-економічних та інших наслідків внесення запропонованих змін до Кримінального кодексу повинно забезпечити більш широкі можливості для суду індивідуалізувати покарання особам, які вчинили злочини [68]. Однак така мета є незрозумілою з позиції змісту статті, що аналізується.

Стаття 69¹ КК України передбачає, що за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 66 КК України, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні підсудним своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями роз'яснив, що рішення про призначення покарання із застосуванням ст. 69¹ КК у вирокі має бути вмотивованим, а таке покарання не повинно перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК. Крім того, визначення покарання з дотриманням правил цієї норми закону можливе лише за наявності обставин, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК (з'явлення із зізнанням, щире каяття або

активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування або усунення заподіяної шкоди), а також при визнанні підсудним своєї вини та відсутності обставин, що обтяжують покарання. При цьому, на думку Пленуму Верховного Суду України, висловлену у наведеній вище постанові, правила ст. 69¹ КК не поширюються на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання — довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку. Положення ст. 69¹ КК застосовуються лише при призначенні найбільш суворого виду основного покарання, яке передбачено у відповідній санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. Якщо ж така санкція є альтернативною, то суд має право застосувати вимоги ст. 69¹ КК стосовно максимального строку (розміру) лише найбільш суворого виду основного покарання з числа тих декількох, які у цій санкції передбачено. Інші ж, менш суворі види основних покарань, передбачені в санкції відповідної статті (санкції частини статті) як альтернативні, призначаються судом у межах тих максимальних строків (розмірів), які встановлені для них у цій санкції [81].

Таким чином, із змісту норми статті 69¹ КК України та наведеного роз'яснення Пленуму Верховного Суду України вбачаються наступні підстави застосування вказаної норми.

Перша - наявність сукупності таких пом'якшуючих покарання обставин, як: з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільного відшкодування завданого збитку, усунення заподіяної шкоди. Слід зазначити, що у наведеному вище роз'ясненні Пленум Верховного Суду України вказав, що при застосуванні статті 69¹ КК України має бути щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину, а також добровільне відшкодування або усунення заподіяної шкоди. Сполучник «або» вказує на те, що достатньо однієї із зазначених обставин для застосування статті 69¹ КК України. В той же час сама стаття 69¹ КК України передбачає наявність обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 66 КК України. А, отже,

необхідна наявність всіх перелічених в пунктах 1 та 2 частини першої статті 66 КК України обставин. Якщо добровільне відшкодування завданого збитку та усунення заподіяної шкоди близькі за змістом обставини, оскільки збиток є різновидом шкоди [153, с. 668-670], то щире каяття і активне сприяння розкриттю злочину не можуть взаємно замінити одне одного. Оскільки згідно дослідження, проведеного Т.І. Іванюк, їх зміст не співпадає [41, с. 74-80].

Таким чином, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо застосування статті 69¹ КК України фактично суперечить самій нормі вказаної статті. Таку позицію Пленуму Верховного Суду можна пояснити хіба що буквальним тлумаченням норми. Адже стаття 69¹ КК України передбачає наявність перелічених в пунктах 1 та 2 частини першої статті 66 КК України обставин. Самі ж обставини в статті 66 КК України так і перераховуються: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, тобто із застосуванням сполучника «або». Зважаючи на те, що частина 1 статті 66 КК України тільки наводить перелік пом'якшуючих покарання обставин, то така конструкція пояснюється тим, що достатньо однієї із обставин, щоб вона була визнана пом'якшуючою при призначенні покарання. В свою чергу, норма статті 69¹ КК України передбачає наявність обставин перелічених в пунктах 1 та 2 частини першої статті 66 КК України, що відповідно розуміється, як їх сукупність.

Отже, першою необхідною підставою для застосування статті 69¹ КК України є наявність сукупності таких пом'якшуючих покарання обставин, як з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, при цьому, якщо остання мала місце.

У процесі написання дисертації було взято період з 01.06.2008 року до 01.01.2010 року, протягом якого згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень в Україні було проголошено 200 вироків із застосуванням статті 69¹ КК України. При цьому вказана практика показала, що тільки у 4 % вироків були наявні всі вище перелічені пом'якшуючі покарання обставини (Додаток 3).

Так, наприклад, у справі про обвинувачення громадянина К. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд встановив «характер та ступінь суспільної небезпечності та тяжкості вчиненого злочину, характеристики підсудного, яка за місцем проживання є позитивною, а також наявність пом'якшуючих покарання обставин: з'явлення із зізнанням, щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, добровільного відшкодування завданого збитку». На підставі вказаного покарання було призначено із застосуванням статті статтю 69¹ КК України у вигляді позбавлення волі строком на три роки [154].

Однак слід зазначити, що самі формулювання пом'якшуючих покарання обставин, які застосовувались судами, могли не відповідати нормативним. Зважаючи на те, що вказане не є предметом дослідження, то наявність таких обставин враховувалась як наявність нормативно визначених.

Судова практика допускає застосування статті 69¹ КК України і у випадках, коли у справі немає сукупності відповідних пом'якшуючих покарання обставин, або ж взагалі не встановлено жодних пом'якшуючих обставин.

Так, у 12 % вироків, де було застосовано статтю 69¹ КК України, суди не встановили жодних пом'якшуючих покарання обставин (Додаток 3). Однак у відповідних справах були наявні інші загальні засади призначення покарання. Така позиція судів вказує на те, що не обов'язково тільки наявність таких пом'якшуючих покарання обставини, як з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди повинна обмежувати суворість покарання.

Наприклад, у справі за обвинувачення громадянина Д. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного, який раніше не судимий, офіційно працює, задовільно характеризується за місцем проживання. Обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, судом не встановлено [155]. Звідси, як бачимо, особа винного загалом характеризується задовільно, що також, як самостійна засада призначення покарання здійснює свій вплив на обрання міри покарання.

Ще у 2 % вироків були наявні пом'якшуючі покарання обставини, однак ті, що не передбачені п. п. 1-2 частини 1 статті 66 КК України.

Так, наприклад, у справі за обвинуваченням громадянина К. у вчиненні злочинів, передбачених ч. ч. 2, 3 ст. 307 КК України, суд при призначенні покарання врахував характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, те, що він раніше не судимий, не працює, по місцю останньої роботи характеризується позитивно, по місцю проживання – задовільно, на обліку у лікарів нарколога і психіатра не стоїть, вважається потерпілим від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також врахував наявність пом'якшуючої покарання обставини – стан здоров'я [156].

Слід зазначити, що при застосуванні статті 69¹ КК України найчастіше зустрічалась така пом'якшуюча покарання обставина, як щире каяття (у 78 % вироків, у яких було застосовано статтю 69¹ КК України). При цьому у 5 % вироків суди застосовували статтю 69¹ КК України тільки на підставі одного щирого каяття, в решті випадках у поєднанні з іншими пом'якшуючими покарання обставинами. Однак вказана обставина взагалі найчастіше з-поміж інших пом'якшуючих покарання обставин зустрічається в судовій практиці (Додаток Б).

Така обставина, як добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди при застосуванні статті 69¹ КК України, зустрічалась у 30,5 % вироків. Водночас активне сприяння розкриттю злочину – у 28 % вироків, а з'явлення із зізнанням – у 9 % вироків. Така поширеність обставин характерна загалом для всіх категорій кримінальних справ (Додаток Б).

Слід зазначити, що у 1 % вироків при застосуванні статті 69¹ КК України судами встановлювались не тільки пом'якшуючі покарання обставини, визначені у п. п. 1-2 частини 1 статті 66 КК України, але й інші, в тому числі обтяжуючі покарання обставини і визнання вини (Додаток З).

Так у справі за обвинуваченням громадянина Л. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 статті 185 КК України, суд, призначаючи покарання, встановив тяжкість вчиненого злочину, дані про особу підсудного, який раніше не судимий, є учнем технікуму, позитивно характеризується за місцем проживання, на обліку у

лікарів нарколога і психіатра не стоїть, а також наявність пом'якшуючих покарання обставин: з'явлення із зізнанням, щире каяття, сприяння розкриттю злочину, відшкодування заподіяної шкоди, визнання вини, а також у якості обставини, що обтяжує покарання - вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння [157].

Виходячи з обставин даної справи, слід відмітити, що наявність визнання вини є однією з підстав застосування статті 69¹ КК України. Законодавець окремо виділив дану обставину, адже вона широко застосовується в судовій практиці в якості пом'якшуючої покарання (Додаток Б). Однак не наведена в переліку, визначеному в частині 1 статті 66 КК України.

Визнання вини зустрічалось у 41 % вироків, в яких було застосовано статтю 69¹ КК України.

Звідси виникає питання, чому саме обставини, визначені п. п. 1-2 частини 1 статті 66 КК України та визнання вини визнані, як підстави застосування статті 69¹ КК України.

Т.І. Нікіфорова пояснює визнання «особливими» саме обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК України заохоченням державою посткримінальної поведінки осіб, які вчинили злочин, що полегшує розкриття злочину, та найбільшою поширеністю саме цих обставин у судовій практиці [12, с. 103-104]. Вказане, мабуть, є єдиним логічним поясненням змісту ст. 69¹ КК України. І хоча з'явлення із зізнанням зустрічається не часто, тільки у 4 % вироків і тільки у справах про злочини проти життя та здоров'я особи і проти власності (Додаток Б). Однак саме така обставина, виходячи із її змісту, найбільш яскраво свідчить про позитивну постзлочинну поведінку винного.

Вказане підтверджується результатами опитування суддів на предмет визначення виду та розміру покарання (Додаток Е). Як при наявності з'явлення із зізнанням, щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, визнання вини, так і інших пом'якшуючих покарання обставин, суди можуть призначати більш м'який вид покарання, не призначати додаткове покарання, зменшувати розмір (строк)

покарання, пом'якшувати покарання і навіть звільняти від відбування покарання (Додаток Е).

При цьому при наявності з'явлення із зізнанням 30 % суддів за результатами проведеного опитування не призначають додаткового покарання, 26 % суддів зменшують розмір покарання, 20 % суддів призначають більш м'який вид покарання, 6 % - пом'якшують покарання і 18 % не дали відповіді на поставлене запитання (Додаток Е).

При наявності щирого каяття у більшості випадків судді призначають більш м'який вид покарання (44 % опитаних суддів), 26 % - зменшують розмір покарання і по 6 % суддів не призначають додаткове покарання або можуть як призначити більш м'який вид покарання, так і зменшити розмір (строк) покарання, або пом'якшують покарання. Також 6 % не визначились із відповіддю на поставлене запитання (Додаток Е).

Ще 6 % суддів пом'якшують покарання при наявності щирого каяття настільки, наскільки таке каяття щире (Додаток Е). Вказане слугує лишнім доказом того, що одна і та ж обставина в кожній конкретній справі може мати іншу вагу. Таким чином, встановити якісь межі покарання при наявності тієї чи іншої пом'якшуючої або обтяжуючої покарання обставини є недоцільним. Адже в такий спосіб буде порушуватись принцип індивідуалізації покарання.

Частіше суди призначають більш м'який вид покарання при наявності активного сприяння розкриттю злочину (50 % опитаних суддів). 24 % суддів у таких випадках зменшують розмір (строк) покарання, 6 % - пом'якшують покарання і 20 % не визначились із відповіддю на поставлене запитання (Додаток Е). Слід зазначити, що такий процент суддів (20 %) є досить високим порівнянно із випадками застосування з'явлення із зізнанням і щирого каяття. Тобто можна зробити висновок, що при застосуванні активного сприяння розкриттю злочину суддям важче чітко визначитись із конкретним способом пом'якшення покарання.

Крім того, при наявності активного сприяння розкриттю злочину судді, як вбачається із результатів опитування, не застосовують такий спосіб пом'якшення

покарання, як не призначення додаткового покарання, що є характерним для з'явлення із зізнанням і щирого каяття (Додаток Е).

Як показали проведені дослідження, при застосуванні такої пом'якшуючої покарання обставини, як добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, 46 % суддів призначають більш м'який вид покарання, 30 % - зменшують розмір покарання, ще по 6 % суддів вказало, що пом'якшують покарання або просто враховують без зазначення яким чином вони це роблять; 12 % - не дали відповіді на поставлене запитання. Слід зазначити, що як і при активному сприянні розкриттю злочину, при добровільному відшкодуванні завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди суди не застосовують такий вид пом'якшення покарання як не призначення додаткового покарання (Додаток Е).

А от при наявності визнання вини досить високий процент суддів не призначають додаткове покарання (30 %). Хоч найбільше суддів при наявності такої обставини зменшують розмір (строк) покарання (38 %). Ще 14 % суддів у таких випадках призначають більш м'який вид покарання. Деякі судді вказували, що пом'якшують покарання (6 %) та враховують відповідну обставину (6 %) без зазначення конкретних способів такого пом'якшення або врахування. І 6 % суддів взагалі не відповіли на поставлене запитання (Додаток Е).

З викладеного слід зробити висновок, що призначення покарання при наявності таких обставин як з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди та визнання вини, хоч і має певні схожі параметри, однак вони характерні і для інших обставин. Наприклад, такий спосіб пом'якшення покарання, як не призначення додаткового покарання, не застосовується суддями не тільки при наявності активного сприяння розкриттю злочину та добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, але й при наявності таких пом'якшуючих покарання обставин, як вчинення злочину неповнолітнім, вчинення злочину жінкою в стані вагітності [158, с. 117], вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, вчинення злочину під впливом

погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність, вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності (Додаток Е).

Отже, такі пом'якшуючі покарання обставини, як з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди та визнання вини щодо впливу на покарання, не володіють якимось особливими спільними характеристиками.

Таким чином, однозначно слід погодитись із позицією Т.І. Нікіфорової щодо визнання «особливими» саме обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК України, у зв'язку із заохоченням державою посткримінальної поведінки осіб, які вчинили злочин, що полегшує розкриття злочину [12, с. 103-104], та найбільшою поширеністю зазначених обставин у судовій практиці (окрім з'явлення із зізнанням).

Слід зазначити, що в судовій практиці при застосуванні статті 69¹ КК України досить часто зустрічаються і інші пом'якшуючі покарання обставини, не визначені в частині 1 статті 66 КК України, які, загалом, досить часто зустрічаються у судовій практиці. До прикладу, позитивна характеристика (характерна для 43,5 % вироків по всім категоріям справ), відсутність злочинного минулого (39 % вироків), наявність на утриманні близьких родичів (23 % вироків) (Додаток Б). І хоч застосування позитивної характеристики досить часто носить формальний характер, адже людина, яка вчинила злочин, уже має негативні тенденції у характері. Проте дві інші обставини, які, не зважаючи на те, що не відображають постзлочинну поведінку винного, однак загалом характеризують особу винного з позитивної сторони і можуть пояснювати причини вчинення злочину.

Думається, що і в таких випадках є підстави для обмеження суворості покарання. З вказаним погоджуються і суди.

Так, у справі за обвинуваченням громадянина М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, суд при призначенні покарання врахував тяжкість вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують покарання: щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, позитивну характеристику з місця проживання, наявність на утриманні неповнолітньої дитини

і батька інваліда другої групи. Все це дало суду підстави застосувати при призначенні покарання статтю 69¹ КК України і визначити покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років з конфіскацією всього майна, що належить на праві власності винному [159].

З вище зазначеного можна зробити висновок, що вимога застосування статті 69¹ КК України при наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин, визначених п. п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, та визнання вини, є спробою обмежити суворість покарання у невеликій кількості випадків. Адже як показала судова практика, випадки наявності у справі пом'якшуючих покарання обставин, визначених п. п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, та визнання вини - це тільки 0,5 % вироків (Додаток 3).

Наступною вимогою до застосування статті 69¹ КК України є відсутність обтяжуючих покарання обставин. Однак, як показує судова практика, стаття 69¹ КК України застосовується судами при призначенні покарання і при їх наявності (18,5 % вироків, в яких було застосовано ст. 69¹ КК України) (Додаток 3). В тому числі, у 1 % вироків стаття 69¹ КК України була застосована при наявності обтяжуючих покарання обставин та відсутності пом'якшуючих.

Так у справі про обвинувачення громадянина Т. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання із застосуванням статті 69¹ КК України врахував характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, який раніше судимий за аналогічні злочини, має три не зняті і не погашені судимості, не працює, постійного місця проживання не має, живе за рахунок випадкових заробітків, а також врахував в якості обставин, що обтяжують покарання – вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочинів [160].

Як вбачається із зазначеного, у справі наявні не тільки обтяжуючі покарання обставини, але й дані про особу винного є негативними. Така практика є неправомірною. Адже при відсутності пом'якшуючих покарання обставин і наявності обтяжуючих не може мати місця обмеження суворості покарання, окрім меж санкції статті. В іншому разі покарання, призначене у такому випадку, не буде

відрізнитись від покарання, призначеного при наявності ще й пом'якшуючих покарання обставин чи при наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин.

Наприклад, санкція частини 3 статті 185 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком від трьох до шести років. Середина даної міри покарання становить чотири роки шість місяців. Якщо у справі наявні тільки обтяжуючі покарання обставини, то призначене покарання повинно бути більш суворим ніж чотири роки шість місяців позбавлення волі. А суд застосував норму статті 69¹ КК України, яка обмежує суворість покарання за даний злочин чотирма роками позбавлення волі. Водночас суд у наведеній справі визначив ще м'якше покарання – три роки позбавлення волі [160]. Тобто на рівні нижньої межі санкції. Таким чином, не залишається простору для призначення покарання при наявності в аналогічній справі ще й обставин, що пом'якшують покарання, чи тільки пом'якшуючих покарання обставин або ж покарання повинно бути однаковим у всіх вище перелічених випадках. Останнє є абсолютно не припустимим з позиції індивідуалізації покарання.

Наступною умовою застосування норми статті 69¹ КК України є те, що призначене покарання не повинно перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

Отже, по перше, стаття 69¹ КК має імперативний характер, оскільки у ній зазначається, що у визначеному випадку покарання не може перевищувати певного розміру чи строку покарання.

По друге, іде мова про найбільш суворий вид покарання, передбачений відповідною санкцією норми. Тобто, стаття 69¹ КК повинна застосовуватись тільки у випадку, якщо санкція статті (частини статті), за якою особа притягається до кримінальної відповідальності, є альтернативною, оскільки саме така санкція передбачає декілька видів покарання, які можна порівняти за суворістю.

Однак, як свідчить судова практика, суди застосовують статтю 69¹ КК і у випадках, коли санкція статті (частини статті), за якою особа притягається до кримінальної відповідальності, є відносно визначеною.

Наприклад, у справі за обвинуваченням громадянина Д. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, суд при призначенні покарання застосував статтю 69¹ КК України [161]. Санкція вказаної норми передбачає лише покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. Отже, є відносно визначеною.

Загалом суди застосовували статтю 69¹ КК України, коли санкція норми є відносно визначеною у 44 % вироків, з них у 43 % вироків санкція передбачала такий вид покарання як позбавлення волі.

Таким чином, бачимо, що майже в половині випадків санкція передбачала один вид покарання, і при цьому це було позбавлення волі.

Отже, суди при наявності відносно визначеної санкції під найбільш суворим видом покарання розуміють позбавлення волі.

З огляду на статтю 51 КК України, якщо не брати до уваги довічне позбавлення волі, то позбавлення волі на певний строк є дійсно найсуворішим покаранням у системі покарань в Україні. В продовження думки слід звернутись до постанови Пленум Верховного Суд України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями, яка в частині 2 пункту 6² роз'яснює, що стаття 69¹ КК України не поширюється на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання — довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [81]. Пленум не роз'яснює, як у такому випадку бути із наведеною категорією осіб. Однак відповідне роз'яснення дано щодо призначення покарання за незакінчений злочин. В частині 2 пункту 6¹ наведеної постанови суд пояснив, що до осіб, які вчинили готування до такого злочину або вчинення замаху на злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, і яким не може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, мають застосовуватися

вимоги частин 2 і 3 ст. 68 КК, виходячи з максимального покарання позбавлення волі на певний строк [81].

Отже, для наведеної категорії осіб у випадку вчинення злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі при застосуванні статті 69¹ КК України 2/3, повинно враховуватись згідно частини 2 статті 63 КК України від п'ятнадцяти років.

Однак в такому разі поза сферою застосування статті 69¹ КК України залишаються всі решту категорії осіб, що вчинили злочини, за які санкцією статті (частини статті) передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Вище наведена позиція Пленуму Верховного Суду України вказує на те, що, якщо за злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі, то таке покарання не може бути пом'якшене [162, с. 127]. Однак вказане суперечить вимозі п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України щодо врахування при призначенні покарання такої загальної засади, як пом'якшуючі покарання обставини.

Таким чином, абзац 2 п. 6² постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями слід змінити та викласти у наступній редакції: «Правила ст. 69¹ КК поширюються і на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання — довічне позбавлення волі. До таких осіб вимоги ст. 69¹ КК про визначення двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання мають застосовуватися, виходячи з максимального покарання позбавлення волі на певний строк».

Крім того, Пленум Верховного Суду України пункті 6³ зазначеної постанови роз'яснює, що положення статті 69¹ КК України застосовуються лише при призначенні найбільш суворого виду основного покарання, яке передбачено у відповідній санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. Якщо ж така санкція є альтернативною, то суд має право застосувати вимоги ст. 69¹ КК стосовно максимального строку (розміру) лише найбільш суворого виду основного покарання з числа тих декількох, які у цій санкції передбачено. Інші ж, менш суворі

види основних покарань, передбачені в санкції відповідної статті (санкції частини статті) як альтернативні, призначаються судом у межах тих максимальних строків (розмірів), які встановлені для них у цій санкції. [81]. З вказаного вбачається, що стаття 69¹ КК України може бути застосовано і при відносно визначеній санкції, якщо така санкція передбачає найбільш суворий вид основного покарання. З огляду на статтю 51 КК України таке покарання – це позбавлення волі на певний строк. А при альтернативній санкції це може бути будь-яке покарання, яке є найсуворіше по відношенню до інших, передбачених у відповідній санкції видів покарання, окрім, фактично, штрафу, який є найм'якшим покаранням у системі покарань України.

Із вище зазначеного вбачається, що норма статті 69¹ КК України покликана встановити певні обмеження щодо застосування тільки найсуворішого покарання. Вказане свідчить про забезпечення гуманізації закону про кримінальну відповідальність України. Однак через дуже вузько визначені підстави застосування даної норми (мається на увазі наявність пом'якшуючих покарання обставин, передбачених п. п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, визнання вини і відсутність обтяжуючих покарання обставин) її дія обмежена.

В той же час, зважаючи на питому вагу засуджених до позбавлення волі в числі всіх засуджених, яка у 2009 році становила приблизно 24,3 % [163, с. 26], стаття 69¹ КК України повинна б стати дієвим засобом гуманізації покарання. Однак знову ж таки суди і без застосування статті 69¹ КК України, зазвичай, призначають покарання нижче 2/3 максимального строку або розміру найсуворішого покарання, передбаченого санкцією статті.

Найчастіше позбавлення волі призначалось у справах про вчинення розбоїв, умисних тяжких тілесних ушкоджень, умисних вбивств (в тому числі замахів) (Додаток К). Вказане пояснюється тим, що відповідні злочини є тяжкими та особливо тяжкими, а санкції за відповідні злочини передбачають покарання тільки у виді позбавлення волі. При цьому у справах про вчинення розбоїв позбавлення волі призначалось у 98 % вироків (у решті 2 % вироків призначались більш м'які види покарання), з яких у 69 % вироків розмір призначеного покарання був менший, ніж 2/3 максимального строку, передбаченого відповідними санкціями статті 187 КК

України. І тільки у 29 % вироків призначуване покарання перевищували вказану межу. По інших категоріях справ також призначення покарання є нижчим ніж $2/3$ максимального строку, передбаченого відповідними санкціями норм КК України. Загалом же, по всіх категоріях справ застосування позбавлення волі та обмеження волі (щодо санкцій, у яких відповідний вид покарання є найсуворішим) становило 75 % вироків, з них 55 % вироків покарання було нижче $2/3$ максимального строку, передбаченого відповідними санкціями норм КК України, у 9 % вироків покарання призначалось на рівні вказаної межі і тільки у 11 % вироків перевищувало $2/3$. Однак слід зазначити, що таке перевищення було не великим.

Звідси, можна зробити висновок, що обмеження суворості покарання на рівні $2/3$ максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого санкцією статті (частини статті) КК України не діє. Оскільки суди і так дуже рідко виходять за вказану межу і то у випадках, коли і так немає підстав до застосування статті 69¹ КК України.

Слід звернути особливу увагу і на той факт, що стаття 69¹ КК України передбачає визначення $2/3$ від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

З приводу того, як повинен здійснюватись розрахунок $2/3$ на сьогоднішній день жодних роз'яснень не існує. Якщо буквально тлумачити зміст норми, то слід було б $2/3$ визначати фактично від того строку чи розміру найсуворішого покарання, який становить верхню межу санкції. До прикладу, санкція частини 2 статті 185 КК України передбачає покарання у вигляді арешту на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Отже, для даної санкції $2/3$ максимального строку найбільш суворого виду покарання становить три роки чотири місяці позбавлення волі ($5 \text{ років позбавлення волі} * 12 = (60 \text{ місяців} * 2)/3 = 40 \text{ місяців позбавлення волі} / 12 = 3 \text{ роки} 4 \text{ місяці позбавлення волі}$).

Слід зазначити, що за такою формулою визначають $2/3$ максимального строку чи розміру найбільш суворого виду покарання і суди.

Так, у справі про обвинувачення громадянина П. у вчиненні, злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання врахував «характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, а також особу винного, який раніше два рази притягався до кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків, однак в силу ст. 89 КК України вважається не судимим, не працює, позитивно характеризується за місцем проживання, має малолітнього сина, стоїть на обліку у лікаря-нарколога з приводу вживання наркотичних засобів, обставини, що пом'якшують покарання - щире каяття, явка з повинною, визнання вини». На підставі вказаного із застосуванням статті 69¹ КК України підсудному було призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки [164].

У процесі дослідження було звернуто увагу, що обсяг покарання між нижньою межею і верхньою межею в санкціях різний. Отже, при вище зазначеному способі визначення $2/3$ від максимального строку чи розміру найсуворішого покарання для різних злочинів обмеження суворості покарання при застосуванні статті 69¹ КК України буде суттєвим чином різнитись і, таким чином, щодо одних злочинів суддям залишатиме широке поля для розсуду, а в інших набагато менше або ж взагалі ніякого. Так, до прикладу, санкція частини 1 статті 115 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років. $2/3$ максимального розміру найбільш суворого покарання в даному випадку становлять десять років позбавлення волі. В суду є можливість вибирати покарання в межах між семи до десяти років. А от в санкціях ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 186, ч. 3 ст. 199, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 404, ч. 3 ст. 410, ч. 4 ст. 424, ч. 2 ст. 437, ч. 1 ст. 438, ч. 1 ст. 439 КК України $2/3$ максимального розміру найбільш суворого покарання при наведеному вище варіанті розрахунку $2/3$ становитиме нижню межу санкції статті. При тому, що всі вони, окрім ч. 2 ст. 164 КК України, містять тільки один вид покарання. До вказаного переліку можна також віднести ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 438, ч. 1 ст. 442 КК України щодо осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років, осіб у віці понад 65 років, а також щодо жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, яким не може бути призначено покарання у виді довічного

позбавлення волі. А, отже, як уже зазначалось, береться до уваги максимальний розмір покарання позбавлення волі на певний строк. І таким чином, 2/3 у відповідних санкціях також знаходитиметься на рівні нижньої межі санкції.

З вказаного виходить, що суд повинен або призначити покарання на рівні 2/3 у випадку наявності для того підстав або перейти до більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Якщо у справі буде наявна ще хоча б одна пом'якшуюча покарання обставина, окрім визнання вини та визначених у п. п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України обставин, то суд уже повинен переходити до більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, з метою забезпечення індивідуалізації покарання. А як бути у тому випадку, якщо такі обставини істотно не знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. Тоді в суду не має підстав для застосування статті 69 КК України, але й покарання на рівні 2/3 буде занадто суворим, оскільки фактично не враховуватиме ще однієї пом'якшуючої покарання обставини.

Крім того, такий спосіб визначення 2/3 від максимального строку чи розміру покарання, який сьогодні використовують суди, призводить до того, що для деяких злочинів така межа в основному, кваліфікованому та особливо кваліфікованому складах злочинів становить одну і ту ж міру покарання. Іде мова про частини 3 та 4 статті 191, частини 2 та 3 статті 239-1, частини 2, 3 та 4 статті 298, частини 1 та 2 статті 397 КК України. До прикладу, ч. 1 ст. 397 КК України містить основний склад такого злочину як втручання в діяльність захисника чи представника особи і передбачає покарання у виді штрафу від ста до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років. Частина 2 статті 397 КК України передбачає те саме діяння, але вчинене службовою особою з використанням свого службового становища і карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Як вбачається із зазначеного, застосування статті 69¹ КК України і у випадку вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 397 КК України, і злочину, передбаченого ч. 2 ст. 397 КК України зобов'яже

суди призначити покарання не суворіше ніж два роки обмеження волі. Таким чином, фактично зрівноважуються за допомогою пом'якшуючих покарання обставин ступені тяжкості основних, кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів злочинів. Для цього і існують відповідні обставини. Однак вони це повинні робити у кожній конкретній справі індивідуально. А норма статті 69¹ КК України в такому формулюванні, в якому вона існує на сьогоднішній день, на нормативному рівні за допомогою окремих пом'якшуючих покарання визначила для суддів певний рівень суворості покарання, який зрівноважує абсолютно різні за ступенем тяжкості злочини. Так, при наведеному вище варіанті визначення 2/3 максимального розміру чи строку найбільш суворого покарання для 150 санкцій норм КК України відповідна межа становить три роки чотири місяці позбавлення волі (Додаток Л). До цього переліку належать такі як вбивство з необережності, так і згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, кваліфікований склад злочину порушення авторського права і суміжних прав та інші (Додаток Л). Тобто, абсолютно різні за своїм характером злочини.

Всі вище зазначені проблемні питання застосування статті 69¹ КК України, пов'язані із визначенням межі суворості покарання, вказують на те, що така межа не може визначатись шляхом буквального її тлумачення. Такі ж проблеми виникнуть, коли відповідна межа визначатиметься зазначеним способом від мінімуму.

Думається, що виходом із зазначених проблемних питань на сьогоднішній день може стати тлумачення статті 69¹ КК України не тільки виходячи із її змісту, але й і інших положень КК України щодо призначення покарання.

Згідно п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Винятками із вказаної вимоги може бути призначення тільки більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та призначення покарання за сукупністю злочинів чи сукупністю вироків. Отже, при застосуванні норми статті 69¹ КК України повинна також дотримуватись вище зазначена загальна засада призначення покарання. А, таким чином, 2/3 максимального строку чи розміру найбільш суворого виду покарання,

передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України повинні визначатись у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Звідси наведений спосіб розрахунку $2/3$ максимального строку чи розміру найбільш суворого виду покарання, який на сьогоднішній день використовується судами, не може мати місця у правозастосовчій практиці, так як суперечить одній із загальних засад призначення покарання.

Отже, $2/3$ максимального строку чи розміру найбільш суворого виду покарання при застосуванні статті 69¹ КК України повинні визначатись у три етапи:

перший етап - встановлення різниці між верхньою і нижньою межею найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК;

другий етап – визначення $2/3$ від отриманої різниці;

третьій етап – необхідно до нижньої межі найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, додати отриманий результат у попередньому етапі.

До прикладу, санкція частини 1 статті 115 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років. $2/3$ максимального строку чи розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією ч. 1 ст. 115 КК України становитиме дванадцять років чотири місяці позбавлення волі (15 років позбавлення волі – 7 років позбавлення волі = 8 років позбавлення волі * 12 = 96 місяців позбавлення волі * $2/3$ = 64 місяці позбавлення волі/12 = 5 років 4 місяці позбавлення волі; 7 років позбавлення волі + 5 років 4 місяці позбавлення волі = 12 років і чотири місяці позбавлення волі).

Таким чином, вказаний спосіб визначення $2/3$ максимального строку чи розміру найбільш суворого виду покарання вирішить вище зазначені проблемні питання. Адже, $2/3$ не буде виходити за межі санкції та буде визначатись, виходячи із інтервалу між максимумом і мінімумом визначеним санкцією для найсуворішого виду покарання.

Однак для того, щоб суди надалі не допускали зазначені вище помилки у правозастосовчій практиці є необхідним здійснення відповідного роз'яснення Пленумом Верховного Суду України. Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями слід доповнити п. 6⁴ наступного змісту: «При визначенні двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, в порядку застосування статті 69¹ КК України судам необхідно пам'ятати, що при цьому відповідні дві третини повинні визначатись, виходячи із меж, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин».

Проте слід зазначити, що вище наведений спосіб визначення межі суворості покарання є досить складний.

Думається, що більш простішою в практичному застосуванні є пропозиція М.С. Таганцева, яка висловлена більше століття тому назад, щодо визначення «точки відліку» при призначенні покарання як середини міри покарання [127, с. 388]. Однак вказане вимагає відповідних змін у норму статті 69¹ КК України (Додаток В).

Слід звернути увагу ще на одне питання щодо застосування статті 69¹ КК України. Пленум Верховного Суду України у пункті 6³ своєї постанови «Про призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року з наступними змінами та доповненнями роз'яснив, що положення статті 69¹ КК України застосовуються лише при призначенні найбільш суворого виду основного покарання [81]. Вказане роз'яснення є досить доречним. Оскільки в санкціях частини 1 статті 183 та частини 1 статті 203 КК України додаткове покарання є суворішим ніж основне, виходячи із системи покарань України, визначеної статтею 51 КК України. Так, санкція частини 1 статті 183 КК України передбачає покарання у виді штрафу до однієї тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на

строк до трьох років. Санкція частини 1 статті 203 КК України передбачає покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років.

Хоч сама стаття 69¹ КК України і не передбачає від якого саме найсуворішого покарання визначаються 2/3. Однак позиція Пленуму може пояснюватись тим, що додаткове покарання не завжди призначається. Однак у випадках призначення покарання за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 183 та ч. 1 ст. 203 КК України, суди навіть при наявності підстав для застосування статті 69¹ КК України мають можливість додаткове покарання призначати на рівні максимальної межі, визначеної санкцією статті, тобто строком на три роки. Звідси, думається, що вимоги статті 69¹ КК України щодо межі суворості покарання повинні поширюватись і на додаткове покарання, якщо воно є суворішим ніж основне.

З огляду на викладене у даному підрозділі дослідження норма статті 69¹ КК України є не дієва і у такому вигляді, в якому вона наявна сьогодні, не може існувати. Оскільки на сьогоднішній день інститут призначення покарання досить ґрунтовно сформований, щоб забезпечити призначення необхідного і достатнього покарання для виправлення винної особи і попередження вчиненню нею нових злочинів.

Крім того, слід зазначити, що саме врахування статті 69¹ КК України в судовій практиці носить виключно формальний характер. У 39 % вироків, де було застосовано статтю 69¹ КК України суд визначив її як принцип призначення покарання.

Зважаючи на те, що принципи кримінального права – це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його ситему та методи реалізації [72, с. 12]. Відповідно вказану норму не можна віднести до них. Як вбачається, із її змісту, стаття 69¹ КК України є способом забезпечення формалізації призначення покарання при наявності певних пом'якшуючих покарання обставин.

Слід ще й зазначити, що вказані 39 % вироків були винесені одним і тим же суддею. Цікавою є і географія застосування статті 69¹ КК України. 86 % вироків із застосуванням відповідної норми постановили судді сходу України, 8 % вироків – судді Півдня України та АРК, 3,5 % судді міста Києва та Київської області і 2,5 % вироків було винесено суддями західної України (Хмельницької та Чернівецької областей).

Отже, можна зробити висновок, що статтю 69¹ КК України застосовують тільки окремі судді. Вказане може пояснюватись вище зазначеними проблемами, пов'язаними із змістом статті 69¹ КК України.

З огляду на викладене, стаття 69¹ КК України не може забезпечити настання прогнозованих наслідків її прийняття. Адже за прогнозами соціально-економічних та інших наслідків внесення змін до Кримінального кодексу згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року повинно було забезпечити більш широкі можливості для суду індивідуалізувати покарання особам, які вчинили злочини [68]. Зважаючи на те, що покарання є частиною кримінальної відповідальності, то звернемось до поняття індивідуалізації кримінальної відповідальності, як її визначає Ю.В. Грачева – це правозастосовна діяльність, в процесі якої визначається конкретна міра відповідальності особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. При цьому автор наголошує на нерозривному зв'язку між індивідуалізацією і диференціацією кримінальної відповідальності [165, с. 57]. Остання реалізується через індивідуалізацію.

Диференціація кримінальної відповідальності здійснюється законодавцем у санкціях Особливої частини КК і окремих нормах Загальної частини КК [166, с. 69-70; 167, с. 188; 168, с. 18], в свою чергу індивідуалізація здійснюється судом у обвинувальному вирокі [168, с. 18]. При цьому Ю.В. Грачева та П.П. Андрушко норму статті 69¹ КК України відносять до шляху здійснення законодавцем саме диференціації кримінальної відповідальності [165, с. 58-59; 168, с. 23].

З огляду на викладене, норма статті 69¹ КК України через диференціацію кримінальної відповідальності у конкретних справах буде забезпечувати індивідуалізацію покарання.

В пояснювальній записці до законопроекту, яким було запропоновано доповнення КК України нормою статті 69¹, прогнозувалось, що відповідна норма повинна була забезпечити більш широкі можливості індивідуалізувати покарання [68]. Вказане викликає сумніви, адже норма статті 69¹ КК України сформульована таким чином, що можливості суду щодо призначення покарання звузились. Зазначене навряд чи можна назвати позитивом. Як вказує Ю.В. Грачева, чим детальніша регламентація законодавцем посилення і ослаблення відповідальності, тим менша сфера індивідуалізації і свободи правозастосовної діяльності на свій розсуд. Завдання кримінальної політики - знайти оптимальний баланс між диференціацією та індивідуалізацією відповідальності [165, с. 58]. Крім того, як уже зазначалось, суди і так фактично не переходять межу суворості покарання, встановлену статтею 69¹ КК України.

Сам же зміст статті 69¹ КК України фактично сформульований за прикладом статті 64 Модельного кримінального кодексу для держав СНД [116]. Тільки у вказаному рекомендаційному акті межа суворості покарання розміщена на рівні трьох четвертих розміру найбільш суворого виду покарання і передбачає також врахування таких пом'якшуючих обставин, як викриття інших учасників злочину і активне сприяння розшук майна, яке отримано внаслідок вчинення злочину, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину та вчинення інших дій, спрямованих на загладження шкоди, спричиненої потерпілому [116].

Вказане свідчить про те, що внесення до КК України статті 69¹ є з одного боку намаганням виконати зобов'язання перед Радою Європи, що впливає із пояснювальних записок до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» [68]. А з іншої сторони спроба підтримати єдність

законодавства держав-учасниць СНД. При цьому, виходячи із змісту норми статті 69¹ КК України, останнє намагання переважає.

На підставі зазначеного у даному підрозділі дослідження необхідно погодитись із пропозицією К.М. Флорі, яка згодом підтримана і І.М. Федорчук про необхідність відображення в законі заборони призначення максимального покарання при наявності у справі хоч однієї обставини, що пом'якшує покарання, та мінімального покарання при наявності обставини, яка обтяжує покарання [27, с. 117; 169, с. 236].

Таким чином, статтю 69¹ КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання» необхідно виключити, а КК України слід доповнити статтею 67¹ «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання» і викласти її у наступній редакції:

«1. За наявності однієї обставини, що пом'якшує покарання, строк або розмір покарання не може становити максимального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найбільш суворого) основного чи додаткового (якщо таке є більш суворе ніж основне) покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

2. За наявності однієї обставини, що обтяжує покарання, строк або розмір покарання не може становити мінімального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найм'якшого) основного покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу».

Таке розміщення запропонованої норми у КК України забезпечить послідовне розташування норм в КК України щодо порядку призначення покарання.

2.3. Особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання

Питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, є одним із найактуальніших у сфері призначення покарання. Оскільки природа перших - відповідно пом'якшувати покарання, а інших - обтяжувати його. В цьому контексті виникає питання, як пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини взаємодіють між собою при призначенні покарання.

Як уже зазначалось у попередньому підрозділі дослідження, наука кримінального права на сьогоднішній день пропонує різні варіанти вирішення питання впливу на покарання окремо пом'якшуючих обставин, а окремо обтяжуючих [23, с. 21; 29, с. 64; 19, с. 119; 39, с. 183-184; 148, с. 5; 149, с. 20-21; 150, с. 62; 151, с. 94; 152, с. 126; 41, с. 50-55].

Деякі автори наводять пропозиції щодо врахування пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин, протиставляючи ці обставини.

Так, А.Т. Іванова запропонувала внести зміни до КК, доповнивши його нормою наступного змісту: «за наявності у справі обставин справи, що пом'якшують відповідальність, суд призначає в межах санкції статті Особливої частини КК більш м'яке покарання, а за наявності обставин справи, що обтяжують відповідальність – більш тяжке» [23, с. 21].

Абзац 2 пункту 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями фактично конкретизує вказану пропозицію. А саме: називає конкретні обтяжуючі покарання обставини, при наявності яких можливо призначати більш суворе покарання, і певні пом'якшуючі покарання обставини, при наявності яких можливо призначати менш суворе покарання: «судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими

ознаками), і менш суворого — особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкаялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо» [81].

Фактично таким чином Пленум Верховного Суду виділяє «особливі» пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини. Хоча чітких критеріїв їх врахування не наводить. Натомість звертає увагу тільки на необхідність обговорення питань призначення більш суворого і менш суворого покарання при наявності відповідних обставин. Вказана позиція нашоухує на висновок, що наведені положення постанови Пленуму Верховного Суду України носять рекомендаційний характер. Адже суди зобов'язуються тільки обговорити питання призначення більш м'якого чи більш суворого покарання. Однак остаточне рішення залишається на розсуд суду.

Схожі пропозиції щодо врахування пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин було наведено у попередньому підрозділі дослідження, виходячи із ідей, запропонованих К.М. Флорею та І.М. Федорчук про необхідність відображення в законі заборони призначення максимального покарання при наявності у справі хоч однієї обставини, що пом'якшує покарання, та мінімального покарання при наявності обставини, яка обтяжує покарання [27, с. 117; 169, с. 236].

Як вбачається із наведеного, вчені пропонують найрізноманітніші способи врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання. Однак жодна із концепцій не пропонує варіантів врахування одночасно одних і других при призначенні покарання. А такі ситуації є досить частими в судовій практиці. У процесі написання дослідження було вивчено 1300 вироків по різних категоріях справ. Вказана судова практика показала, що у 45 % вироків при призначенні покарання було враховано як пом'якшуючі, так і обтяжуючі покарання обставини.

На зазначене проблемне питання звертає певним чином увагу Т.І. Іванюк, яка зазначає, що строк (розмір) покарання, який буде призначено судом особі, визнаній винною у вчиненні відповідного злочину, залежить також від врахування ступеня

тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, які обтяжують покарання. При цьому, по-перше, обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, зазвичай поєднуються у справі у найрізноманітніших варіантах, а їх вплив на строк (розмір) покарання визначається шляхом зіставлення їх значимості. Вказані обставини можуть нейтралізувати вплив один одного на покарання, і тоді строк (розмір) покарання, що призначається, наближається до середнього. По-друге, окрім обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, при призначенні покарання враховуються також ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного, які у кожному конкретному випадку є різними. При цьому ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного у деяких випадках можуть характеризуватися такою значною силою впливу, що наявні у справі обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання, можуть не здійснити помітного впливу на покарання [41, с. 153-54]. Отже, вище наведеним Т.І. Іванюк фактично сама заперечила дієвість бальної системи нею ж запропонованої [41, с. 52-53]. В такому разі взагалі не існує потреби у бальній системі.

Слід зазначити, що опитування, проведене серед суддів Івано-Франківської області на предмет визначення виду та розміру покарання, показало, що як при наявності у справі обтяжуючих покарання обставин, так і при наявності пом'якшуючих і обтяжуючих покарання обставин, 70 % опитаних суддів призначають покарання в межах санкцій статті (частини статті) (Додаток Е). Отже, як у випадку наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин, так і у випадку наявності пом'якшуючих і обтяжуючих, судді визначають міру покарання, виходячи із запропонованого санкцією норми.

Однак слід зазначити, що і у випадку наявності як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин, суди можуть також призначати покарання на рівні нижньої межі санкції норми і навіть більш м'яке покарання.

Наприклад, у справі за обвинувачення громадянина Б. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставину, що пом'якшує покарання – щире каяття та обставину, що обтяжує покарання – вчинення злочину,

перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння і призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки [170]. Санкція частини 3 статті 185 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком від трьох до шести років. Отже суд призначив покарання на рівні нижньої межі санкції норми. При тому, що у справі наявні пом'якшуючі і обтяжуючі покарання обставини, їхня кількість рівна. Інші загальні засади призначення покарання, як вбачається із вироку, враховувались при призначенні покарання формально [170]. Адже суд не вказав, що саме приймається до уваги під ступенем тяжкості вчиненого злочину і особою винного.

З наведеного можна припустити, що навіть при рівній кількості пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин вони не обов'язково повинні зрівноважувати одна одну. В даній справі щире каяття здійснило більший вплив на покарання, ніж вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння.

Однак залишається незрозумілим, як при різній кількості обставин, суд призначає однакове покарання різним підсудним.

Наприклад, у справі, що вище наводилась, також розглядалось питання про обвинувачення громадянина К., який спільно з громадянинею Б. вчинив злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК України. Суд, призначаючи покарання громадянину К., врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання – щире каяття та вчинення злочину неповнолітнім, а також обставину, що обтяжує покарання – вчинення злочину перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, і призначив покарання у вигляді знову ж таки позбавлення волі строком на три роки [170]. Отже, при наявності двох пом'якшуючих покарання обставин і однієї обтяжуючої покарання все одно залишилося на рівні нижньої межі санкції. При тому, що обставини справи щодо обвинувачення громадянина Б. і громадянина К. одні і ті ж.

Не змінюється ситуація із призначенням покарання і при наявності трьох пом'якшуючих покарання обставин і однієї обтяжуючої.

Так, наприклад, у справі за обвинуваченням громадянина В. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання

врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання: щире каяття, активне сприяння розкриття злочину, відшкодування матеріальної шкоди потерпілій, - та обставину, що обтяжує покарання - вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння. На підставі вказаного суд знову ж таки призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки. Однак при цьому на підставі наведених пом'якшуючих покарання обставин звільнив від відбування покарання на підставі статті 75 КК України [171].

Слід зазначити, що суд не вказав, що він приймає до уваги при визначенні розміру покарання (вид покарання не згадує, оскільки санкцією визначений тільки один вид покарання). Зважаючи на те, що врахування одних і тих же обставин при вирішенні різних питань призначення покарання може призвести до надто м'якого або надто суворого покарання. Звідси можна припустити, що пом'якшуючі покарання обставини брались до уваги тільки при вирішенні питання про можливість застосування статті 75 КК України. Однак тоді виходить, що суд призначив покарання на рівні нижньої межі санкції норми тільки на підставі обтяжуючих покарання обставин, що є неприпустимим. Адже суперечить правовому значенню обтяжуючих покарання обставин. З іншого боку, якщо суд при визначенні розміру покарання прийняв до уваги наведені пом'якшуючі покарання обставини, то, по-перше, покарання є надто м'яким, зважаючи на врахування одних і тих же пом'якшуючих покарання обставин двічі при призначенні покарання. А, по-друге, фактично суди призначають однакове покарання і при одній, і при двох, і при трьох пом'якшуючих покарання обставинах за умови наявності однієї обтяжуючої покарання обставини. Вказане є фактично порушення принципу індивідуалізації покарання.

Слід зазначити, що на рівні нижньої межі санкції норми суди призначають і при наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин.

Так, у справі за обвинуваченням громадянина Т. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують покарання: усвідомлення винним своєї вини та щире каяття. На

підставі зазначеного покарання було призначено знову ж таки у вигляді позбавлення волі строком на три роки [172].

Звідси можна зробити висновок, що суди надають перевагу пом'якшуючим покарання обставинам. Обтяжуючі покарання обставини не здійснюють належного впливу на призначуване покарання.

В даній справі слід ще звернути увагу на те, що суд застосував статтю 75 КК України, виходячи із того, що винний до відповідальності притягуються вперше, є особою молодого віку, характеризуються позитивно [172]. Тобто суд, обираючи розмір покарання, прийняв до уваги одні загальні засади призначення покарання, а застосовуючи статтю 75 КК України – інші, що є, звичайно, позитивом у судовій практиці.

Слід зазначити, що загалом у тих вироках, де наявні обтяжуючі покарання обставини незалежно від їх кількості і кількості пом'якшуючих покарання обставин, суди призначають покарання у межах від нижньої межі санкції статті (частини статті) до середини і навіть переходять до більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. У тих справах, де особи обвинувачувались у злочинах, за які санкція статті передбачала декілька видів покарання, суди могли і обирати найбільш суворий вид покарання, однак розмір такого покарання все одно залишався на рівні від найменшого до середнього, передбаченого санкцією статті.

Отже, на підставі досліджених 1300 вироків, проголошених в Україні в період з 1 червня 2008 року по 1 січня 2010 року можна зробити висновок, що суди навіть при наявності обтяжуючих покарання обставин схиляються до призначення, як найм'якшого покарання. Вказане ще раз свідчить про те, що в судовій практиці при призначенні покарання «точкою відліку» є нижня межа санкції статті (частини статті). Однак через це простору для індивідуалізації покарання в залежності від кількості пом'якшуючих покарання обставин не залишається. І таким чином, незалежно від такої кількості покарання, у різних справах залишається однаковим. В свою чергу, обтяжуючі покарання обставини або взагалі ніякого впливу на покарання не здійснюють, або їх вплив є незначний.

Звичайно, такі тенденції у судовій практиці є виявом гуманізму. Однак такий гуманізм призводить до порушення принципу індивідуалізації покарання і призначення уже занадто м'яких покарань, які не відповідають обставинам справи.

Вище підкреслювалось, що при призначенні покарання беруться до уваги і інші загальні засади призначення покарання, а не тільки пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини. В результаті опитування суддів, також було встановлено, що для визначення «точки відліку» при призначенні покарання беруться до уваги ступінь тяжкості вчиненого, особа винного та наслідки злочину (Додаток Е). Як показує судова практика, вплив таких загальних засад призначення покарання може бути суттєвим.

Наприклад, у справі за обвинуваченням громадянина Д. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд призначаючи покарання врахував, що цей злочин тяжкий умисний, врахував особу винного, а саме те, що він неодноразово притягувався до кримінальної відповідальності, вчинив злочин, відбуваючи покарання в Маневицькій виправній колонії - 42, а також зважив на його позитивну характеристику з місця відбуття покарання. Врахував і суд в якості обставин, що пом'якшують покарання наступне: щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, а в якості обставин, що обтяжують покарання - рецидив злочинів, а також вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння. На підставі вказаного суд визначив міру покарання у вигляді трьох років шість місяців позбавлення волі [173]. Як уже зазначалось, санкція норми, за якою обвинувачувався громадянин Д. передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Отже суд при рівній кількості пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин призначив покарання вище, ніж нижня межа санкції частини статті. Однак у даній справі, на відміну від вище наведених справ суд прийняв до уваги конкретні дані про особу винного і ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Як вбачається, ступінь тяжкості злочину було визначено на підставі статті 12 КК України, що вже враховано при конструкції санкції норми. А от особа винного характеризується, як позитивними, так і негативними ознаками. Отже, слід

зазначити, що у даній справі суд приділив значну увагу даним про особу винного, при чому негативним даним.

Звідси можна зробити висновок, що судова практика при визначенні міри покарання значну роль приділяє не тільки таким загальним засадам призначення покарання, як пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини, але й і іншим загальним засадам. При цьому роль кожної із таких загальних засад призначення покарання, як ступінь вираженості ознак складу злочину (необхідність в існуванні саме такої засади призначення покарання обґрунтовано у першому розділі даного дослідження), особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, у кожній конкретній справі інша. Вказане стосується і всіх інших загальних засад призначення покарання, передбачених статтею 65 КК України, окрім такої засади як призначення покарання у межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Адже остання фактично є типовою для злочинів певного виду.

Таким чином, слід зробити висновок, що вплив кожної із загальних засад призначення покарання є індивідуальним. Відповідно встановити, певні чіткі критерії призначення покарання не представляється можливим. Вказане уже обґрунтовувалось у даному дослідженні.

Крім того, на підставі викладеного у даному підрозділі дослідження слід зробити висновок, що судова практика в Україні спрямована на призначення якнайм'якшого покарання, в тому числі і при наявності обставин, що обтяжують покарання. І, таким чином, в незалежності від кількості пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин, покарання у різних справах залишається однаковим. Така гуманність суду призводить і до того, що часто покарання при наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин ідентичне призначеному покаранню і за наявності обтяжуючих покарання обставин [174, с. 221-224].

На підставі наведеного, слід зазначити, що обтяжуючі покарання обставини в судовій практиці або взагалі ніякого впливу на покарання не здійснюють, або їх вплив є не значний.

Наведені проблеми пояснюються в першу чергу тим, що суди визначають «точка відліку» при призначенні покарання, як нижню межу санкції статті (частини статті).

Вказані проблеми визначення міри покарання можуть бути усунуті за рахунок внесення змін до закону про кримінальну відповідальність (Додаток В).

2.4. Особливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Згідно статті 69 КК України за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин. У такому випадку суд не має права призначати покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України. На вказаних підставах суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

Таким чином, з наведеного вбачається, що підставами застосування статті 69 КК України є:

- 1) наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання;
- 2) вказані пом'якшуючі покарання обставини повинні істотно знижувати ступінь тяжкості вчиненого злочину;
- 3) дані про особу винного;
- 4) мотивованість прийнятого рішення.

Вказане дає можливість суду або призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин. Крім того, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

Вказані висновки впливають із буквального тлумачення норми статті 69 КК України. Однак не дають відповіді на всі запитання, які виникають у процесі застосування вказаної норми.

Певні роз'яснення з цього приводу містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями.

Так, п. 8 наведеної постанови вказує на те, що пом'якшуючих покарання обставин має бути не менше двох [81].

Проведене опитування серед суддів та працівників прокуратури щодо даного питання показало, що 83,3 % суддів вважають доцільним встановлення можливості призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, при наявності тільки однієї пом'якшуючої покарання обставини, яка істотно знижує ступінь тяжкості вчиненого злочину з урахуванням особи винного. Натомість 75 % працівників прокуратури проти таких змін до закону про кримінальну відповідальність (Додаток А). Вказане пояснюється позицією судів України щодо призначення якнайм'якшого покарання, про що вже ішла мова в дослідженні. В той же час, прокуратура залишає для себе головну функцію – каральну (що, у принципі, суперечить ролі прокуратури у суспільстві).

Хоч необхідно підкреслити, що загалом у судовій практиці стаття 69 КК України не часто застосовується. Проведений аналіз 1300 вироків свідчить, що стаття 69 КК України була застосована у 12 % вироків. З них у 1 % вироків вказана норма застосовувалась при наявності однієї пом'якшуючої покарання обставини.

Так у справі за обвинуваченням громадянина М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, суд при призначенні покарання врахував наявність тільки такої пом'якшуючої покарання обставини, як наявність на утриманні двох неповнолітніх дітей. Вказане послужило підставою для застосування статті 69 КК України і призначення покарання у вигляді двох років позбавлення волі [175].

Наведене свідчить, що судді не просто підтримують ідею встановлення можливості застосування статті 69 КК України при наявності однієї пом'якшуючої покарання обставини, але й вказане практикують.

Слід зазначити, що КК Російської Федерації уже визначив таку можливість у частині 2 статті 64 [123].

В свою чергу, у науці кримінального права щодо вказаної проблеми погляди розділились. Так, М.Д. Шаргородський, М.А. Беляєв, А.М. Плешаков, В.С. Орлов, О.В. Євдокімова та інші підтримують ідею, що більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, можна призначати і при наявності однієї пом'якшуючої покарання обставини, яка істотно знижує ступінь суспільної небезпеки злочину [176, с. 361; 177, с. 16; 178, с. 233-234; 179, с. 14].

Іншу позицію висловлював Г.І. Чечель, який вважав, що одна пом'якшуюча покарання обставина не може давати можливості призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом [25, с. 154]. Свою позицію автор обгрутовував тим, що на зазначене вказує судова практика. Однак, як бачимо, станом на сьогоднішній день судова практика робить спроби іти іншим шляхом. Вказане диктується поглядами більшості суддів (Додаток А).

Таким чином, слід розділити позицію суддів. Адже дійсно, і одна пом'якшуюча покарання обставина може знизити ступінь тяжкості злочину до такого рівня, що ступінь тяжкості конкретно вчиненого злочину в порівнянні з більшістю злочинів даного виду буде істотно меншим.

Та ж наведена вище кримінальна справа щодо обвинуваченням громадянина М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України. Підсудний вчинив злочин проти власності. Однак, як вбачалось з мотивувальної частини вироку, вказане було продиктоване тяжким матеріальним становищем, що пояснюється в першу чергу, наявністю на утриманні двох неповнолітніх дітей [175]. Зазначене дало підстави суду визначити конкретно вчинений злочин, як невеликої тяжкості. Хоча згідно санкції частини 2 статті 186 КК України даний вид злочину є тяжким. Зважаючи ж на наявність наведеної пом'якшуючої покарання обставини, яка

пояснює причини вчинення злочину, можна погодитись з тим, що існували підстави до застосування статті 69 КК України.

Проблемним є і питання про те, які саме пом'якшуючі покарання обставини здатні істотно знизити ступінь тяжкості злочину.

І.І. Карпець, Г.І. Чечель, В.В. Стеценко вважали, що призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, можна при наявності як передбачених КК пом'якшуючих покарання обставин, так і тих, які не входять до законодавчого переліку [21, с. 111-112; 180, с. 67; 181, с. 108].

П.Ф. Пашкевич та В.В. Ераксін вважали, що застосувати відповідну норму можна тільки при наявності «досить вагомих» пом'якшуючих обставин [107, с. 105; 182, с. 325].

Матеріальний закон не встановлює жодних обмежень щодо застосування пом'якшуючих покарання обставин, не визначених КК України. В тому числі не визначені вони і щодо застосування статті 69 КК України. Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2004 року у порівнянні із законом про кримінальну відповідальність не встановлює жодних додаткових вимог до пом'якшуючих покарання обставин, які дають підстави призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом [81].

Судова практика також допускає застосування статті 69 КК України і при наявності обставин, що пом'якшують покарання, не визначених законодавчо.

Так, у справі за обвинуваченням громадянина Д. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК України, суд при призначенні покарання, застосувавши статтю 69 КК України, врахував наступні пом'якшуючі покарання обставини: неповнолітній вік підсудного, соціальний статус, задовільну характеристику, стан здоров'я, усвідомлення вчиненого, визнання вини та щире каяття [183]. Таким чином, у наведеній справі більшість пом'якшуючих покарання обставин, які були враховані при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, є такі, що не визначені частиною 1 статті 66 КК України.

Зважаючи ще й на те, що кожна пом'якшуюча покарання обставина у конкретній справі має різне правове вираження і відповідно вплив на покарання може бути різний, то відповідно будь-яка пом'якшуюча покарання обставина здатна істотно знизити ступінь тяжкості вчиненого злочину.

На підставі вказаного можна зробити висновок, що застосування статті 69 КК України можливе при наявності будь-яких пом'якшуючих покарання обставин*.

Норма статті 69 КК України також вимагає врахування при її застосуванні даних про особу винного.

В першу чергу тут слід зазначити, що стаття 69 КК України встановлює необхідність істотного зниження ступеня тяжкості вчиненого злочину пом'якшуючими покарання обставинами, а також врахування особи винного. В свою чергу, Пленум Верховного Суду України у частині 2 пункту 8 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року роз'яснює, що суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину [81]. Тобто вимагає, щоб істотно знижували ступінь тяжкості вчиненого або пом'якшуючі покарання обставини, або дані про особу.

Слід зазначити, що в судовій практиці у 22 % вироків, де було застосовано статтю 69 КК України, враховувались дані про особу винного, з них у 17 % вироків поряд із пом'якшуючими покарання обставинами, а у 5 % вироків при застосуванні статті 69 КК України враховувались тільки дані про особу винного, в решті 78 % вироків – призначаючи більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, суди враховували тільки пом'якшуючі покарання обставини.

Як вбачається, суди допускають можливість істотного зниження ступеня тяжкості вчиненого злочину даними про особу винного.

---

* Зміст кожної пом'якшуючої покарання обставини, зокрема, проаналізовано автором у окремих публікаціях [184, с. 668-671; 185, с. 168-172; 186, с. 24-28; 187, с. 101-103; 188, с. 229-231; 189, с. 262-263; 190, с. 488-489; 191, с. 110-112; 192, с. 301-303].

Так, наприклад, у справі за обвинуваченням громадянина К. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України, суд при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, врахував особу винного, який раніше не судимий, свою вину в скоєнні злочину визнав повністю, щиро розкався, активно сприяв розкриттю злочину, добровільно відшкодував шкоду потерпілим, позитивно характеризується, має на утриманні неповнолітню дитину [193]. Таким чином, суд до даних про особу винного відніс також обставини, які згідно ч. 1 ст. 66 України є пом'якшуючими покарання. Вказане наявне і в решті 5 % вироків, де суд застосовуючи статтю 69 КК України, врахував тільки дані про особу винного.

Отже фактично суди застосовують статтю 69 КК України або враховуючи тільки пом'якшуючі покарання обставини, або і пом'якшуючі покарання обставини і дані про особу винного.

Однак, зважаючи на те, що пом'якшуючі покарання обставини і особа винного є самостійними засадами призначення покарання, кожна з яких здійснює свій вплив на призначуване покарання, можна припустити ситуацію, що і дані про особу винного здатні істотно знизити ступінь тяжкості вчиненого. Адже вони так само, як і пом'якшуючі покарання обставини, впливають на нього.

Таким чином, наведена позиція Пленуму Верховного Суду є цілком логічною. Вказане потребує відповідних змін і до статті 69 КК України. Адже в такому вигляді, в якому вона на сьогоднішній день сформульована, існують суперечності між її змістом і наведеним вище роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України (Додаток В).

Необхідно також визначитись із питанням, якими повинні бути дані про особу, щоб вони давали можливість призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

При проведенні опитування серед суддів і працівників прокуратури по зазначеному питанню встановлено, що 94,4 % опитаних суддів вважає за можливе призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, при наявності хоча б однієї обставини, яка негативно характеризує особу винного, але не включена у

перелік обставин, що обтяжують покарання. З вказаним також погоджуються 66,7 % опитаних працівників прокуратури (Додаток А).

Слід зазначити, що у тих 5 % вироків, де при застосуванні статті 69 КК України враховувались тільки дані про особу, вказані дані були позитивними (наприклад, підсудний раніше не судимий, свою вину в скоєнні злочину визнав повністю, щиро розкався, активно сприяв розкриттю злочину, добровільно відшкодував шкоду потерпілим, позитивно характеризується, має на утриманні неповнолітню дитину, є молодою особою, вперше притягується до кримінальної відповідальності, примирився із потерпілим і в повному обсязі добровільно відшкодував заподіяну злочином шкоду, на протязі досудового слідства показань не змінював, є пенсіонером, сумлінно ставиться до роботи, що відзначено державними нагородами, незначний розмір хабара).

Слід зазначити, що і в решті випадків, де було застосовано більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, негативних даних про особу підсудного не було.

Хоча не можна виключити випадків наявності такої ситуації. Зважаючи на те, що норма статті 69 КК України не заперечує такої можливості, а крім того, визначаючи міру покарання, суди враховують в сукупності всі загальні засади призначення покарання. В результаті одні з них можуть мати більшу вагу, ніж інші. Таким чином, якась негативна обставина, що віднесена до даних про особу може і не здійснити суттєвого впливу на призначуване покарання, що в кінцевому рахунку все-таки дасть можливість істотно знизити ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Залишається також не вирішеним питання можливості застосуванні статті 69 КК України при наявності обтяжуючих покарання обставин [194, с. 144-145]. У самій нормі про це нічого не зазначається. Не дає з цього приводу роз'яснення і Пленум Верховного Суду України. В ході опитування суддів та працівників прокуратури встановлено, що 77,8 % опитаних суддів та 62,5 % опитаних працівників прокуратури вважають, що більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, можна призначити і при наявності однієї обтяжуючої покарання обставини (Додаток А).

Крім того, у 48 % вироків, в яких було застосовано статтю 69 КК України, при призначенні покарання враховувались обтяжуючі покарання обставини. В одній із справ стаття 69 КК України була застосована, тільки виходячи із даних про особу винного, пом'якшуючих покарання обставин не було встановлено, натомість було встановлено обтяжуючі обставини.

Так, у справі про обвинувачення громадянина О. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України, суд при призначенні покарання із застосуванням статті 69 КК України врахував дані про особу винного, який вперше притягується до відповідальності, щиро розкався в скоєному та активно сприяв розкриттю злочину, позитивно характеризується за місцем проживання, є особою молодого віку, потерпілі просять суворо його не карати, а також наявність обтяжуючої покарання обставини: вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння [195]. Як вбачається, пом'якшуючі покарання обставини, визначені ч. 1 ст. 66 КК України, фактично були. Однак суд їх визначив, як дані про особу винного.

В науці кримінального права також не має єдності думок щодо зазначеного питання.

Так, Г.І. Чечель вважає, що наявність обтяжуючих покарання обставин само по собі вказує на підвищену суспільну небезпеку вчиненого та суб'єкту злочину і відповідно виключає можливість застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено законом [25, с. 155]. О.А. Мясніков, Ю. Манаєв, В. Стаценко та інші дотримуються протилежної точки зору [196, с. 131; 197, с. 34; 198, с. 123].

Зважаючи знову ж таки на те, що кожна пом'якшуюча чи обтяжуюча покарання обставина здійснює самостійний вплив на призначуване покарання, при цьому вага тої чи іншої обставини при впливі на покарання може бути різною, то відповідно наявність обтяжуючих покарання обставин не обов'язково повинна перешкоджати пом'якшуючим покарання обставинам та/чи особі винного істотно знизити ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Отже, застосування статті 69 КК України можливе і при наявності обтяжуючих покарання обставин. При чому, як показує судова практика, це такі обтяжуючі покарання обставини, як вчинення злочину у стані алкогольного

сп'яніння (54,2 % вироків, де було застосовано статтю 69 КК України) і рецидив злочинів (2,1 % вироків). Тобто суди вважають, що відповідні обтяжуючі покарання обставини не здійснюють суттєвого впливу на ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Що стосується вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння, то така ситуація пояснюється тим, що ця обставина не володіє однією із обов'язкових ознак – суворе визначення напрямку впливу. Як зазначає Л.Л. Кругліков, крізь призму вимоги суворо визначеного напрямку впливу постає питання про доцільність включення у перелік вище зазначену обставину, оскільки не завжди вона свідчить про підвищену ступінь небезпечності скоєного та особи [199, с. 88]. У ряді випадків, навпаки, її наявність свідчить про понижену ступінь небезпечності діяння і особи винного [199, с. 104; 200, с. 43].

А от наявність рецидиву злочинів при застосуванні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, мабуть, все-таки вимагає наявності пом'якшуючих покарання обставин, які б могли знівелювати вплив такої обтяжуючої обставини на призначуване покарання.

Зважаючи на те, що норма статті 69 КК України передбачає призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, і допускає наявність обтяжуючих покарання обставин, вважаємо за необхідне порівняти її з статтею 69¹ КК України, яка обмежує тільки суворість покарання, однак виключає наявність обтяжуючих покарання обставин.

З огляду на викладене, ст. ст. 69, 69¹ КК України окреслюють верхню і нижню межу строку і розміру покарання у випадку їх наявності [201, с. 166].

При цьому ст. 69 КК України вирішує вказане питання на користь обставин, що пом'якшують покарання, і які здатні істотно знизити ступінь тяжкості злочину.

Слід звернути увагу, що ст. 69¹ КК має імперативний характер, оскільки у ній зазначається, що у визначеному випадку покарання не може перевищувати певного розміру чи строку. Водночас, застосування ст. 69 КК України є правом суду, оскільки вона передбачає, що суд може призначити (*а може і не призначати*) більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Однак, як встановлює ч. 1 ст. 69 КК

України, суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України.

Таким чином, межі суворості та м'якості покарання встановлені законодавцем та не можуть бути змінені судом. Однак, якщо межа суворості покарання в обов'язковому порядку повинна бути дотримана судом, то пом'якшення покарання до найвищої межі є правом суду.

В цьому контексті В. Мінська зазначає, що фактично необхідність існування ст. 69¹ КК України зводиться до обмеження суворості покарання при наявності у справі певних визначених законом обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що обтяжують покарання [202, с. 49].

Проте виникає питання, як практично призначити покарання з дотриманням вимог і ст. 69, і ст. 69¹ КК України.

Так, наприклад, підсудний вчинив злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК України. Санкція статті за цей злочин встановлює покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Якщо обставини справи вказують на з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, визнання вини та відсутність обставин, що обтяжують покарання, то у такому випадку суд зобов'язаний застосувати ст. 69¹ КК України і призначити покарання не більше двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України. Для санкції ч. 3 ст. 185 КК України вказане становитиме 4 роки. Після цього суд повинен проаналізувати зазначені обставини та інші пом'якшуючі у справі обставини на предмет їх можливості істотно знизити ступінь тяжкості вчиненого злочину та врахувати особу винного. Слід зазначити, що, незважаючи на право суду застосовувати ст. 69 КК України, однак він зобов'язаний проаналізувати вказані питання. У випадку позитивної відповіді на зазначені питання суд може застосувати ст. 69 КК України.

Однак припустимо іншу ситуацію, коли у справі наявні обтяжуючі покарання обставини. У такому випадку суд уже має право обійти межу суворості покарання.

Однак він може також проаналізувати пом'якшуючі покарання обставини на предмет їх можливості істотно знизити ступінь тяжкості вчиненого злочину та врахувати особу винного, і відповідно застосувати ст. 69 КК України, що сьогодні наявне в судовій практиці.

Або ж можлива ситуація, коли у справі є не всі пом'якшуючі покарання обставини, передбачені п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 67 КК України (наприклад, особа не має можливості відшкодувати завдані збитки) або ж наявні інші пом'якшуючі покарання обставини. У вказаних випадках ст. 69¹ КК України уже не підлягає застосуванню. Отже в такому разі законодавчо не встановлена межа суворості покарання. Однак можливе застосування ст. 69 КК України.

Вище зазначене ще раз вказує на недосконалість норми статті 69¹ КК України, про що вже ішла мова в дослідженні.

Наступною умовою застосування статті 69 КК України є мотивованість прийнятого рішення. Однак дане питання стосується більше проблем процесуального права, аніж матеріально. Тому в даному дослідженні воно не буде аналізуватись.

При наявності всіх вище зазначених умов стаття 69 КК України дає можливість суду або призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин. Крім того, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

З буквального тлумачення вказаної норми, а також виходячи із законів логіки, зрозуміло, що судівський розсуд щодо основного покарання при застосуванні статті 69 КК України полягає в можливості або призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин. В даному випадку постає питання: а як же бути із

додатковим покаранням. Чи можна одночасно, вибираючи один із варіантів призначення більш м'якого покарання, ніж передбаченого законом, щодо основного покарання ще й не призначати додаткового покарання.

Слід зазначити, що результати опитування, проведеного серед суддів та працівників прокуратури по вказаному питанню показали, що 88,9 % суддів та 54,2 % працівників прокуратури вважають за можливе, окрім призначення більш м'якого, ніж передбачено законом, основного покарання, не призначати додаткового (Додаток А), хоча у дослідженій судовій практиці такі випадки не зустрічались.

В науці кримінального права немає єдності думок по зазначеному питанню. А.В. Кладков розділяє позицію більшості суддів та працівників прокуратури [203, с. 412].

В свою чергу, А.І. Рарог та В.П. Степалін з нею не погоджуються [204, с. 38-39]. Однак їхня позиція мотивована конструкцією відповідної норми КК Російської Федерації, яка, перераховуючи способи призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, використовує сполучник «або» [123].

КК України використовує словосполучення «крім того», що може допускати можливість одночасного не призначення ще й додаткового покарання, або також вказує на те, що не призначення додаткового покарання є окремим способом призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Зважаючи на те, що якщо, додаткове покарання передбачено санкцією статті (частини статті) як обов'язкове, то суд повинен його призначити. Відповідно не призначення додаткового покарання є самостійним способом призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Зважаючи на те, що основне і додаткове покарання абсолютно не взаємозалежні, призначення більш м'якого основного покарання ніяким чином не перешкоджає не призначенню додаткового покарання.

Однак, думається, що підстави для застосування кожного із способів призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, повинні бути різними.

Слід зазначити, що 88,9 % суддів та 45,8 % працівників прокуратури притримуються протилежної точки зору (Додаток А). Однак вказане призводитиме до призначення надмірно м'якого покарання.

Допускають також судді (83,3 %) та працівники прокуратури (50 %) можливість застосування одночасно одного із способів призначення більш м'якого основного покарання, ніж передбачено законом, і не призначення додаткового покарання при наявності обтяжуючих покарання обставин (Додаток А).

Із цим, думається, слід погодитись, адже, як уже зазначалось, обтяжуюча покарання обставина може і не здійснити суттєвого впливу на призначуване покарання, те саме стосується і даних, які негативно характеризують особу винного.

83,3 % суддів та тільки 16,7 % працівників прокуратури вважають допустимою можливість застосування одночасно одного із способів призначення більш м'якого основного покарання, ніж передбачено законом, і не призначення додаткового при наявності тільки однієї пом'якшуючої покарання обставини з врахуванням особи винного (Додаток А).

Думається, що вказане можливе тільки при умові, що дані про особу винного будуть позитивно його характеризувати. Адже, у іншому разі обидва способи призначення більш м'якого основного покарання, ніж передбачено законом, будуть застосовані на підставі однієї і тієї ж пом'якшуючої покарання обставини, що буде свідчити про надмірну м'якість покарання.

На підставі викладеного у даному підрозділі дослідження постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями слід доповнити роз'ясненням щодо правильного застосування норми статті 69 КК України в чинній редакції (Додаток В).

Однак, все ж зважаючи на вище наведені недоліки нормативного визначення, доцільним було б статтю 69 КК України змінити і викласти у наступній редакції: «За наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує покарання, або даних про особу винного, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від

найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин або/ та не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

Суд при застосуванні частини 1 статті 69 цього Кодексу не має права призначати покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України».

Відповідно підставами до застосування статті 69 КК України буде:

- наявність хоча б однієї обставини, що пом'якшує покарання або даних про особу винного, які його позитивно характеризують;
- вказані пом'якшуючі покарання обставини чи дані про особу винного повинні істотно знижувати ступінь тяжкості вчиненого злочину навіть при наявності обтяжуючих покарання обставин чи/та даних, які негативно характеризують особу винного;
- мотивованість прийнятого рішення.

Наведене даватиме можливість суду або призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин, або/та не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

Висновки по розділу II

1. Для визначення міри необхідного та достатнього покарання з метою виправлення винної особи та попередження вчиненню нею нових злочинів, в першу чергу при призначенні покарання, необхідно визначити «точку відліку», іншими словами - основу, від якої суд буде відштовхуватись при призначенні покарання. У відносно визначених санкціях з визначеною верхньою та нижньою межею покарання така «точка відліку» лежить в середині міри покарання і визначається тільки виходячи із санкції норми КК України. У відносно визначених санкціях, з визначеною тільки верхньою межею покарання, «точка відліку» при призначенні покарання повинна визначатись із врахуванням не тільки виду покарання та верхньої межі, визначеної санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, але й положень Загальної частини КК України, які визначають мінімальний розмір певного виду покарання. Вказане дає можливість визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом того ж таки знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два. В свою чергу, у альтернативних санкціях «точка відліку» при призначенні покарання визначається із врахуванням всіх загальних засад призначення покарання. Розмір додаткового покарання, думається, повинен визначатися за тими ж правилами, що й основне покарання, однак тільки після встановлення на підставі загальних засад призначення покарання необхідності його застосування. Будь-яке питання, яке вирішується при призначенні покарання, повинно ґрунтуватись тільки на тих критеріях (загальних засадах призначення покарання), які не були враховані при вирішенні інших питань призначення покарання. В тому числі при визначенні розміру покарання не можуть братися до уваги ті критерії, які враховувались при визначенні виду покарання чи визначенні «точки відліку». Адже в іншому разі покарання буде або надто м'яким, або надто суворим. Запропонований алгоритм визначення покарання можна виразити у наступній формулі: $P_{п} = \frac{(P_{max} + P_{min})}{2} * Q$,

де P_n – остаточне покарання, яке призначає суд; P_{max} – верхня межа покарання, яка передбачена санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України; P_{min} – нижня межа покарання, яка передбачена санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України; Q – коефіцієнт, який визначається шляхом врахування суддею таких загальних засад призначення покарання, як положення Загальної частини КК України, ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

2. Питання призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обтяжуючих покарання обставин, вирішується в нормі статті 69¹ КК України, яка на сьогоднішній день не діє і, таким чином, потребує удосконалення (Додаток В). «Ціна» пом'якшуючої покарання обставини повинна визначатись у кожній конкретній справі судом. В іншому разі призначене покарання не буде забезпечувати досягнення його мети.

3. Судова практика в Україні спрямована на призначення якнайм'якшого покарання, в тому числі і при наявності обставин, що обтяжують покарання. І, таким чином, в незалежності від кількості пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин покарання у різних справах залишається однаковим. Вказане вимагає доповнень до чинного КК України (Додаток В).

4. Певні проблемні питання виникають і при застосуванні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, що пояснюється недосконалістю даної норми, і відповідно також вимагає змін до статті 69 КК України: «За наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує покарання, або даних про особу винного, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин або/ та не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

ВИСНОВКИ

Проведене комплексне кримінально-правове дослідження дало можливість вирішити проблемні питання призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують, шляхом розроблення пропозицій щодо теоретичного, нормативного та правозастосовчого удосконалення дослідженого інституту. Отримані результати дослідження підтверджуються судовою практикою в Україні щодо призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують, а також результатами анкетування суддів та працівників прокуратури з питань, що становили предмет дослідження.

Узагальнення результатів дослідження дало можливість отримати наступні висновки:

1. Наукова думка щодо визнання обставин такими, які пом'якшують покарання, в Україні простежується ще з кінця XIX століття. На сьогодні з визначеної проблематики єдиний підхід існує тільки щодо питання віднесення обставин, що пом'якшують покарання, до загальних засад призначення покарання та їх розташування за межами складу злочину. Водночас продовжується дискусія навіть навколо поняття пом'якшуючих обставин. Проаналізувавши існуючі позиції із зазначеного дискусійного питання, пропонуємо власне визначення обставини, що пом'якшує покарання, яке призначається. *Отже, це самостійний засіб забезпечення індивідуалізації покарання, що лежить за межами складу злочину, та безпосередньо впливає на пом'якшення покарання, що призначається судом.*

2. Історія кримінально-правової політики у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності, бере свій початок від Закону судного людам (XIII–XV ст.ст.). Таким чином, досліджуваний інститут пройшов тривалий період у своєму розвитку. Вказаний процес триває і досі. Сучасний вигляд досліджуваного інституту є наслідком позитивних поступальних процесів у його формуванні. Таким чином, він хоч і ще потребує удосконалення, однак без відтворення раніше існуючих норм.

3. Правова природа пом'якшуючих обставин впливає на покарання, яке призначається судом. Вказані обставини разом із іншими загальними засадами призначення покарання (обтяжуючими покарання обставинами, врахуванням положень Загальної частини КК України, ступеню вираженості ознак складу злочину та особи винного), кожна з яких самостійно впливає на вид та розмір покарання, який призначається судом, визначають ступінь тяжкості призначеного покарання.

4. Обов'язковими ознаками обставини, що пом'якшує покарання, слід визначити: нехарактерність для більшості злочинів, вплив на покарання, що призначається, обов'язковість, суворо визначена направленість впливу на покарання у бік його пом'якшення, непохідний характер від інших обставин, самостійність при призначенні покарання.

5. Багатосотлітня історія становлення інституту обставин, що пом'якшують покарання, та призначення покарання за їх наявності, а також досягнення доктрини кримінального права дали можливість юридично грамотно, у порівнянні з іншими державами світу, сформуванню інституту призначення покарання при наявності пом'якшуючих обставин. Таким чином, серед досліджуваних норм законів про кримінальну відповідальність інших держав не існує таких, які б було доцільно запозичити у КК України.

6. На основі аналізу теорії, законодавства та практики призначення покарання з метою забезпечення визначення судами необхідного і достатнього покарання пропонується доповнення п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» алгоритмом призначення покарання, який включає послідовне врахування всіх загальних засад призначення покарання. При цьому «точкою відліку» повинен стати усереднений вид чи розмір покарання, визначені санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України. Вказаний алгоритм можна виразити наступною формулою:

$$P_{\text{п}} = \frac{(P_{\text{max}} + P_{\text{min}})}{2} * Q, \text{ де}$$

2

$P_{\text{п}}$ – остаточне покарання, яке призначає суд;

$P_{\max}$ – верхня межа покарання, яка передбачена санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України;

$P_{\min}$ – нижня межа покарання, яка передбачена санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України;

Q – коефіцієнт, який визначається шляхом врахування суддею таких загальних засад призначення покарання, як положення Загальної частини КК України, ступінь вираженості ознак складу злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

7. Питання призначення покарання при наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що його обтяжують, на сьогодні в теорії кримінального права має різні шляхи вирішення. На основі їх ґрунтовного аналізу та практики призначення покарання слід визначити, що процес врахування пом'якшуючих покарання обставин повинен бути виключно індивідуалізованим. «Ціна» пом'якшуючої покарання обставини має визначатись у кожній конкретній справі судом. В іншому разі призначене покарання не забезпечуватиме досягнення його мети. Законодавчо призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обставин, що його обтяжують, вирішується в нормі ст. 69¹ КК України. Однак ст. 69¹ КК України у такому вигляді, в якому вона наявна сьогодні, не може існувати. Оскільки вона не спроможна забезпечити більш широкі можливості для суду індивідуалізувати покарання особам, які вчинили злочини, що повинно було стати наслідком її прийняття. Зазначена проблема виникла у зв'язку з тим, що внесення до КК України ст. 69¹ є з одного боку намаганням виконати зобов'язання перед Радою Європи, а з іншої сторони – це спроба підтримати єдність законодавства держав-учасниць СНД. При цьому, виходячи із змісту норми ст. 69¹ КК України, останнє намагання переважає.

8. Кримінально-правова політика України на рівні реалізації щодо конкуренції пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання спрямована на призначення якнайм'якшого покарання, в тому числі, і при наявності обставин, що обтяжують покарання. Таким чином, в незалежності від кількості пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин покарання у різних справах залишається однаковим, що є

неприпустимим з позиції необхідності індивідуалізації покарання. Зазначене вимагає доповнень КК України ст. 67¹ у такій редакції:

Стаття 67¹. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання

1. За наявності однієї обставини, що пом'якшує покарання, строк або розмір покарання не може становити максимального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найбільш суворого) основного чи додаткового (якщо таке є більш суворе ніж основне) покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

2. За наявності однієї обставини, що обтяжує покарання, строк або розмір покарання не може становити мінімального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найм'якшого) основного покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

3. За наявності як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин, покарання призначається у межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ст. 69, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71 цього Кодексу.

9. Проаналізувавши теоретичні напрацювання щодо проблемних питань, пов'язаних із існуванням ст. 69 КК України, а також судову практику щодо застосування вказаної норми, пропонуємо її наступну редакцію:

Стаття 69. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

1. За наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує покарання, або даних про особу винного, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин або/ та не призначати додаткового покарання, що

передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

2. Суд при застосуванні частини 1 статті 69 цього Кодексу не має права призначати покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України.

Додаток А

**Результати опитування 50 суддів та 50 працівників прокуратури Івано-Франківської області
по питанням, що становлять предмет дослідження (дані наводяться у процентах)**

Питання, що ставились перед респондентами	Отриманні відповіді респондентів											
	суддів	прокурорів	суддів	прокурорів	суддів	прокурорів	суддів	прокурорів	суддів	прокурорів	суддів	Прокурорів
1. До якої категорії слід віднести обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання?	Загальних засад призначення покарання		Ступеню тяжкості вчиненого злочину		Особи винного		Ступеню тяжкості вчиненого злочину і особи винного		Інше			
	38	75			17		45	25				
2. Ступінь тяжкості вчиненого злочину повинен визначатися?	Санкціями статті Особливої частини КК		Видом і розміром фактично призначеного судом покарання		Інше		Відповіді не отримано					
	83	87,5	11	4,2		8,3	6					
3. Що необхідно враховувати суду в якості ступеня тяжкості вчиненого злочину при призначенні покарання?	Ознаки складу злочину		Ступінь вираженості ознак складу злочину		Інше							
	39	41,7	50	41,7	11	16,6						
4. Що повинно включати в себе поняття особа винного як засада призначення покарання?	Будь-які дані про особу		Дані, які мають кримінально-правове значення		Інше		Відповіді не дано					
	44,4	62,5	50	33,5			5,6					
5. На яку категорію із перелічених фактично впливають пом'якшуючі та обтяжуючі обставини?	Ступінь тяжкості вчиненого суспільно-небезпечного винного		Кримінальну відповідальність		Покарання		Миру покарання		Покарання, яке призначається		Інше	
	5,6	12,5			50,5	16,7	21,7	25	22,2	37,5		8,3
6. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, і привілейовані ознаки складів злочину за своєю природою – це різні категорії?	Так		Ні		Інше							
	88,9	91,7	11,1	8,3								
7. Чи необхідно згідно КК України у кожному випадку наявності обставин, що пом'якшують покарання, враховувати їх при призначенні покарання?	Завжди		Необхідно оцінити значення обставини в даній справі		Ні		Інше					
	100	87,5		12,5								
8. Чи необхідно у кожному випадку наявності обставин, що обтяжують покарання, враховувати їх при призначенні покарання?	Так		Необхідно оцінити значення обставини в даній справі		Ні		Інше					
	27,8	62,5	72,2	20,8		16,7						
9. Може одна обставина, вказана у КК України, пом'якшити покарання?	Так, будь-яка із обставин		Тільки деякі із обставин (шире каяття, явка з повинною)		Ні		Інше					
	94,4	66,7		8,3	5,6	16,7		8,3				

Додаток Б

**Застосування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, при його призначенні по категоріям справ
(досліджено 400 кримінальних справ за 2008 – 2010 роки, які перебували у провадженні місцевих судів Івано-
Франківської області)**

Пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини	Категорії справ згідно розділів КК України																			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
З'явлення із зізнанням		0,5				3,5														
Щире каяття, розкаяння у вчиненому, каяття, щиросердечне чи чистосердечне розкаяння		7		1,5	4,5	23	8,5	0,5	5,5		2,5	14	16,5	0,5	2,5	1	1	4,5		
Фактично повне чи повне визнання вини, визнання вини		1,5		1	2	8,5	4	0,5	1,5		1	4,5	2	0,5	2		0,5	0,5		

Продовження Додатку Б

Пом'якшуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Обіцяє стати на шлях виправлення																		0,5		
Сприяння розкриттю злочину, в тому числі, на досудовому слідстві, активне		2,5		2	1	11,5	5,5	0,5	3,5		1	4	11,5	0,5	1		0,5	0,5		
Відшкодування/усунення збитків/шкоди (добровільне/ часткове/повне матеріальної та/чи моральної)/ витрат лікувальної установи, пов'язані із перебуванням потерпілого на стаціонарному лікуванні, а також витрат пов'язаних із проведенням по справі криміналістичної експертизи/все викрадене повернуто		4		0,5	1,5	20					2	8			1	0,5	0,5	0,5		

Продовження Додатку Б

Пом'якшуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Відсутність претензій матеріального чи/та морального характеру з боку потерпілих		1				2						1								
Відсутність цивільного позову												0,5								
Надав допомогу потерпілим після ДТП											0,5									
Думка потерпілого, його законного представника, в тому числі щодо не суворого покарання/не позбавлення волі, потерпілий вибачив		4,5		0,5		4,5					1,5	6				0,5				

Продовження Додатку Б

Пом'якшуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Злочин вчинено неповнолітнім		0,5				1,5					0,5	1,5	0,5							
Молодий вік, у зв'язку із зазначеним відсутність життєвого досвіду		1				2						2	0,5		0,5					
Пенсійний вік		0,5																		
Вчинення злочину внаслідок збігу тяжких сімейних обставин						0,5														
На утриманні 2/3/малолітня/неповнолітня дитина/вагітна дружина/хвора матір/батько інвалід/здійснює догляд за братом інвалідом/чоловік інвалід 2 групи/дитина інвалід дитинства/немовля та дружина, перестаріла матір віком більше 80 р.		5				3	1,5		1,5		0,5	2	6,5		1		1	1		
Має неповнолітню дитину, неповнолітня сестра інвалід, матір на обліку в онкологічному кабінеті						1,5	0,5									0,5				

Продовження Додатку Б

Пом'якшуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Хворіє, на ноги зі слів, незадовільний стан здоров'я, наявність інвалідності, з дитинства інвалід 3 групи, ВІЛ-інфікований, але розцінюється як такий, що у його крові містяться антитіла до ВІЛ, соматичний стан здоров'я, хворіє туберкульозом, страждає легкою формою розумової відсталості, розлад психіки внаслідок вживання алкоголю		1			0,5	3,5	0,5		1				2		0,5	0,5	0,5			

Продовження Додатку Б

Пом'якшуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Вдова							1													
Сирота						0,5														
Проживає у важких матеріально- побутових умовах, постраждалий внаслідок повені 23-27.07.2008 р., тяжке матеріальне становище сім'ї		0,5				2			0,5				0,5							
Позитивна чи посередня характеристика, по місцю проживання, праці		3,5		0,5	2	9,5	4	0,5	3		0,5	5,5	8,5		2,5	0,5	1	2		

Продовження Додатку Б

Пом'якшуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Створює сім'ю									0,5											
Учасник бойових дій, має державні нагороди							0,5													
З часу скоєння злочину пройшов тривалий час, протягом якого підсудний не вчинив ніяких інших правопорушень						0,5														
Тяжких наслідків від злочину не наступило		0,5		1	0,5	1,5	0,5		1			0,5			1					

Продовження Додатку Б

Обтяжуючі покарання обставини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Рецидив злочинів						1							0,5					2		
Злочин вчинено щодо особи похилого віку		0,5		0,5		1						0,5								
Вчинено злочин у стані алкогольного сп'яніння		3,5		0,5	0,5	6,5	0,5					5,5						0,5		

Примітка. У досліджуваній судовій практиці не траплялись справи про злочини, передбачені статтями КК України, розташованими у 3, 10, 19 та 20 розділах вказаного Кодексу.

Дані вказують на кількість вироків, у яких застосовувалась кожна з пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин по відповідним категоріям справ та наводяться у процентах (від загальної кількості досліджених вироків).

Додаток В

Пропозиції до чинного законодавства та правозастосовчої практики

1. Щодо врахування загальних засад призначення покарання

- П. 3 ч. 1 ст. 65 КК України змінити та викласти в наступній редакції: «3) враховуючи ступінь вираженості ознак складу злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання».
- П. 3 ч. 1 ст. 65 КК України доповнити абзацом 2 і викласти у наступній редакції: «Якщо будь-яка обставина врахована у якості однієї із загальних засад призначення покарання, передбачених даним пунктом Кодексу, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання у якості іншої загальної засади призначення покарання, передбаченої даним пунктом Кодексу».

2. Щодо правової природи пом'якшуючих обставин

- В ст. 22 КПК України слова «його відповідальність» необхідно замінити на «покарання»; п. 3 ст. 64 КПК України змінити та викласти у наступній редакції: «обставини, що впливають на ступінь вираженості ознак складу злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;».

3. Щодо удосконалення мотивувальної частини вироку

- В частині 2 ст. 334 КПК України словосполучення «призначення покарання у виді позбавлення волі, якщо санкція кримінального закону передбачає й інші покарання, не зв'язані з позбавленням волі» замінити на «обрання виду покарання, якщо санкція кримінального закону передбачає й інші види покарання, а також обрання розміру покарання».

4. Щодо призначення покарання при наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання

- Необхідно статтю 69¹ КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання» виключити, а КК України доповнити статтею 67¹ «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання» і викласти її у наступній редакції:

«1. За наявності однієї обставини, що пом'якшує покарання, строк або розмір покарання не може становити максимального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найбільш суворого) основного чи додаткового (якщо таке є більш суворе ніж основне) покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

2. За наявності однієї обставини, що обтяжує покарання, строк або розмір покарання не може становити мінімального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найм'якшого) основного покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

3. За наявності як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин, покарання призначається у межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ст. 69, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71 цього Кодексу».

5. Щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Статтю 69 КК України необхідно змінити і викласти у наступній редакції: «За наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує покарання, або даних про особу винного, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої

частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин або/ та не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове.

Суд при застосуванні частини 1 статті 69 цього Кодексу не має права призначати покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України».

6. Щодо необхідності доповнення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року із наступними змінами та доповненнями з врахуванням положень чинного законодавства

1. Абзац 2 п.1 постанови змінити та викласти у наступній редакції, а також доповнити абзацами 3-13 наступного змісту:

«Врахування загальних засад призначення покарання повинно забезпечити призначення судами необхідного і достатнього покарання для виправлення засудженого та попередження нових злочинів. З вказаною метою суди повинні призначати покарання у наступній послідовності:

- Врахувати вимоги санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, щодо меж міри покарання;

- Якщо санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, є відносно визначеною з визначеними верхньою та нижньою межею, то суд шляхом знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два (або шляхом встановлення різниці між максимальним і мінімальним строками (розмірами) покарання, визначеними санкцією, діленням отриманої суми

на два та додаванням отриманого результату до мінімального строку (розміру) покарання або ж відніманням від максимального строку (розміру) покарання визначають основу, від якої слід відштовхуватись при врахуванні інших загальних засад призначення покарання.

Якщо санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, є відносно визначеною з визначеною верхньою межею, то суд дотримуючись наступної загальної засади призначення покарання - призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, визначає нижню межу відповідного виду покарання згідно положень Загальної частини КК України. Після цього основа, від якої суд буде відштовхуватись при вирішенні наступних питань призначення покарання, визначається так само як і при наявності відносно визначеної санкції з визначеними верхньою і нижньою межею міри покарання.

Якщо санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, є альтернативною, то суд при визначенні основи, від якої буде відштовхуватись при вирішенні інших питань призначення покарання, повинен звернутись до такої засади призначення покарання як врахування положень Загальної частини КК України, що встановлюють обмеження щодо застосування окремих видів покарання. Зважаючи на те, що вказані обмеження часто стосуються таких самостійних засад призначення покарання як особа винного та обставини, що пом'якшують покарання, то відповідно вони вже не можуть враховуватись при вирішенні інших питань призначення покарання, окрім тих випадків, коли вони мають різне правове значення.

Якщо ж у суду немає підстав для незастосування якогось виду покарання або в суду навіть після виключення якогось покарання із переліку можливих для призначення залишається ще мінімум два види покарання, передбачені санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, то зважаючи на те, що покарання в КК України становлять не простий перелік, а систему, яка згідно статті 51 КК України

побудована від найм'якшого до найсуворішого покарання, то суд повинен визначити вид покарання який є середнім за суворістю по відношенню до найм'якшого та найсуворішого видів покарання, передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Якщо ж санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, встановлює парне число видів покарання, що відповідно виключає можливість визначення середнього за суворістю виду покарання по відношенню до інших видів, передбачених санкцією, суд визначає основу при вирішенні інших питань призначення покарання, керуючись такими загальними засадами призначення покарання як ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

- При визначенні розміру покарання суди можуть враховувати тільки ті загальні засади призначення покарання, передбачені статтею 65 КК України, які ще не враховувались при вирішенні інших питань призначення покарання у конкретній справі (визначення виду покарання, середини міри покарання, передбаченої санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України).

- Розмір додаткового покарання повинен визначатися за тими ж правилами, що й основне покарання після встановлення на підставі загальних засад призначення покарання необхідності його застосування.

Якщо будь-яка обставина врахована у якості однієї із загальних засад призначення покарання, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання у якості іншої загальної засади призначення покарання.

Зважаючи на те, що кожна із загальних засад призначення покарання має самостійний вплив у кожній конкретній справі, а обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, за звичай, конкретизують розмір покарання, то відповідно за наявності однієї обставини, що пом'якшує покарання, строк або розмір покарання не може становити максимального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найбільш суворого) основного чи додаткового (якщо таке є більш суворе ніж основне) покарання, передбаченого відповідною

санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Якщо ж у справі наявна хоча б одна обставина, що обтяжує покарання, строк або розмір покарання не може становити мінімального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найм'якшого) основного покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. У випадку ж наявності як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин, суд повинен призначати покарання у межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ст. 69, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71 КК України.

Водночас суди мають враховувати й вимоги Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) стосовно призначення покарання».

Відповідно абзаци 3-5 п. 1 постанови слід вважати абзацами 14-16 п. 1 постанови.

2. П. 3 постанови доповнити абзацом 1 наступного змісту:

«Призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України як загальної засади призначення покарання включає врахування положень про завдання КК України, чинність закону про кримінальну відповідальність, обмежену осудність, про обмеження суворості покарання за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та за вчинення готування до злочину та замаху на злочин, а також положення про покарання та його види, про види покарань, що застосовуються до неповнолітніх та положення про призначення їм покарання».

Відповідно абзаци 1-3 п. 3 постанови слід вважати абзацами 2-4 п. 3 постанови. Абзац 2 п. 3 постанови слід змінити та викласти у наступній редакції:

«Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину як загальну засаду призначення покарання, суди повинні виходити із вимог ст. 12 КК України та проаналізувати наступні критерії, які не включені у відповідний склад злочину, за який особа притягається до кримінальної відповідальності: інтенсивність посягання; ступінь вираженості наслідків для здоров'я потерпілого (без розладу здоров'я, легкі тілесні ушкодження, середньої тяжкості, тяжкі, стійкий психічний розлад, смерть потерпілого, самогубство потерпілого), наслідків у вигляді розміру матеріальної шкоди, інші наслідки (переривання руху транспорту, порушення нормальної діяльності підприємства); ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця; ступінь вираженості додаткових ознак складу злочину: обстановка, час, місце вчинення злочину (у тому числі поширеність злочинів), спосіб посягання (таємний, відкритий, шляхом зловживання владою, виключний цинізм, особлива жорстокість, із застосуванням насилля (простого психічного, погрози вбивством, фізичного, інтенсивного фізичного, небезпечного для життя), використання знаряддя (застосування випадкових предметів, найпростіші прилади: ключі, відмички; більш складні прилади: зброя; попереднє вивчення об'єкта, підшукування знарядь); ступінь вираженості суб'єктивних ознак злочину: форма і вид вини (прямий або непрямий умисел, визначений чи невизначений, заздалегідь обміркований чи такий, що виник раптово, злочинна самовпевненість чи недбалість), характеристика цілей та мотивів посягання (з хуліганських спонукань, користь, приховання раніше скоєного злочину); кількість злочинців та їх роль у вчиненому злочині, однак тільки ті ознаки, які не охоплюються характерними ознаками форм і видів співучасті; характеристика потерпілого та його відносин з винним: загальна характеристика (близький родич, знайомий, незнайомий, такий, що знаходився в безпорадному стані, приведений в безпорадний стан, вагітна жінка, особа, яка знаходилася у матеріальній чи

службовій залежності від винного), вік потерпілого (особа похилого віку, неповнолітній, малолітній), кількість потерпілих (один, двоє, п'ять, десять, більше десяти), поведінка потерпілого, стиль його життя, відносини винного з потерпілим».

3. Абзац 2 п. 6² постанови слід змінити та викласти у наступній редакції:

«Правила ст. 69¹ КК поширюються і на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання — довічне позбавлення волі. До таких осіб вимоги ст. 69¹ КК про визначення двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання мають застосовуватися, виходячи з максимального покарання позбавлення волі на певний строк».

4. Постанову слід доповнити пунктом 6⁴ наступного змісту:

«При визначенні двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, в порядку застосування статті 69¹ КК України судам необхідно пам'ятати, що при цьому відповідні дві третини повинні визначатись, виходячи із меж, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин».

5. Абзац 1 п. 8 постанови слід змінити та викласти у наступній редакції:

«Підставами застосування статті 69 КК України є:

- 1) наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання (не менше двох), допускається наявність також обтяжуючих покарання обставин, при умові, що вони не перешкоджають істотному зниженню ступеня тяжкості вчиненого злочину;

- 2) вказані пом'якшуючі покарання обставини повинні істотно знижувати ступінь тяжкості вчиненого злочину;
- 3) дані про особу винного, допускається також наявність даних, які негативно характеризують особу винного, однак вони не повинні перешкоджати істотному зниженню ступеню тяжкості вчиненого злочину;
- 4) мотивованість прийнятого рішення.

Підстави для застосування кожного із способів призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, повинні бути різними».

6. П. 8 постанови слід доповнити абзацом 5 та викласти у наступній редакції:

«Підставами для застосування кожного із способів призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, повинні бути різними».

Відповідно абзаци 5-7 п. 8 постанови слід вважати абзацами 6-8 п. 8 постанови.

Додаток Д

Врахування особи винного при призначенні покарання по різних категоріях справ (досліджено 400 кримінальних справ за 2008 - 2010 роки, які перебували у провадженні місцевих судів Івано-Франківської області)

Конкретні дані про особу винного	Категорії справ згідно розділів КК України															
	Загалом по всіх категоріях справ	2	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	17	18
Щиро кається, розкаюся	3	0,5		0,5		0,5		0,5			0,5		0,5			
Визнав вину, повне визнання вини	2					0,5				1			0,5			
Негативно ставиться до вчиненого	3			1	1,5											0,5
Поведінка до і після вчинення злочину	1	0,5			0,5											
З моменту вчинення злочину пройшов значний проміжок часу, протягом якого підсудний не вчинив жодних суспільно-небезпечних діянь	0,5				0,5											
Став на шлях виправлення	0,5			0,5												
Активно сприяв розкриттю злочину	1					0,5							0,5			

Продовження Додатку Д

Конкретні дані про особу винного	Загалом по всіх категоріях справ	2	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	17	18
Публічно вибачився перед потерпілим	0,5	0,5														
Добровільно або повністю відшкодовано завдані матеріальні збитки, витрати на лікування	2,5				0,5				0,5	1,5						
Думка потерпілої особи чи законного представника неповнолітнього не позбавляти підсудного волі, відсутність претензій, в тому числі матеріального характеру	3,5	0,5		0,5	1,5				0,5							0,5
Штраф за попереднім вироком сплатив повністю	0,5															0,5
Перебуває на 4 місяці вагітності	0,5									0,5						
Злочин вчинив будучи неповнолітнім	1				0,5					0,5						

Продовження Додатку Д

Конкретні дані про особу винного	Загалом по всіх категоріях справ	2	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	17	18
Умови життя та виховання	1,5							0,5		0,5	0,5					
Вплив дорослих	0,5									0,5						
Рівень розвитку	0,5									0,5						
Молодий вік (21 р., 24 р.)	1,5	0,5								0,5	0,5					
Вік (63 р.)	0,5										0,5					
Пенсійний вік	0,5	0,5														
Обмежено осудний	0,5										0,5					
Стан здоров'я, інвалід 3 групи, дитинства, травма на виробництві, показано оперативне лікування	3	0,5	0,5		1,5							0,5				
На утриманні 1 чи 2 або 3 неповнолітніх дітей, малолітня хвора дитина, малолітня дитина, перестаріла мати 1933 року народження інвалід 3 групи, вагітна дружина, матір-пенсіонерка	10,5	0,5	0,5	0,5	3,5	2			0,5		1,5	0,5				1
Являється єдиним годувальником в сім'ї	0,5								0,5							

Продовження Додатку Д

Конкретні дані про особу винного	Загалом по всіх категоріях справ	2	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	17	18
Проживає у важких чи незадовільних матеріально-побутових умовах	1				0,5							0,5				
Позитивно характеризується, в тому числі по місцю проживання та/ або праці	30,5	2,5	1,5	1	10	2,5		2	2,5	1	5	0,5	0,5			1,5
Вперше притягається до кримінальної відповідальності, судиться вперше, раніше не судимий, злочин вчинено вперше	16,5	2		1	6	1		1	1,5	0,5	2	0,5	0,5			0,5
Негативно характеризується за місцем проживання	0,5															0,5
Проживає у батьків, склад сім'ї – батько і матір	0,5										0,5					
Не працює	0,5					0,5										
Працює	0,5				0,5											
Має постійне місце проживання	1					0,5							0,5			

Продовження Додатку Д

Конкретні дані про особу винного	Загалом по всіх категоріях справ	2	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	17	18
Займається підприємницькою діяльністю	0,5								0,5							
Не придатний до військової служби, оскільки має остеохондроз	0,5										0,5					
Тяжких наслідків від злочину не наступило	0,5										0,5					

Примітка. Дані вказують на кількість вироків, в яких застосовувались відповідні дані про особу, та наводяться у процентах (від загальної кількості досліджених вироків).

Додаток Е

Результати опитування 50 суддів Івано-Франківської області щодо визначення виду та розміру покарання

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)						
	Так			Ні			
1. Чи може одна пом'якшуюча покарання обставина вплинути на покарання?							
	88 %			12 %			
2. Що є «точкою відліку» при пом'якшенні покарання?	середина санкції статті (частини статті)	Верхня межа санкції статті (частини статті)	нижня межа санкції статті (частини статті)	найбільш м'який вид покарання, передбачений санкцією статті (частини статті)	В залежності від тяжкості злочину	наслідки злочину і дані про підсудного	не відповіли на поставлене питання
	6 %	6 %	58 %	12 %	6 %	6 %	6 %
3. Наскільки пом'якшується покарання при наявності нижче зазначених обставин:							
- З'явлення із зізнанням	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	не дали відповіді на поставлене питання		
	20 %	30 %	26 % (на 1 рік – 6 %)	6 %	18 %		

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)							
	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	Як призначається більш м'який вид покарання, так і зменшується розмір (строк) покарання чи застосовується ст. 46 КК	В залежності від того наскільки шире	не дали відповіді на поставлене питання	
- Щире каяття								
	44 %	6 %	26 % (6 % до нижньої межі)	6 %	6 %	6 %	6 %	6 %
- Активне сприяння розкриттю злочину	призначається більш м'який вид покарання		не призначається додаткове покарання		зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання		не дали відповіді на поставлене питання
	50 %		0 %		24 % (6 % в межах санкції)	6 %		20 %
- Визнання вини	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на		пом'якшується покарання	враховується		не дали відповіді на поставлене питання
	14 %	30 %	38 %		6 %	6 %		6 %
- Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на		пом'якшується покарання	враховується		не дали відповіді на поставлене питання
	46 %	0 %	30 % (6 % в межах санкції)		6 %	6 %		12 %
- Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	враховується	не враховується	Може бути звільнення від відбування покарання	не дали відповіді на поставлене питання
	22 %	0 %	18 %	6 %	6 %	6 %	6 %	36 %
- Вчинення злочину неповнолітнім	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	Перераховані випадки чи застосовуються виховні заходи	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	може бути звільнення від відбування покарання з іспитивним строком	не дали відповіді на поставлене питання
	52 %	0 %	12 %	6 %	6 %	6 %	6 %	12 %

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)							
	- Вчинення злочину жінкою у стані вагітності	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	звільнення від відбування покарання з іспитовим строком	не дали відповіді на поставлене питання	
	52 %	0 %		6 %	18 %	6 %	18 %	
- Вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	не призначається додаткове покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	враховується	не дали відповіді на поставлене питання
	50 %	0 %	14 %	6 %	6 %	6 %	6 %	12 %
- Вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	можливі всі вище перелічені ситуації	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	не дали відповіді на поставлене питання	
	20 %	0 %	20 %	6 %	6 %	6 %	42 %	
- Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	законом визначено	не дали відповіді на поставлене питання	
	14 %	30 %	20 %	12 %	6 %	6 %	12 %	
- Вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	законом визначено	не дали відповіді на поставлене питання	
	50 %	0 %	20 %	6 %	6 %	6 %	12 %	

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)											
- Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину, у випадках передбачених КК	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	можливі всі вище перелічені ситуації	призначається більш м'який вид покарання чи зменшується розмір (строк) покарання на	пом'якшується покарання	законом визначено	не дали відповіді на поставлене питання				
	6 %	36 %	22 %	6 %	6 %	6 %	6 %	12 %				
При наявності інших пом'якшуючих обставин, які враховуються при призначенні покарання	призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання чи не призначається додаткове покарання	пом'якшується покарання	обставини впливають на вид та розмір основного покарання і на додаткове	не дали відповіді на поставлене питання					
	20 %	20 %	30 %	6 %	6 %	6 %	12 %					
4. З якими пом'якшуючими покарання обставинами у сукупності нижче наведені обставини можуть суттєво пом'якшити покарання:												
- З'явлення із зізнанням	Відшкодування шкоди	повідомлення про вчинення злочину	щире каяття, відшкодування шкоди	відшкодування шкоди, примирення з потерпілим, сприяння розкриттю злочину	Відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	з усіма пом'якшуючі покарання обставини	не дали відповіді на поставлене запитання				
	8 %	6 %	12 %	6 %	8 %	6 %	6 %	48 %				
- Щире каяття	відшкодування шкоди	інвалідність	усвідомлення вчиненого	з'явлення із зізнанням, відшкодування шкоди	відшкодування шкоди, сприяння розкриттю злочину	добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	з усіма пом'якшуючі покарання обставини	не дали відповіді на поставлене запитання			
	Зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання				Зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання		Призначається більш м'який вид покарання			
6 %	24 %	8 %	6 %	6 %	6 %	6 %	8 %	6 %	6 %	12 %	6 %	

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)										
	- Активне сприяння розкриттю злочину	Щире каяття	Відшкодування шкоди		Правдиві показання	Щире каяття, відшкодування шкоди		Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі покарання обставини	
призначається більш м'який вид покарання		зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання		зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання				призначається більш м'який вид покарання	
6 %		8 %	6 %	6 %	6 %	8 %	6 %	12 %	36 %	6 %	
- Визнання вини	Щире каяття		Повністю	Щире каяття, відшкодування шкоди		Наявність на утриманні неповнолітніх дітей, дітей інвалідів	Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Відшкодування шкоди, сприяння розкриттю злочину, примирення	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі покарання обставини	Не відповідає на поставлене запитання
	не призначається додаткове покарання		призначається більш м'який вид покарання	не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання на	призначається більш м'який вид покарання					
	6 %	6 %	6 %	8 %	8 %	6 %	6 %	6 %	48 %		
- Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди	Каяття		Всієї суми по позову	Щире каяття, відшкодування шкоди		Наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі покарання обставини		Не відповідає на поставлене запитання
	призначається більш м'який вид покарання		зменшується розмір (строк) покарання на 1 рік	призначається більш м'який вид покарання					зменшується розмір (строк) покарання на	Призначається більш м'який вид покарання	
	8 %	6 %	6 %	8 %	6 %	6 %	12 %	6 %	42 %		

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)									
	- Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину	Щире каяття	Відшкодування шкоди	Особливо лікування	Добровільне відшкодування шкоди, примирення	Щире каяття, відшкодування шкоди, сприяння розкриттю злочину, визнання вини	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	З усіма пом'якшуючі обставини	Не відповіли на поставлене запитання
призначається більш м'який вид покарання			Призначається більш м'який вид покарання	Зменшується розмір (строк) покарання на 1 рік		призначається більш м'який вид покарання				
6 %		8 %	6 %	6 %	6 %	6 %	6 %	8 %	6 %	42 %
- Вчинення злочину неповнолітнім	Щире каяття	Визнання вини	Визнання вини, каяття	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі обставини		Не відповіли на поставлене запитання			
	призначається більш м'який вид покарання					зменшується розмір (строк) покарання	не призначається додаткове покарання		призначається більш м'який вид покарання	
	6 %	8 %	8 %	6 %	12 %	48 %	12 %			
- Вчинення злочину жінкою у стані вагітності	Щире каяття	Довідка про стан вагітності	Щире каяття, збіг тяжких обставин	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі обставини		Не відповіли на поставлене запитання			
	призначається більш м'який вид покарання			призначається більш м'який вид покарання	зменшується розмір (строк) покарання	не призначається додаткове покарання	Призначається більш м'який вид покарання	Зменшується розмір (строк) покарання		
	8 %	6 %	6 %	6 %	12 %	14 %	48 %			
- Вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин	Щире каяття	Підтвердження відповідних обставин доказами	Визнання вини, відшкодування шкоди	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі обставини		Не відповіли на поставлене запитання			
	призначається більш м'який вид покарання	зменшується розмір (строк) покарання		призначається більш м'який вид покарання		не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання			
	20 %	6 %	8 %	6 %	12 %	6 %	42 %			

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)									
	Щире каяття	Відшкодування шкоди	Щоб було доведено	Щире каяття, визнання вини	Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі покарання обставини	Не відповіли на поставлене запитання		
- Вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність	зменшується розмір (строк) покарання	призначається більш м'який вид покарання	зменшується розмір (строк) покарання до мінімуму	призначається більш м'який вид покарання			не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання до		
	6 %	8 %	6 %	6 %	8 %	6 %	12 %	6 %	42 %	
	незадовільний стан здоров'я	Висновки лікарів-експертів	Щире каяття та інші	Щире каяття, сприяння розкриттю злочину	Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	З усіма пом'якшуючі покарання обставини	Не відповіли на поставлене запитання		
- Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого	призначається більш м'який вид покарання		призначається більш м'який вид покарання	зменшується розмір (строк) покарання	Не призначається додаткове покарання	призначається більш м'який вид покарання		не призначається додаткове покарання	зменшується розмір (строк) покарання до	
	8 %	6 %	6 %	6 %	8 %	6 %	12 %	12 %	36 %	
	- Вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності	Відшкодування шкоди	Переконливі докази і показання	Щире каяття та інші		Визнання вини, щире каяття	Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	не відповіли на поставлене запитання	
призначається більш м'який вид покарання			не призначається додаткове покарання			призначається більш м'який вид покарання				
14 %		6 %	6 %		6 %	8 %	6 %	54 %		

Продовження Додатку Е

Питання, що ставились перед респондентами	Відповіді респондентів (наводяться у процентах від загальної кількості опитаних)						
	Сприяння розкриттю злочину	Підтверджуючі докази такого завдання	Відшкодування шкоди та завданих збитків	Каяття, відшкодування шкоди	Добровільне відшкодування шкоди, наявність на утриманні малолітніх дітей, незадовільний стан здоров'я	Визнання вини, сприяння розкриттю злочину, відшкодування шкоди, вчинення злочину вперше	Не відповіли на поставлене запитання
- Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину, у випадках передбачених КК	призначається більш м'який вид покарання	зменшується розмір (строк) покарання		призначається більш м'який вид покарання			
	6 %	6 %	6 %	8 %	8 %	6 %	60 %
6. Наскільки обтяжується покарання при наявності у справі тільки обтяжуючих покарання обставин?	Призначається покарання в межах санкції статті (частини статті)	Призначається додаткове покарання	Збільшується розмір (строк) покарання на	Призначається покарання в межах санкції статті (частини статті) чи призначається додаткове покарання	Призначається покарання в межах санкції статті (частини статті) чи призначається додаткове покарання чи збільшується розмір (строк) покарання на	не відповіли на поставлене запитання	
	70 %	0 %	0 %	12 %	12 %	6 %	
7. Яке призначається покарання при наявності пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин?	Призначається покарання в межах санкції статті (частини статті)	Призначається покарання, яке відповідає середині санкції статті (частини статті)	Призначається покарання, яке відповідає нижній середині санкції статті (частини статті)	Призначається покарання в межах санкції статті (частини статті) чи призначається покарання, яке відповідає середині санкції статті (частини статті)	не відповіли на поставлене запитання		
	70 %	6 %	6 %	6 %	12 %		

Додаток Ж**Практика мотивування обрання судами міри покарання по різних категоріях справ**

(досліджено 1300 вироків, проголошених в Україні в період з 01.06.2008 року по 01.01.2010 року)

Категорії злочинів	Суд мотивував обрання виду та розміру покарання	Суд мотивував обрання тільки виду покарання	Суд не мотивував обрання виду та розміру покарання
Незаконне поводження за зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами		50 %	50 %
Крадіжки		52 %	48 %
Грабежі		55 %	45 %
Незаконне заволодіння транспортним засобом	1 %	67 %	32 %
Хуліганства		70 %	30 %
Порушення правил безпеки дорожнього руху		70 %	30 %
Умисне тяжке тілесне ушкодження		73 %	27 %
Вимагання		77 %	23 %
Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту		79 %	21 %
Одержання хабара		81 %	19 %
Розбої		82 %	18 %
Зловживання владою або службовим становищем		83 %	17 %
Умисні вбивства		85 %	15 %

Примітка. Дані наводяться у процентному відношенні

Додаток 3

Судова практика щодо наявності підстав для застосування статті 69-1 КК

України

(досліджено 200 вироків, проголошених в Україні в період з 01.06.2008

року по 01.01.2010 року)

Наявність підстав для застосування статті 69-1 КК України	Кількість вироків у процентах		
	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України тільки при наявності пом'якшуючих покарання обставини	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України при наявності пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставини	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України при наявності тільки обтяжуючих покарання обставини
Жодних пом'якшуючих чи обтяжуючих покарання обставин не встановлено	11 %		
Вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння, рецидив злочинів			0,5 %
Вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння			0,5 %
Обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	0,5 %	0,5 %	
Визнання вини, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	1 %		
Щире каяття	5 %		
Добровільне усунення заподіяної шкоди	1 %		
Щире каяття, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	2,5 %	0,5 %	
Добровільне усунення заподіяної шкоди, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	0,5 %		
Щире каяття, визнання вини	10,5 %		
Активне сприяння розкриттю злочину, визнання вини	0,5 %		
З'явлення із зізнанням, визнання вини, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини		0,5 %	

Продовження Додатку 3

Наявність підстав для застосування статті 69-1 КК України	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України тільки при наявності пом'якшуючих покарання обставини	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України при наявності пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставини	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України при наявності тільки обтяжуючих покарання обставини
Щире каяття, визнання вини, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	6 %	7,5 %	
Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину	4 %		
Щире каяття, добровільне усунення заподіяної шкоди	1 %		
З'явлення із зізнанням, щире каяття	0,5 %		
Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	2,5 %	2,5 %	
З'явлення із зізнанням, щире каяття, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	0,5 %		
Щире каяття, добровільне усунення заподіяної шкоди, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	6 %	0,5 %	
Активне сприяння розкриттю злочину, добровільне усунення заподіяної шкоди, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	0,5 %		
Щире каяття, добровільне усунення заподіяної шкоди, визнання вини	2 %		
Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, визнання вини	1,5 %		
Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, визнання вини, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	2 %	2 %	
Щире каяття, добровільне усунення заподіяної шкоди, визнання вини, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	4 %	2 %	

Продовження Додатку 3

Наявність підстав для застосування статті 69-1 КК України	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України тільки при наявності пом'якшуючих покарання обставини	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України при наявності пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставини	Вироки, в яких було застосовано ст. 69-1 КК України при наявності тільки обтяжуючих покарання обставини
З'явлення із зізнанням, щире каяття, визнання вини	0,5 %		
Щире каяття, активне сприяння, добровільне усунення заподіяної шкоди	4,5 %	0,5 %	
З'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину	1,5 %		
З'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, в тому числі обтяжуючі покарання обставини	0,5 %	0,5 %	
З'явлення із зізнанням, щире каяття, добровільне усунення заподіяної шкоди, інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	0,5 %		
Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне усунення заподіяної шкоди, визнання вини	1 %		
Пом'якшуючі покарання обставини, визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	3 %		
Пом'якшуючі покарання обставини, визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України та інші обставини, не визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України	0,5 %		
Пом'якшуючі покарання обставини, визначені в п.п. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК України, та визнання вини	0,5 %		

Додаток К

Судова практика щодо суворості покарань

(досліджено 1300 вироків, проголошених в Україні в період з 01.06.2008 року по 01.01.2010 року)

Категорії справ	Кількість вироків, у яких покарання було призначене у вигляді позбавлення волі або іншого покарання, яке у альтернативній санкції є найсуворішим з поміж інших (дані наводяться у процентах)			
	Загальна кількість вироків	Вироки у яких розмір покарання був нижчим ніж 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК	Вироки у яких розмір покарання становив 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК	Вироки у яких розмір покарання перевищував 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК
Розбої	98 (позбавлення волі)	69		29
Умисне тяжке тілесне ушкодження	97 (позбавлення волі)	72		25
Умисні вбивства, в тому числі замах	92 (позбавлення волі)	64	17	11
Одержання хабара	86 % (позбавлення волі)	82	2	2
Грабежі	80 (позбавлення волі)	22	46	12
Порушення правил безпеки дорожнього руху	77 (56 – позбавлення волі, 21 – обмеження волі)	68	6	3

Продовження Додатку К

Категорії справ	Загальна кількість вироків	Вироки у яких розмір покарання був нижчим ніж 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК	Вироки у яких розмір покарання становив 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК	Вироки у яких розмір покарання перевищував 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами	75 (позбавлення волі) (позбавлення волі)	71		4
Незаконне заволодіння транспортним засобом	74 (позбавлення волі)	70		4
Крадіжки	72 (позбавлення волі)	66	4	2
Хуліганства	66 (44 – позбавлення волі, 22 – обмеження волі)	40		26
Зловживання владою або службовим становищем	58 (54 – позбавлення волі, 4 – обмеження волі)	48	6	4

Продовження Додатку К

Категорії справ	Загальна кількість вироків	Вироки у яких розмір покарання був нижчим ніж 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК	Вироки у яких розмір покарання становив 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК	Вироки у яких розмір покарання перевищував 2/3 максимального строку передбаченого для відповідного виду покарання санкцією відповідної норми КК
Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту	54 (позбавлення волі)	38	14	2
Вимагання	43 (позбавлення волі – 14, обмеження волі - 29)	5	24	14

Додаток Л

2/3 від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбачені санкціями статей (санкціями частин статей) Особливої частини КК України

2/3 від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України	Відповідна норма КК України
67 неоподаткованих мінімумів доходів громадян	Ч. 1 ст. 203
133 неоподаткованих мінімумів доходів громадян	Ч. 9 ст. 158, ч. 1 ст. 213
667 неоподаткованих мінімумів доходів громадян	Ч. 1 ст. 183
2 р. позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	Ч. 2 ст. 203, ч. 1 ст. 212, ч. 1 ст. 212-1, ч. 1 ст. 239, ст. 323
160 год. громадських робіт	Ч. 1 ст. 137
8 м. виправних робіт	Ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126
1 р. 4 м. виправних робіт	Ч. 1 ст. 139, ст. 167, ч. 1 ст. 168, ч. 1 ст. 172, ч. 2 ст. 184, ст. 223, ч. 1 ст. 225, ст. 227, ст. 235, ч. 1 ст. 362
2 м. арешту	ст. 221, ч. 1 ст. 226, ст. 356
4 м. арешту	Ч. 1 ст. 136, ч. 1 ст. 154, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 180, ч. 1 ст. 184, ч. 1 ст. 192, ст. 193, ст. 195, ч. 1 ст. 197-1, ч. 2 ст. 244, ст. 285, ст. 293, ст. 298-1, ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 337, ч. 2 ст. 337, ст. 399, ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 374, ч. 1 ст. 376, ч. 1 ст. 385, ст. 386, ч. 2 ст. 387, ст. 395, ст. 445
1 р. 4 м. обмеження волі	Ст. 124, ч. 2 ст. 125, ст. 128, ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 134, ч. 1 ст. 144, ч. 5 ст. 158, ч. 1 ст. 164, ч. 1 ст. 165, ч. 1 ст. 173, ч. 1 ст. 180, ч. 1 ст. 202, ст. 214, ч. 1 ст. 217, ст. 220, ч. 1 ст. 232-2, ч. 1 ст. 234, ч. 1 ст. 240, ст. 247, ст. 254, ч. 1 ст. 271, ст. 284, ч. 2 ст. 299, ч. 1 ст. 355, ч. 3 ст. 358, ст. 360, ч. 1 ст. 388, ч. 1 ст. 389

Продовження Додатку Л

2/3 від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України	Відповідна норма КК України
2 р. обмеження волі	Ст. 132, ч. 2 ст. 136, ч. 1 ст. 143, ч. 1 ст. 150, ч. 2 ст. 154, ч. 1 ст. 156, ч. 1 ст. 158-1, ч. 1 ст. 159, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163, ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 1 ст. 171, ч. 2 ст. 173, ст. 174, ч. 1 ст. 188-1, ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 192, ч. 1 ст. 196, ч. 3 ст. 197-1, ч. 2 ст. 202, ч. 1 ст. 204, ч. 1 ст. 205, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 207, ч. 1 ст. 210, ч. 2 ст. 213, ст. 215, ст. 218, ст. 219, ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 223-1, ч. 2 ст. 225, ч. 2 ст. 226, ч. 1 ст. 232-1, ч. 2 ст. 232-2, ч. 1 ст. 238, ч. 1 ст. 239-1, ч. 1 ст. 239-2, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 243, ч. 3 ст. 243, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 270, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275, ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 280, ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 283, ч. 1 ст. 286, ст. 290, ст. 295, ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 301, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 318, ст. 324, ч. 1 ст. 325, ч. 1 ст. 327, ст. 335, ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 351, ст. 353, ч. 1 ст. 357, ч. 3 ст. 357, ч. 1 ст. 358, ст. 363, ч. 1 ст. 363-1, ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 367, ч. 1 ст. 371, ч. 1 ст. 373, ч. 1 ст. 381, ч. 2 ст. 389, ч. 2 ст. 397
2 р. 2 м. обмеження волі	Ч. 1 ст. 142, ч. 1 ст. 216, ч. 2 ст. 343
3 р. 4 м. обмеження волі	Ч. 1 ст. 161, ч. 2 ст. 171, ч. 2 ст. 212, ч. 2 ст. 212-1, ч. 2 ст. 217, ч. 1 ст. 224, ч. 2 ст. 232-1, ч. 2 ст. 239-1, ч. 1 ст. 242, ч. 1 ст. 259, ч. 2 ст. 280, ч. 1 ст. 282, ч. 1 ст. 296, ч. 2 ст. 300, ч. 2 ст. 351
8 м. тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	Ч. 1 ст. 412
1 р. 4 м. позбавлення волі	Ст. 118, ст. 123, ч. 1 ст. 133, ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 140, ст. 145, ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 157, ч. 1 ст. 159, ч. 2 ст. 159-2, ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 176, ч. 1 ст. 177, ч. 2 ст. 197, ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 209-1, ч. 1 ст. 229, ст. 232, ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 269, ч. 1 ст. 302, ч. 2 ст. 323, ч. 1 ст. 326, ч. 2 ст. 338, ч. 2 ст. 342, ч. 1 ст. 344, ч. 1 ст. 350, ч. 1 ст. 361-1, ч. 1 ст. 361-2, ч. 1 ст. 383, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 387, ч. 2 ст. 390, ст. 394, ч. 1 ст. 403, ч. 1 ст. 405, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 413, ст. 435, ч. 2 ст. 444

Продовження Додатку Л

2/3 від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України	Відповідна норма КК України
2 р. позбавлення волі	Ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 120, ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 131, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 135, ч. 2 ст. 137, ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 140, ч. 2 ст. 143, ч. 2 ст. 144, ч. 1 ст. 146, ч. 1 ст. 150-1, ч. 2 ст. 157, ч. 1 ст. 158, ч. 4 ст. 158, ч. 10 ст. 158, ч. 11 ст. 158, ч. 2 ст. 158-1, ч. 2 ст. 159, ч. 1 ст. 160, ч. 2 ст. 168, ч. 1 ст. 169, ст. 170, ч. 2 ст. 175, ст. 178, ст. 179, ч. 1 ст. 181, ст. 182, ч. 2 ст. 183, ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 188-1, ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 194, ч. 1 ст. 194-1, ч. 4 ст. 197, ст. 198, ч. 1 ст. 200, ч. 2 ст. 207, ч. 2 ст. 209-1, ст. 223-2, ст. 231, ч. 2 ст. 240, ст. 246, ч. 2 ст. 249, ст. 250, ст. 251, ч. 1 ст. 258-2, ч. 2 ст. 263, ст. 264, ч. 1 ст. 266, ч. 1 ст. 267, ч. 1 ст. 267-1, ч. 2 ст. 268, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 277, ст. 297, ч. 1 ст. 298, ч. 1 ст. 298-1, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 316, ч. 1 ст. 320, ч. 1 ст. 321, ч. 2 ст. 321, ст. 322, ч. 3 ст. 323, ч. 1 ст. 329, ч. 1 ст. 333, ч. 1 ст. 338, ст. 341, ч. 2 ст. 344, ч. 1 ст. 345, ст. 354, ч. 1 ст. 361, ч. 2 ст. 362, ч. 2 ст. 376, ч. 1 ст. 377, ч. 1 ст. 382, ч. 2 ст. 388, ч. 1 ст. 390, ч. 3 ст. 390, ст. 391, ч. 1 ст. 396, ч. 1 ст. 398, ч. 1 ст. 399, ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 406, ч. 1 ст. 407, ч. 2 ст. 407, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 421, ч. 1 ст. 423, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426, ч. 3 ст. 431, ст. 434, ст. 436
2 р. 2 м. позбавлення волі	Ч. 2 ст. 158, ч. 1 ст. 158-2, ч. 1 ст. 186, ч. 1 ст. 191-1, ч. 1 ст. 208, ч. 1 ст. 211, ч. 2 ст. 267-1, ч. 1 ст. 274, ч. 2 ст. 296, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 359

Продовження Додатку Л

2/3 від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України	Відповідна норма КК України
3 р. 4 м. позбавлення волі	Ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ст. 116, ст. 117, ч. 1 ст. 119, ч. 2 ст. 120, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 1 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ч. 2 ст. 130, ч. 3 ст. 133, ч. 2 ст. 134, ч. 3 ст. 136, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 3 ст. 143, ч. 4 ст. 143, ч. 3 ст. 144, ч. 2 ст. 146, ст. 148, ч. 2 ст. 150, ч. 2 ст. 151, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 1 ст. 155, ч. 3 ст. 157, ч. 4 ст. 157, ч. 3 ст. 158, ч. 6 ст. 158, ч. 2 ст. 158-2, ч. 2 ст. 160, ч. 3 ст. 160, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ст. 166, ч. 2 ст. 169, ч. 2 ст. 176, ч. 2 ст. 177, ч. 2 ст. 181, ч. 2 ст. 185, ч. 1 ст. 189, ч. 2 ст. 191, ч. 2 ст. 200, ч. 2 ст. 203, ч. 2 ст. 204, ч. 2 ст. 205, ч. 2 ст. 206, ч. 3 ст. 207, ч. 2 ст. 208, ч. 2 ст. 216, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 224, ч. 1 ст. 228, ч. 2 ст. 229, ч. 1 ст. 233, ч. 2 ст. 234, ч. 1 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 2 ст. 239-2, ч. 3 ст. 239-2, ч. 3 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 1 ст. 245, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 253, ч. 1 ст. 256, ч. 1 ст. 258-1, ч. 2 ст. 258-2, ч. 1 ст. 260, ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 265, ч. 1 ст. 265-1, ч. 2 ст. 266, ч. 3 ст. 267-1, ч. 2 ст. 275, ч. 2 ст. 281, ч. 2 ст. 282, ст. 287, ст. 288, ч. 1 ст. 289, ст. 291, ч. 1 ст. 292, ч. 3 ст. 296, ч. 2 ст. 298, ч. 3 ст. 298, ч. 2 ст. 298-1, ч. 3 ст. 300, ч. 2 ст. 301, ч. 2 ст. 302, ч. 1 ст. 303, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 311, ч. 1 ст. 314, ч. 1 ст. 315, ч. 2 ст. 316, ч. 1 ст. 317, ч. 2 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 2 ст. 320, ч. 3 ст. 321, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327, ч. 1 ст. 328, ч. 2 ст. 329, ч. 1 ст. 330, ч. 1 ст. 332, ч. 1 ст. 333, ст. 334, ст. 336, ст. 340, ч. 3 ст. 342, ч. 2 ст. 345, ч. 1 ст. 346, ч. 1 ст. 347, ч. 2 ст. 350, ч. 2 ст. 355, ч. 2 ст. 358, ч. 2 ст. 361-1, ч. 2 ст. 361-2, ч. 2 ст. 363, ч. 1 ст. 365, ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367, ч. 1 ст. 368, ч. 1 ст. 370, ч. 2 ст. 371, ч. 2 ст. 372, ч. 1 ст. 375, ч. 1 ст. 378, ч. 2 ст. 381, ч. 2 ст. 382, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384, ч. 1 ст. 393, ч. 2 ст. 398, ч. 1 ст. 404, ч. 2 ст. 406, ч. 3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 2 ст. 413, ч. 1 ст. 415, ч. 1 ст. 418, ч. 2 ст. 421, ч. 1 ст. 422, ч. 2 ст. 422, ч. 1 ст. 424, ч. 2 ст. 442
4 р. позбавлення волі	Ч. 7 ст. 158, ч. 8 ст. 158, ч. 12 ст. 158, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 3 ст. 185, ч. 1 ст. 209, ч. 2 ст. 210, ч. 2 ст. 211, ч. 2 ст. 288, ч. 3 ст. 229, ст. 237, ч. 1 ст. 278, ч. 2 ст. 279, ч. 1 ст. 308, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 361, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 377, ст. 380, ч. 2 ст. 423
4 р. 2 м. позбавлення волі	Ч. 5 ст. 143, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 163, ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 189, ч. 1 ст. 199, ч. 1 ст. 201, ч. 3 ст. 224, ч. 3 ст. 234, ч. 2 ст. 258-1, ч. 2 ст. 259, ч. 1 ст. 262, ч. 4 ст. 267-1, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 359, ч. 2 ст. 370, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 2 ст. 405, ч. 2 ст. 424, ч. 2 ст. 425, ч. 2 ст. 426, ч. 1 ст. 431

Продовження Додатку Л

2/3 від максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України	Відповідна норма КК України
5 р. 4 м. позбавлення волі	Ч. 2 ст. 119, ч. 1 ст. 121, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 131, ч. 3 ст. 135, ч. 1 ст. 147, ч. 1 ст. 149, ч. 2 ст. 150-1, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 3 ст. 161, ч. 4 ст. 185, ч. 3 ст. 190, ч. 3 ст. 191, ч. 4 ст. 191, ч. 4 ст. 240, ч. 1 ст. 258-4, ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 265, ч. 2 ст. 265-1, ч. 2 ст. 270, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 286, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292, ч. 1 ст. 294, ч. 4 ст. 298, ч. 1 ст. 305, ч. 1 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 311, ч. 2 ст. 317, ч. 4 ст. 323, ч. 2 ст. 325, ч. 2 ст. 328, ч. 2 ст. 330, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373, ч. 2 ст. 375, ч. 3 ст. 382, ч. 4 ст. 382, ч. 2 ст. 393, ч. 2 ст. 399, ч. 2 ст. 404, ч. 1 ст. 410, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 418, ст. 419, ч. 1 ст. 420, ч. 3 ст. 425, ч. 1 ст. 428, ч. 2 ст. 431, ч. 1 ст. 433, ч. 1 ст. 444, ч. 1 ст. 447, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 373
6 р. 2 м. позбавлення волі	Ч. 1 ст. 109, ч. 3 ст. 120, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 127, ч. 4 ст. 130, ч. 2 ст. 146, ч. 3 ст. 150-1, ч. 2 ст. 152, ч. 3 ст. 159, ч. 2 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 194-1, ч. 2 ст. 199, ч. 3 ст. 204, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212-1, ст. 236, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 256, ч. 1 ст. 258, ч. 2 ст. 258-4, ч. 3 ст. 260, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 273, ч. 3 ст. 276, ч. 2 ст. 283, ч. 3 ст. 286, ч. 4 ст. 301, ч. 3 ст. 303, ст. 304, ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 314, ч. 4 ст. 321, ч. 3 ст. 359, ч. 3 ст. 364, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 368, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 372, ст. 392, ч. 3 ст. 402, ч. 3 ст. 405, ч. 3 ст. 406, ч. 4 ст. 407, ч. 2 ст. 408, ч. 3 ст. 409, ч. 2 ст. 410, ч. 3 ст. 411, ч. 2 ст. 414, ч. 2 ст. 415, ч. 2 ст. 420, ч. 3 ст. 422, ч. 3 ст. 423, ч. 3 ст. 424, ч. 3 ст. 426, ст. 427, ч. 2 ст. 428, ст. 429, ст. 430, ст. 432, ч. 2 ст. 433, ст. 440, ч. 2 ст. 447
8 р. позбавлення волі	Ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 152, ч. 5 ст. 185, ч. 3 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 199, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 209, ч. 2 ст. 233, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 255, ч. 2 ст. 258, ч. 4 ст. 260, ст. 261, ч. 2 ст. 267, ч. 2 ст. 274, ч. 3 ст. 279, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 281, ч. 3 ст. 282, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 292, ч. 5 ст. 301, ч. 3 ст. 305, ч. 1 ст. 306, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 2 ст. 352, ч. 3 ст. 368, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 3 ст. 404, ч. 3 ст. 408, ч. 3 ст. 414, ч. 4 ст. 424, ч. 1 ст. 437, ч. 1 ст. 438, ч. 1 ст. 439, ч. 1 ст. 446
9 р. 4 м. позбавлення волі	Ч. 4 ст. 345
10 р. позбавлення волі	Ч. 1 ст. 111, ст. 112, ст. 113, ч. 1 ст. 114, ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 4 ст. 187, ч. 3 ст. 194-1, ч. 3 ст. 209, ст. 257, ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 258-3, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 3 ст. 277, ч. 3 ст. 278, ч. 2 ст. 294, ч. 4 ст. 303, ч. 2 ст. 306, ч. 2 ст. 347, ст. 348, ст. 349, ч. 2 ст. 378, ст. 379, ч. 3 ст. 399, ст. 400, ч. 4 ст. 404, ч. 3 ст. 410, ст. 416, ст. 417, ч. 2 ст. 437, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ст. 441, ч. 1 ст. 442, ст. 443, ч. 2 ст. 446

Додаток М

Акти впровадження результатів дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Голова Апеляційного суду

Івано-Франківської області

 П. О. Гвоздик

«15» березня 2010 року

АКТ

про впровадження результатів дослідження викладача кафедри кримінального права та криминології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ Федорак Лесі Миколаївни на тему: «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Комісія у складі:

Голова - перший заступник голови Апеляційного суду Івано-Франківської області **Кукурудз Б. І.**;

Члени комісії – заступник голови Апеляційного суду Івано-Франківської області, голова судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Івано-Франківської області **Дячук В. М.** та заступник голови Апеляційного суду Івано-Франківської області, голова судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Івано-Франківської області

Стефанів Н. С., -

цим Актом засвідчує, що результати дослідження викладача кафедри кримінального права та криминології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ Федорак Лесі Миколаївни на тему: «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» використовуються судьями Івано-Франківської області при проведенні науково-практичних семінарів з проблемних питань призначення

покарання, а також при визначенні міри покарання при здійсненні правосуддя у кримінальних справах.

Голова комісії

перший заступник голови Апеляційного суду
Івано-Франківської області

Б. І. Кукурудз

Члени комісії

заступник голови Апеляційного суду
Івано-Франківської області, голова
судової палати у кримінальних справах
Апеляційного суду Івано-Франківської області

В. М. Дячук

заступник голови Апеляційного суду
Івано-Франківської області, голова
судової палати у цивільних справах
Апеляційного суду Івано-Франківської області

Н. С. Стефанів

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Прикарпатського
юридичного інституту
Львівського державного університету
внутрішніх справ, генерал-майор

Ю. В. Рахівський

« 5 » березня 2010 року

АКТ

про впровадження результатів дослідження викладача кафедри кримінального права та кримінології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ Федорак Лесі Миколаївни на тему: «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Комісія у складі:

Голова - заступник начальника Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ з навчальної та методичної роботи, доктор політичних наук, полковник міліції Нагорняк М. М.;

Члени комісії – заступник начальника Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ з наукової роботи, начальник відділення організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності, кандидат юридичних наук, доцент, полковник міліції Соловій Я. І. та завідувач кафедрою кримінального права та кримінології Прикарпатського юридичного інституту

Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Медицький І. Б., -

цим Актом засвідчує, що результати дослідження викладача кафедри кримінального права та кримінології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ Федорак Лесі Миколаївни на тему: «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» використовуються у навчальному процесі інституту під час проведення лекційних, семінарських та практичних занять при вивченні дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінально-процесуальне право», зокрема, під час розгляду таких тем як «Призначення покарання», «Судовий розгляд кримінальної справи» тощо.

Результати дослідження знайшли своє відображення в наступних публікаціях, які включені до переліку літератури, що рекомендована для вивчення курсів «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінально-процесуальне право»:

1. Федорак Л. М. Проблема вибудови меж культурного поля для «важкого» підлітка/ Л. М. Федорак // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Збірник мат. міжвуз. наук. конф. (25.01. – 03.02.2004р., м. Косів Івано-Франківська обл.). – 2004. – Випуск 5. – 272 с.
2. Федорак Л. М. Деякі проблемні питання віку кримінальної відповідальності за чинним КК України/ Л. М. Федорак // Матеріали I Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні” [Івано-Франківськ, 29 квітня 2004 року]. - Івано-Франківськ, 2004. – 232 с.

3. Федорак Л. М. До питання визначення віку кримінальної відповідальності/ Л. М. Федорак // Еврика – V. - Збірник студентських наукових праць. - Івано-Франківськ: Плай, 2004. - С. 101-103
4. Федорак Л. М. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання у законодавстві, теорії, практиці / Л. М. Федорак // Еврика – VI. - Збірник студентських наукових праць. - Івано-Франківськ: Плай, 2005. - С. 70-71
5. Федорак Л. М. Питання можливості призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом при наявності у справі обтяжуючих покарання обставин/ Л. М. Федорак // Міжнародна студентська наукова конференція “Актуальні проблеми прав людини, правової системи та держави” 5-7 травня 2005 року. Тези доповідей. - Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка. - 2005 – 225 с.
6. Федорак Л. М. Проблеми застосування обставин, що обтяжують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України. Збірник наукових статей за матеріалами I Міжвузівської науково-практичної конференції 27-28 травня 2005 р. м. Луцьк. – 420 с.
7. Федорак Л. М. Проблеми визначення правової природи обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник наукових статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції. м. Луцьк, 2-3 червня 2006 р.: У 2-х т./ Укладено Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. - Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2006. – 272 с.
8. Федорак Л. М. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 29-30 травня 2009 р./ Уклад. Т. Д. Климчук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 722 с.
9. Федорак Л. М. Вчинення злочину жінкою у стані вагітності як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної

відповідальності»: Міжнародний симпозиум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

10. Федорак Л. М. Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, як обставина, що пом'якшує покарання/ Л. М. Федорак // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 09 жовтня 2009 року). – Одеса, 2009. – 622 с.

11. Федорак Л. М. Вчинення злочину неповнолітнім як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Сучасні проблеми правової системи України: Зб. наук. праць. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, С. В. Бобровник, О. В. Чернецька, О. І. Мацегорін, А. С. Мацко, З. А. Тростюк, С. І. Юшина. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2009. – С. 488-489

12. Федорак Л. М. Поняття обставин, що пом'якшують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Восьмі юридичні читання», (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина четверта: «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – 204 с.

13. Федорак Л. М. Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину / Л. М. Федорак // Політика Української держави в сфері боротьби зі злочинністю: зб. матер. Всеукр. наук.-теор. семінару (м. Івано-Франківськ, 17 грудня 2009). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. – 125 с.

14. Федорак Л. М. Проблеми призначення покарання при наявності у кримінальній справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного

законодавства України. Збірник наукових статей. – 2009. – Випуск XXI. – с. 221-224

15. Федорак Л. М. Конкуренція пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин в статті 69 КК України / Л. М. Федорак // Підприємництво, господарство, право. – 2009. - № 11. - с. 165-166

16. Федорак Л. М. З'явлення із зізнанням як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Правова політика Української держави [текст]: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 2. / 19-20 лютого 2010 року – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – с. 301-303

17. Федорак Л. М. Активне сприяння розкриттю злочину як обставина, що пом'якшує покарання/ Л. М. Федорак // Луганська інтернет-конференція. Режим доступу:

<http://jurlugansk.org/>

18. Федорак Л. М. Історія кримінально-правової політики у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання / Л. М. Федорак // Юриспруденція: теорія та практика. – 2010. - № 1. - с. 27-32

Положення зазначених наукових публікацій сформульовані на основі узагальнення результатів проведеного дослідження та можуть бути використані при складанні робочих програм та викладенні курсів «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінально-процесуальне право» у Прикарпатському юридичному інституті Львівського державного університету внутрішніх справ та інших вищих навчальних закладах.

Голова комісії

Заступник начальника Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ з навчальної та методичної роботи,
доктор політичних наук, полковник міліції

М. М. Нагорняк

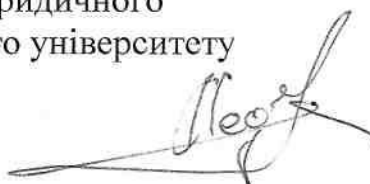
Члени комісії

Заступник начальника Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ з наукової роботи, начальник відділення організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності, кандидат юридичних наук, доцент, полковник міліції

Я. І. Соловій

Завідувач кафедрою кримінального права та кримінології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

І. Б. Медицький

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Проректор Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
з наукової роботи, доктор хімічних наук, професор

І. Ф. Миронюк

«14» травня 2010 року

АКТ

про впровадження результатів дослідження викладача кафедри кримінального права та криминології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ Федорак Лесі Миколаївни на тему «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Комісія у складі:

Голова – директор Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук Васильєва В. А.

Члени комісії – заступник директора Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент Логвінова М. В. та заступник директора Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микитин Ю. І., -

цим Актом засвідчує, що результати дослідження викладача кафедри кримінального права та криминології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ Федорак Лесі Миколаївни на тему: «Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують» використовуються у навчальному процесі інституту під час проведення лекційних, семінарських та практичних занять при вивченні

дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінально-процесуальне право», зокрема, під час розгляду таких тем як «Призначення покарання», «Судовий розгляд кримінальної справи» тощо.

Результати дослідження знайшли своє відображення в наступних публікаціях, які включені до переліку літератури, що рекомендована для вивчення курсів «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінально-процесуальне право»:

1. Федорак Л. М. Проблема вибудови меж культурного поля для «важкого» підлітка/ Л. М. Федорак // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Збірник мат. міжвуз. наук. конф. (25.01. – 03.02.2004р., м. Косів Івано-Франківська обл.). – 2004. – Випуск 5. – 272 с.
2. Федорак Л. М. Деякі проблемні питання віку кримінальної відповідальності за чинним КК України/ Л. М. Федорак // Матеріали I Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні” [Івано-Франківськ, 29 квітня 2004 року]. - Івано-Франківськ, 2004. – 232 с.
3. Федорак Л. М. До питання визначення віку кримінальної відповідальності/ Л. М. Федорак // Еврика – V. - Збірник студентських наукових праць. - Івано-Франківськ: Плай, 2004. - С. 101-103
4. Федорак Л. М. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання у законодавстві, теорії, практиці / Л. М. Федорак // Еврика – VI. - Збірник студентських наукових праць. - Івано-Франківськ: Плай, 2005. - С. 70-71
5. Федорак Л. М. Питання можливості призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом при наявності у справі обтяжуючих покарання обставин/ Л. М. Федорак // Міжнародна студентська наукова конференція “Актуальні проблеми прав людини, правової системи та держави” 5-7 травня 2005 року. Тези доповідей. - Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка. - 2005 – 225 с.

6. Федорак Л. М. Проблеми застосування обставин, що обтяжують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України. Збірник наукових статей за матеріалами I Міжвузівської науково-практичної конференції 27-28 травня 2005 р. м. Луцьк. – 420 с.
7. Федорак Л. М. Проблеми визначення правової природи обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник наукових статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції. м. Луцьк, 2-3 червня 2006 р.: У 2-х т./ Укладено Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. - Луцьк: РВВ "Вежа" Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2006. – 272 с.
8. Федорак Л. М. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 29-30 травня 2009 р./ Уклад. Т. Д. Климчук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 722 с.
9. Федорак Л. М. Вчинення злочину жінкою у стані вагітності як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.
10. Федорак Л. М. Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, як обставина, що пом'якшує покарання/ Л. М. Федорак // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 09 жовтня 2009 року). – Одеса, 2009. – 622 с.
11. Федорак Л. М. Вчинення злочину неповнолітнім як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Сучасні проблеми правової системи України: Зб. наук. праць. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, С. В. Бобровник, О. В. Чернецька, О. І. Мацегорін,

А. С. Мацко, З. А. Тростюк, С. І. Юшина. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2009. – С. 488-489

12. Федорак Л. М. Поняття обставин, що пом'якшують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Восьмі юридичні читання», (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина четверта: «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – 204 с.

13. Федорак Л. М. Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину / Л. М. Федорак // Політика Української держави в сфері боротьби зі злочинністю: зб. матер. Всеукр. наук.-теор. семінару (м. Івано-Франківськ, 17 грудня 2009). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. – 125 с.

14. Федорак Л. М. Проблеми призначення покарання при наявності у кримінальній справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2009. – Випуск XXI. – 228 с.

15. Федорак Л. М. Конкуренція пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин в статті 69 КК України / Л. М. Федорак // Підприємництво, господарство, право. – 2009. - № 11. - С. 165-166

16. Федорак Л. М. З'явлення із зізнанням як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Правова політика Української держави [текст]: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Том 2. / 19-20 лютого 2010 року – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – 329 с.

17. Федорак Л. М. Активне сприяння розкриттю злочину як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Інтернет-конференція по уголовной юстиции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://jurlugansk.ucoz.org/publ/5-1-0-58>

18. Федорак Л. М. Історія кримінально-правової політики у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання / Л. М. Федорак // Юриспруденція: теорія та практика. – 2010. - № 1. - С. 27-32

Положення зазначених наукових публікацій сформульовані на основі узагальнення результатів проведеного дослідження та можуть бути використані при складанні робочих програм та викладанні курсів «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінально-процесуальне право» у Юридичному інституті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та інших вищих навчальних закладах.

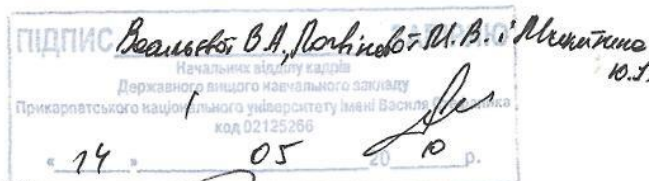
Голова комісії

Директор Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук

В. А. Васильєва

Члени комісії

Заступник директора Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника, кандидат

юридичних наук, доцент

М. В. Логвінова

Заступник директора Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Ю. І. Микитин

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кистякивский А. Е. Элементарный учебникъ общаго уголовного права съ подробнымъ изложеніемъ Началь Русскаго уголовного законодательства. Часть общая / А. Е. Кистякивский. – Кіевъ: Тип. И. и А. Давиденко, 1882. – 1672 с.
2. Владиміровъ Л. Е. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть / Л. Е. Владиміровъ. – Харьковъ: Изданіе типографіи Каплана и Бирюкова, 1889. – 844 с.
3. Бьлогриць-Котляревский Л. С. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая и особенная части / Л. С. Бьлогриць-Котляревский. – Кіевъ-Петербургъ-Харковь: Южно-Русское книгоиздательство, 1908. – 546 с.
4. Абрашкевичъ М. М. Эволюція идеи о преступленіи и наказаніи / М. М. Абрашкевичъ. – Одесса: «Экономическая» типографія, 1903. – 46 с.
5. Учебникъ уголовного права профессора П. Д. Калмыкова / П. Д. Калмыков. – Санкт-Петербургъ: Типографія Товарищества «Общественная Польза», 1866. - 894 с.
6. Таганцев Н. С. Курсъ русскаго уголовного права. Часть общая. Книга 1 / Н. С. Таганцев. – Санктпетербургъ, 1874. – 285 с.
7. Общая часть уголовного права: конспектъ магистра правъ Н. А. Неклюдова / Н. А. Неклюдовъ. – С.-Петербургъ: Типографія П. П. Меркулъева, 1875. – 546 с.
8. Платонов И. В. Популярныя лекцій по уголовному праву / И. В. Платонов. – С.-Петербургъ: Семейный университетъ Ф. С. Комарскаго, 1901. – 178 с.
9. Русское уголовное право: пособіе къ лекціямъ Н. Д. Сергъевскаго / Н. Д. Сергъевский. – С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, 1911. – 846 с.
10. Основныя начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права С. В. Познышева / С. В. Познышев. – М.: Изданіе А. А. Карцева, 1912. – 653 с.
11. Основные вопросы ученія о наказаніи: исследование С. В. Познышева / С. В. Познышев. – М.: Университетская типографія, 1904. – 407 с.

12. Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України / Т. І. Нікіфорова. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 208 с.
13. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х томах: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти/ [За ред. В. Д. Гончаренка]. - Вид. 2-ге перероб. і доп.; Том 2: З поч. ХХ ст. до наших часів. [Уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. - 728 с.
14. Пионтковский А. А. Советское уголовное право. Т. 1: Общая часть / А. А. Пионтковский. – М. Л.: Гос узд-во, 1929. – 371 с.
15. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве / Б. С. Утевский. – М.: Госюриздат, 1950. – 320 с.
16. Уголовное право. Часть общая / Под ред. А. А. Герцензона. – М.: Издание РИО ВЮА, 1948. – 516 с.
17. Брайнин Я. М. Принципы применения наказания по советскому уголовному праву / Я. М. Брайнин // Наукові записки Київського ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1953. – С. 60-80
18. Шнейдер М. А. Назначения наказания по советскому уголовному праву: Лекции для студентов ВЮЗИ / М. А. Шнейдер. – М.: ВЮЗИ, 1957. – 102 с.
19. Соловьев А. Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву/ А. Д. Соловьев. – М.: Госюриздат, 1958. – 203 с.
20. Кузнецова Н. Ф., Куринов Б. А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания / Н. Ф. Кузнецова, Б. А. Куринов // Применение наказания по советскому уголовному праву. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 92-151
21. Карпец И. И. Отягчающие и смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве / И. И. Карпец. – М.: Госюриздат, 1959. – 120 с.
22. Бабаев М. М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних / М. М. Бабаев. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1968 – 120 с.
23. Иванова А. Т. Смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец.

12.00.08 «Уголовное право, криминология; исправительно-трудовое право» / А. Т. Иванова. – М., 1972. – 24 с.

24. Гаверов Г. С. Общии начала назначения наказания по советскому уголовному праву: [Учебное пособие]. – Иркутск: Иркутский государственный университет им. А. А. Жданова, 1976. – 101 с.

25. Чечель Г. И. Смягчающие ответственность обстоятельства и их значение в индивидуализации наказания / Г. И. Чечель. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1978. – 164 с.

26. Личность преступника и применение наказания / [Под ред. Б. С. Волкова, В. П. Малкова]. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 216 с.

27. Флоря К. Н. Назначение наказания с учетом причин совершенного преступления / К. Н. Флоря. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 136 с.

28. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К.: Вища школа. Головное издательство, 1980. – 216 с.

29. Долиненко Л. А. Смягчающие ответственность обстоятельства по действующему уголовному законодательству и в судебной практике. [Учеб. пособие] / Л. А. Долиненко. - Иркутский гос. ун-т им. А. А. Жданова, 1980. – 81 с.

30. Чубарев В. Л. Общественная опасность преступления и наказания (количественные методы изучения) / В. Л. Чубарев. – М: ВНИИ МВД СССР, 1982. – 116 с.

31. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве / Л. Л. Кругликов. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1985. – 165 с.

32. Скрябин М. А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним / М. А. Скрябин. – Казань: Издательство Казанского университета, 1988. – 128 с.

33. Мельникова Ю. Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания / Ю. Б. Мельникова. – Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1989. – 118 с.

34. Горя Н. К. Назначение наказания по делам о насильственных преступлениях / Н. К. Горя. – Кишинев: «Штиинца», 1991. – 157 с.

35. Сахнюк С. В. Теоретичні та практичні аспекти пом'якшення покарання за кримінальним законодавством України: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08/ Сахнюк Сергій Володимирович. - Запоріжжя, 2000. – 199 с.

36. Коржанський М. Й. Популярний коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. – К: Наукова думка, 1997. – 696 с.

37. Кримінальне право України. Загал. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Бенківський В. В. та ін.]; за ред. П. С. Матишевського. – К: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

38. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08/ Полтавець Валерія Володимирівна. - Луганськ, 2005. – 197 с.

39. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08/ Сахарук Тетяна Валеріївна. - Харків, 2006. – 226 с.

40. Горбач Л. С., Колб О. Г. Загальні засади призначення кримінальних покарань в Україні: [Навчальний посібник] / Л. С. Горбач, О. Г. Колб; [За заг. ред. О. Г. Колба]. – Луцьк: РВВ «Века», 2006. – 241 с.

41. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. - Львів, 2006. – 203 с.

42. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. - М.: ООО Издательство «Юрилинформ», 2002. – 240 с.

43. Буланов А. Ю. Роль смягчающих обстоятельств при квалификации преступлений и назначении наказания / А. Ю. Буланов. – М.: Издательский дом Камрон, 2005. – 154 с.

44. Качан М. И. Обстоятельства, смягчающие наказание, в российском уголовном праве: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Качан Мария Ивановна. – М., 2005. – 199 с.

45. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці / [Упорядники: Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко]. – К.: Істина, 2001. – 272 с.

46. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=270-17>

47. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Фріс Павло Львович – К., 2005. – 440 с.

48. Історія держави і права України: Підручник. - У 2-х томах / [За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. - Том 1. – [Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.]. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. - 648 с.

49. Колачов И. Текст Русской Правды на основании 4-х списков разных редакций / И. Колачов. - М.: Издал. Тип. Семена, 1846. – 52 с.

50. Закон судный людем пространной и свободной редакции. / [Подгот. к печати М. И. Тихомиров, Л. В. Милов. Под. ред. [и со вступит. статьей с. 5-27] акад. М. И. Тихомирова]. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 286 с.: Библиогр.: С. 283-285.

51. Штамм С. И. Судебник 1497 года. / С. И. Штамм; [Учеб. пособие по истории государства и права СССР]. – М.: Госюриздат, 1955. – 112 с.: Библиогр.: С. 108-111.

52. Соборное уложение 1649 года. Текст. Комментарий / [Буланов В. И., Ирошников М. П., Маньков А. Г., Панеях В. М.]. – Ленинград: Изд-во «Наука», 1987. – 448 с.

53. Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.) / [Исследование Демченка Г. В.]. - Часть 1. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1894. – 273 с.

54. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х томах: [Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [За ред. В. Д. Гончаренка]. - Вид. 2-ге перероб. і доп.; Том 1: З найдавніших часів до поч. ХХ ст. [Уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. - 472 с.

55. Хрестоматія з історії держави і права України: [Навч. посіб.] / [Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трефанчук]. – К.: Хрінком Інтер, 2003. – 656 с.

56. Сенкевич Генрик. Крестonosцы: Роман / Генрик Сенкевич; [Перевод с польського Е. Егоровой]. Т. 1. – Варшава: Ксенжка и Ведза, 1988. – 287 с.

57. Костенко Л. В. Маруся Чурай: Іст. роман у віршах: Для ст. шк. віку / Л. В. Костенко; [Худож. Н. О. Лопухова]. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.

58. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / [відповідальний редактор Ю. С. Шемшученко]. – К., 1997. – 547 с.

59. О наказаніи по законодательству Петра Великаго, въ связи съ реформою// [историко-юридическое изсьдованіе Александра Филиппова]. – М.: Университетская типографія, Страстной бульв., 1891. – 459 с.

60. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая: Пособие к лекциям / Н. Д. Сергеевский. – СПб., 1904. – 420 с.

61. Свод законов Российской империи. Т. 15. – СПб, 1833. – 1146 с.

62. Законы уголовные/ [Составиль Н. А. Громовъ]. – СПб.: Изданіе Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова., 1909. – 776 с.

63. Михайленко П. П. Боротьба с преступногстью в Украинской ССР: В 2 т./ П. П. Михайленко. – К., 1966. – т.1: 1917-1925 г.г. – 831 с.

64. Уголовный кодекс РСФСР от 26 мая 1922 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://ru.wikipedia.org/wiki>

65. Михайленко П. П. Боротьба с преступногстью в Украинской ССР: В 2 т./ П. П. Михайленко. – К., 1966. – т.2: 1926-1928 г.г. – 956 с.

66. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. - № 5. – С. 38-45.

67. Закон України «Про внесення змін до статті 69 Кримінального кодексу України» від 22 грудня 2006 року// Відомості Верховної Ради України. – 2007. - № 11 (16 березня). – Ст. 96

68. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»: пояснювальні записки від 01.03.2007 року та від 23.10.2007 року; висновок Головного науково-експертного управління від 22.03.2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30911

69. Федорак Л. М. Історія кримінально-правової політики у сфері визнання обставин такими, що пом'якшують покарання / Л. М. Федорак // Юриспруденція: теорія та практика. – 2010. - № 1. - С. 27-32

70. Федорак Л. М. Поняття обставин, що пом'якшують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Восьмі юридичні читання», (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина четверта: «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – 204 с.

71. Великий сучасний словник української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. - Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.

72. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: [Підручник для студентів вищих навчальних закладів, 2-ге видання, доповнене і перероблене] / П. Л. Фріс. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.

73. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 232 с.

74. Назначение наказания, его эффективность и освобождение от уголовной ответственности и наказания: [Учебное пособие]. – Иркутск: Иркутский государственный университет имени А. А. Жданова, 1978. – 90 с.

75. Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права. Книга вторая «О наказании» / А. А. Пинаев.- Х.: Харьков Юридический, 2002. – 196 с.

76. Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика) / Е. В. Благов. – СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2004. – 505 с.

77. Кругликов Л. Л. Характер и степень общественной опасности преступления и обстоятельства дела, смягчающие и отягчающие ответственность как критерии назначения наказания (понятие, соотношение) / Л. Л. Кругликов // Пути повышения эффективности борьбы с преступностью: Межвуз. сб. / Алт. ун-т. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1983. – С. 18-28.

78. Велиев С. А. Принципы назначения наказания / С. А. Велиев. – СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2004. – 388 с.

79. Кримінальне право. Загальна частина. / [За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – Київ - Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.

80. Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии / Н. Святенюк // Уголовное право. – 2008. - № 3. – С. 45-49

81. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» з текстами внесених у неї змін та доповнень [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2B7E0AAF30853651C3256DF7002E9A19?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=2B7E0AAF30853651C3256DF7002E9A19&Count=500&>

82. Велиев С. А. Личность виновного и ее исследование при назначении наказания / С. А. Велиев // Правоведение. – 2002. - № 4. – С. 153-165

83. Бурлаков В. Н., Гомонов Н. Д. Патопсихологические особенности личности и механизм преступного поведения / В. Н. Бурлаков, Н. Д. Гомонов // Правоведение. – 2001. - № 3. – С. 157-162

84. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 5-те вид., переробл. та доповн./ [За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.

85. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П. С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневосточ. ун-та, 1970. – 132 с.

86. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій/ А. В. Савченко, В. В, Кузнецов, О. Ф. Штанько. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 640 с.

87. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 12 грудня 2001р./ [За ред. С. С. Яценка]. – К.: А. С. К., 2002. – 936 с.

88. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: [Підр. для студ. юрид. вузів і фак.] / П. С. Матишевський. – К.: А. С. К., 2001. - 352 с.

89. Навроцький В. О. Посткримінальна поведінка: поняття, види, правове значення / В. О. Навроцький // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень / [За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. А. Музики]. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. – 688 с.

90. Фріс П. Л. Постзлочинна поведінка як об'єкт правового регулювання та її врахування в правозастосувальні та профілактичній діяльності П. Л. Фріс // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). Випуск IV. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 105-119.

91. Кримінальне право України: Загальна частина: [Підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]. – [Вид. 3-тє, переробл. та допов.]. - За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.

92. Психологія: Підруч. / [Трофимов Ю. Л., Рибалка В. В., Гончарук П. А. та ін.]; за ред. Ю. Л. Трофимова. – [3-те вид.]. - К., 2001. – 560 с.

93. Колб О., Ткачук В. Соціально-біологічні аспекти вивчення засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі // Право України. – 2006. - № 6. – С. 94-97

94. Федорак Л. М. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, у законодавстві, теорії та практиці / Л. М. Федорак // Еврика – VI. – Збірник студентських наукових праць. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 70-71

95. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Миколенко. - Харків, 2005. – 20 с.

96. Дядькин Д. С. Теоритические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход/ Д. С. Дядькин. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 510 с.

97. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И. И. Карпец. – М.: Государственное издательство Юридической литературы, 1961. – 152 с.

98. Федорак Л. М. Проблеми визначення правової природи обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнарод. наук.-практ. конф. [м. Луцьк, 2-3 черв. 2006 р.]: У 2-х т. / [Уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – Т. 2. – 272 с.

99. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [Монографія] / Ю. В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

100. Михлин А. С. Последствия преступления / А. С. Михлин. – М.: Юрид. лит., 1969. – 103 с.

101. Козлов А. П. Проблема унификации отягчающих обстоятельств, предусмотренных Общей и Особенной частями уголовного закона / А. П. Козлов // Вестник Московського университета. Право, 1977. – С. 81-84

102. Гаскин С. С. Отягчающие обстоятельства: уголовно-правовая характеристика и пути совершенствования законодательной регламентации / С. С. Гаскин. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 104 с.
103. Курс советского уголовного права. Часть Общая. – Л., 1970. – Т. 2. – 350 с.
104. Исаев М. М. Назначение, применение и отмена наказания / М. М. Исаев // Советская юстиция. – 1938. - № 17. – С.19-24
105. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М. С. Строгович. – М., 1955. – 384 с.
106. Кригер Г. А. Наказание и его применение / Г. А. Кригер. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. – 70 с.
107. Пашкевич П. Ф. Индивидуализация и мотивировка избираемого судом наказания. Научно-практический комментарий судебной практики за 1967 г. / П. Ф. Пашкевич. – М., 1969. – 763 с.
108. Уголовный кодекс Республики Азербайджан: Утв. законом Азерб. респ. от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2000 г. / [Науч. ред. И. М. Рагимов; Пер. с азерб. Б. Э. Аббасова]. – СПб.: Изд-во Юридический центр „Пресс”, 2001. – 356 с.
109. Уголовный кодекс Швейцарии / [Пер. с нем.]. – М.: Зерцало, 2000. – 138 с.
110. Уголовный кодекс Франции/ [Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и Є. Ф. Побегайло]. – М., 1993. – 158 с.
111. Уголовный кодекс Республики Молдова: Принят Парламентом Респ. Молдова 18 ап. 2002 г. - СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2003. – 408 с.
112. Уголовный закон Латвийской республики / [Пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой]. – Мн.: Тесей, 1999. – 176 с.
113. Уголовный кодекс Грузии / [Под ред. О. Грамкрелидзе; Пер. с грузинского И. Меридьянашвилли]. – СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2002. – 409 с.
114. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Мн.: Амалфея, 2001. – 320 с.

115. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2000. – 142 с.

116. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников Содружества независимых государств, принят 17 февраля 1996 г. // Правоведение – 1996 - № 1. – С. 136.

117. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. [Монографія] / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт. – 2006. – 1048 с.

118. Уголовный кодекс Республики Польша / [Пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.; Под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой]. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с.

119. Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства. – М., 1991. – 163 с.

120. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / [Под ред. И. Д. Козочкина]. – М., 1999. – 232 с.

121. Уголовный кодекс Турецкой Республики. СПб. – 2003. – 59 с.

122. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. – СПб. – 2002. – 83 с.

123. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. –

Режим доступа:

<http://www.interlaw.ru/law/docs/10008000/>

124. Уголовный кодекс Испании / [Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова]. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.

125. Велиев С. А., Савенков А. В. Индивидуализация уголовного наказания / С. А. Велиев, А. В. Савенков. – М.: РОХОС, 2005. – 216 с.

126. Будзинский С. Начала уголовного права. Сочинение. – Варшава: Главный склад в книжных магазинах Кожанчикова в С.-Петербурге, Варшаве и Казани, 1870. – 251 с.

127. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т.2. – Тула: Автограф, 2001. – 688 с.

128. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / В. Г. Беляев, А. И. Бойко, Б. В. Волженкин, Б. В. Иванов и др.; Отв. ред. А. И. Бойко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 736 с.

129. Козлов А. П. Понятие и значение типового наказания / А. П. Козлов // Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Томск: Изд-во Томск. ун-та им. В.В. Куйбышева, 1980. – С. 6-24.

130. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1980. – 216с.

131. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов: Изд-во Ростовского ун-та, 1986 – 160 с.

132. Грищук В. К., Иванюк Т. І. Теоретико-прикладні проблеми обставин, які пом'якшують покарання / В. К. Грищук, Т. І. Иванюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень / За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А.А. Музики. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. – 688 с.

133. Хамитов Р. Н. Специальные правила назначения наказания / Р. Н. Хамитов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2001. – 166 с.

134. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; [Під заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тация]. – К.–Х.: Юрінком Інтер–Право, 2003. – 1196 с.

135. Навроцький В. О. Врахування вироку суду іноземної держави в Україні / В. О. Навроцький // Життя і право. – 2004. – № 1. – С. 46-54.

136. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. – М.: НОРМА, 2002. – 304 с.

137. Непомнящая Т. В. Учет судами общих начал назначения наказания // Уголовное право. – 2001. – № 3. – С. 29-33.

138. Кримінальне право України: Навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; [За ред. О.М. Омельчука]. – К.: Наукова думка, Прецедент, 2004. – 297 с.

139. Горелик А. С. Положения Общей части уголовного права о назначении наказания (понятие, классификация, соотношение) / А. С. Горелик // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения: Межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск: Изд-во КрГУ, 1989. – С.78-85.

140. Ткаченко В. Общие начала назначения наказания / В. Ткаченко// Российская юстиция. – 1997. – № 1. – С. 10-11.

141. Курс уголовного права. Общая часть: Учебник для ВУЗов: В 2 т. / В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова, Н. Ф. Кузнецова и др.; [Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой]. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. – Том 2: Учение о наказании. – 400 с.

142. Стан та структура злочинності в Україні (2008-2009 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004;jsessionid=C6D9740C139BEC10D873B3D32BC5B8E5>

143. Архів Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області. Справа 1-47/2009 р.

144. Архів Цетрально-городського районного суду м. Макіївки Донецької області. Справа 1-258/2008 р.

145. Архів Черкаського районного суду Черкаської області. Справа № 1-274/2008 р.

146. Архів Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області. Справа № 1-306/2009 р.

147. Архів Білоцерківського міськрайонного суду Київської області. Справа № 1-897/2009 р.

148. Нажимов В. П. Справедливость наказания – важнейшее условие его эффективности / В. П. Нажимов // Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР. – Калининград, 1973. Т.2. – С. 3-11.

149. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения / И. М. Гальперин. – М.: Юрид. лит., 1983 – 208 с.

150. Кругликов Л. Л. О формализации степени влияния смягчающих и отягчающих обстоятельств / Л. Л. Кругликов // Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1983. – С. 60-69.

151. Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности / В. И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью / Под ред. И.М. Гальперина, В.И. Курляндского. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 90-109.

152. Арямов А. А. Методология назначения наказания по уголовному законодательству Российской Федерации / А. А. Арямов. – СПб.: Изд-во Юридический центр „Пресс“, 2002. – 486 с.

153. Федорак Л. М. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнарод. наук.-практ. конф., Луцьк, 29-30 травня 2009 р. / [Уклад. Т. Д. Климчук]. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 722 с.

154. Архів Монастирищенського районного суду Черкаської області. Справа № 1-37/2009 р.

155. Архів Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 1-91/2009 р.

156. Архів Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 1-96/2009 р.

157. Архів Краснодонського міськрайонного суду Луганської області. Справа № 1-498/2008 р.

158. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – 366 с.

159. Архів Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим. Справа № 1-280/2009 р.

160. Архів Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 1-86/2009 р.

161. Архів Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим. Справа № 1-232/2009 р.

162. Красницький І. В. До питання ефективності кримінально-правової політики у сфері диференціації відповідальності за незакінчений злочин / І. В. Красницький, Л. С. Щутяк // Правова політика Української держави [текст]: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 2. / 19-20 лютого 2010 року – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – 329 с.

163. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2009 році (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2010. - № 5 (117). - С. 20-35

164. Архів Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 1-195/2008 р.

165. Грачева Ю. В. Дифференциация, индивидуализация уголовной ответственности и судебское усмотрение/ Ю. В. Грачева // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

166. Грищук В. К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності / В. К. Грищук // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

167. Понамаренко Ю. А. Значення системи покарання для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України / Ю. А. Понамаренко // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної

відповідальності»: Міжнародний симпозиум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

168. Андрушко П. П. Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності / П. П. Андрушко // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозиум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

169. Федорчук І. М. Врахування обставин, які обтяжують покарання, при диференціації кримінальної відповідальності / І. М. Федорчук // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозиум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

170. Архів Володарськ-Волинського районного суду Житомирської області. Справа № 1-102/2009 р.

171. Архів Ржищівського міського суду Київської області. Справа № 1-48/2008 р.

172. Архів Корольовського районного суду м. Житомира. Справа № 1-107/2009 р.

173. Архів Маневицького районного суду Волинської області. Справа № 1-111/2008 р.

174. Федорак Л. М. Проблеми призначення покарання при наявності у кримінальній справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2009. – Випуск XXI. – 228 с.

175. Архів Алуштинського міського суду Автономної Республіки Крим. Справа № 1-249/2009 р.

176. Курс советского уголовного права/ Под ред. Н. А. Беляева, М. Д. Шаргородского, М. – 1987, с. 456

177. Плешаков А. М. Приминение бодем мягкого наказания, чем предусмотрено законом / А. М. Плешаков. - М., 1982. – 162 с.

178. Орлов В. С. Назначение наказания ниже низшего предела, указанного в законе / В. С. Орлов. – М., 1958, - 436 с.

179. Євдокімова О. В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Євдокімова. – Харків, 2007. – 19 с.

180. Чечель Г. И. Назначение наказания более мягкого, чем предусмотрено законом / Г. И. Чечель // Социалистическая законность. – 1974, № 1. – С. 65-69

181. Стеценко В. В. Личность виновного и индивидуализация наказания / В. В. Стеценко// Советская юстиция. – 1968. - № 15. – С. 107-110

182. Ераксин В. В. Советское уголовное право. Общая часть / В. В. Ераксин. - М., 1974. – 467 с.

183. Архів Суворівського районного суду міста Херсона. Справа № 1-755/2009 р.

184. Федорак Л. М. Проблема вибудови меж культурного поля для «важкого» підлітка / Л. М. Федорак // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Збірник мат. міжвуз. наук. конф. (25.01. – 03.02.2004р., м. Косів Івано-Франківська обл.). – 2004. – Випуск 5. – 271 с.

185. Федорак Л. М. Деякі проблемні питання віку кримінальної відповідальності за чинним КК України / Л. М. Федорак // Матеріали І Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні” [Івано-Франківськ, 29 квітня 2004 року]. - Івано-Франківськ, 2004. – 232 с.

186. Федорак Л. М. До питання визначення віку кримінальної відповідальності/ Л. М. Федорак //Еврика – V. - Збірник студентських наукових праць. - Івано-Франківськ: Плай, 2004. - С. 101-103

187. Федорак Л. М. Вчинення злочину жінкою у стані вагітності як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення.

Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

188. Федорак Л. М. Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 09 жовтня 2009 року). – Одеса, 2009. – 622 с.

189. Федорак Л. М. Вчинення злочину неповнолітнім як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Сучасні проблеми правової системи України: Зб. наук. праць. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, С. В. Бобровник, О. В. Чернецька, О. І. Мацегорін, А. С. Мацко, З. А. Тростюк, С. І. Юшина. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2009. – С. 488-489

190. Федорак Л. М. Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину / Л. М. Федорак // Політика Української держави в сфері боротьби зі злочинністю: зб. матер. Всеукр. наук.-теор. семінару (м. Івано-Франківськ, 17 грудня 2009). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. – 125 с.

191. Федорак Л. М. З'явлення із зізнанням як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Правова політика Української держави [текст]: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 2. / 19-20 лютого 2010 року – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – 329 с.

192. Федорак Л. М. Активне сприяння розкриттю злочину як обставина, що пом'якшує покарання / Л. М. Федорак // Інтернет-конференція по уголовной юстиции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://jurlugansk.ucoz.org/publ/5-1-0-58>

193. Архів Білопільського районного суду Сумської області. Справа № 1-14/2008 р.

194. Федорак Л. М. Питання можливості призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом при наявності у справі обтяжуючих покарання обставин / Л. М. Федорак // Міжнародна студентська наукова конференція “Актуальні проблеми прав людини, правової системи та держави” 5-7 травня 2005 року. Тези доповідей. - Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка. - 2005 – 225 с.

195. Архів Кельменецького районного суду Чернівецької області. Справа № 1-160/2008 р.

196. Мясников О. А. Проблемы назначения наказания ниже низшего предела санкции / О. А. Мясников // Правоведение. – 2001. - № 3 – С. 123-164

197. Манаев Ю. Индивидуализация наказания с учетом обстоятельств, характеризующих личность виновного / Ю. Манаев // Социалистическая законность. – 1967. - № 9. – С. 32-36

198. Стеценко В. В. К вопросу об основаниях назначения более мягкого наказания, чем предусмотрено законом / В. В. Стеценко // Проблемы борьбы с преступностью (Материалы третьей конференции аспирантов и соискателей). – М. – 1968, - С. 124-128

199. Кругликов Л. Л. Особенности перечисленных в уголовном законе смягчающих и отягчающих обстоятельств. В кн.: Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности в СССР / Л. Л. Кругликов. – Ярославль, 1975. – Вып.1. – С.58-61.

200. Габиани А. А. Уголовная ответственность за преступления / А. А. Габиана. – Тбилиси, 1968. – 115 с.

201. Федорак Л. М. Конкуренція пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин в статті 69 КК України / Л. М. Федорак // Підприємництво, господарство, право. – 2009. - № 11. - С. 165-166

202. Минская В. Проблемы регламентации института наказания / В. Минская // Уголовное право. – 2008. - № 2. – С. 48-53

203. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под ред. А. И. Рарога. – М., 2001. – 576 с.

204. Рарог А. И., Степалин В. П. Судейское усмотрение при назначении наказания / А. И. Рарог, В. П. Степалин // Государство и право. – 2002. - № 2. – С. 36-42